

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра педагогіки та психології, факультет № 3

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
із навчальної дисципліни
«ПРАКТИКУМ ІЗ ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»
вибіркова компонента
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 Психологія (психолог ювенальної превенції)**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології (Протокол від 29.08.2023 № 13)

Розробник:

доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат педагогічних наук, доцент **Павло ЧЕРВОНІЙ**.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальної психології ХДАК, кандидат психологічних наук, доцент **Ігор ВІДЕНЕСЬ**.
2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Світлана ХАРЧЕНКО**.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни					Вид контролю	
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття		Самостійна робота
Семестр № 5							
Тема № 1 Методологічні й організаційно-методичні засади оцінки психічного розвитку особистості	12	2		4		6	залік
Тема № 2 Особливості оцінки психічного розвитку дитини на ранніх етапах онтогенезу	12	2		4		6	
Тема № 3 Загальна характеристика та методичні засоби оцінки психічного розвитку дошкільника та молодшого школяра	12	2		4		6	
Тема № 4 Психологія учбової діяльності	12	2		4		6	
Тема № 5 Психологія виховання	12	2		4		6	
Тема № 6 Психологія навчання	12	2		4		6	
Тема № 7 Психологія підліткового віку	12	2		4		6	
Тема № 8 Психологія ранньої юності	12	2		4		6	
Тема № 9 Психологія зрілої юності	12	2		4		6	
Тема № 10 Психологія дорослості	12	2		4		6	
Всього за семестр № 5	120	20		40		60	

2. Методичні вказівки до практичних занять

Практичне заняття №1 «ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ».

Навчальна мета заняття: з'ясувати особливості предмету, завдань та основних розділів вікової психології, засвоїти специфіку основних груп методів вікової психології. Розкрити основні етапи розвитку вікової психології та її сучасну проблематику, навчитися використовувати методи вікової психології для вивчення розвитку в онтогенезі.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Предмет та основні розділи вікової психології.
2. Основні завдання вікової психології та її значення у діяльності поліцейського ювенальної превенції.
3. Основні проблеми сучасної вікової психології.
4. Методологія, метод, методика і їх співвідношення в дослідженнях із вікової психології.
5. Основні принципи психологічної науки. Основні аспекти їх

реалізації у віковій психології.

6. Класифікація методів психологічного дослідження за Б.Г.Ананьєвим.

7. Специфіка використання у віковій психології емпіричних методів збору наукової інформації про особливості психічного розвитку в онтогенезі.

Література

Основна: 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27), 11 (с. 56-89).

Допоміжна 1 (с. 25), 7 (с. 10-12), 9 (с. 45-87), 10(с. 36-45), 12 (с. 59-69).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. В чому полягає зв'язок вікової психології зі службовою діяльністю поліцейського ювенальної превенції?

2. Чи було виникнення вікової психології закономірним явищем розвитку психічної науки? Чому? В чому сенс та значення твердження К.Д.Ушинського «Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях?»

3. З якими галузями психології вікова психологія пов'язана найбільш тісно? Чому?

4. Чи свідчить наявність різних підходів до розуміння та пояснення психічного розвитку в онтогенезі в психологічних школах ХХ ст. про складність досліджуваного явища? Аргументуйте свою думку.

5. Які з методів збору фактичних даних є найбільш важливими для вікової психології? Чому?

6. Доведіть, що психологічна спостережливість – складова частина педагогічної майстерності вчителя.

7. Дайте порівняльну характеристику методів спостереження та експерименту у віковій психології.

8. Як Ви оціните ідею розподілу дітей за їх інтелектуальними здібностями за допомогою психологічних тестів з тим, щоб навчати їх в подальшому за навчальними програмами різної складності. Аргументуйте свою точку зору.

Психологічні завдання.

1. Порівняйте предмет і завдання вікової психології та предмет і завдання педагогічної психології. Визначте спільне та відмінне.

2. Визначте, якими методами користувалися дослідники?

Трьома групами дослідників вивчалася пам'ять дітей-дошкільників трьома різними способами.

У першому випадку дослідник відвідував звичайні заняття дітей удитячому садку, на яких діти заучували вірші. При цьому реєструвалася кількість повторень вірша, необхідна для запам'ятовування.

У другому випадку дослідник пропонував дітям гру «Магазин», в ході якої кожна дитина усно отримувала перелік «товарів», які мала «купити» в уявному магазині через деякий час. При цьому реєструвалася кількість «товарів», про які дитина згадала, роблячи «покупки».

У третьому випадку дітям (кожному окремо) пропонувалося запам'ятати ряд слів і через деякий час відтворити їх. При цьому реєструвалася кількість слів, які дитина відтворювала.

У чому переваги та недоліки кожного із методів?

3. Студент Олександр вивчав методом спостереження успішність засвоєння різними учнями середньої школи навчального матеріалу, що викладався за новою методикою. При цьому він був присутній на уроці і реєстрував реакції учнів на питання вчителя. Одного разу одна з учениць відповіла на питання дуже тихо і Олександр не почув відповіді. Тоді він піднявся і попросив ученицю повторити відповідь голосніше.

Якої помилки припустився Олександр?

4. У кінці навчального року вихователька зібрала малюнки за рік і на батьківських зборах доповіла, як діти зросли за цей час, якими навичками малювання вони оволоділи, як у них розвинена увага, спостережливість. Особливу увагу вона звернула на малюнки дітей за задумом.

Укажіть метод вивчення особливостей дитячої психіки вихователем дитсадка.

5. Сформулюйте предмет, мету, схему спостереження за розвитком пізнавальних інтересів молодших школярів (1– 4 кл.) та підлітків (5 – 9 кл.) на уроках математики, української мови (або іншої (профільної) дисципліни).

6. Проаналізуйте протокол спостереження, проведеного студенткою.

Визначте, у яких записах (а, б, в, г, д, е) відображено об'єктивні факти, а у яких – їх тлумачення (суб'єктивна інформація).

Чому необхідно реєструвати лише факти спостереження, супутні ситуації, а не їх інтерпретацію?. Заняття із математики у старшій групі дитячого садка. Об'єкт спостереження: Саша (5 років)

Протокол спостереження

	Дії вихователя	Дії дітей	Дії Саші
	а) вихователь добре підготовлений до заняття	б) всі діти уважно слухають і добре працюють	в) Саша швидко підняв руку на перше питання: «На скільки більше предметів на верхній сходинці порівняно із нижньою?»
	г) задав питання: «Чи правильно відповів Саша?»	д) діти знають відповідь, тому щовсі підняли руки	е) Саша слухає уважно, він хоче все зрозуміти

7. Складіть письмовий план проведення експерименту з дітьми дошкільного віку, задача якого – вивчити психологічні особливості процесу запам'ятовування ними словесного та наочного матеріалу.

8. Проаналізуйте наведену анкету. Визначте, які з питань не відповідають вимогам до анкетного методу? Чому?

1. У тебе є друзі?
2. Ти бився коли-небудь?
3. У тебе часто буває поганий апетит?
4. Ти можеш за себе постояти?
5. Кого ти більше любиш: маму чи тата?
6. Ти любиш ходити до школи?
7. Ти можеш назвати себе розумним?
8. Ти ніколи не помиляєшся у людях?
9. Ти б краще жив удома з батьками чи з бабусею?1
10. Хто з учителів тобі подобається найбільше?

Доведіть необхідність врахування особливостей віку досліджуваних у виборі методів їх обстеження.

Самостійна робота

Розкрийте внесок у розвиток вікової психології таких вчених як Л.С.Виготський, М.Я.Басов, А.Ф.Лазурський, С.Л.Рубінштейн, Г.С.Холл, Ж.Клапаред, А.Біне, Д.М.Болдуїн, В.Штерн, К.Бюлер, Ш.Бюлер, Ж.Піаже.

Тези (приклад плану):

- 1) Лев Семенович Виготський (1896 – 1934): засновник культурно-історичної теорії вищих психічних функцій;
- 2) основні праці вченого (окремо назвати ті, які є у бібліотеці університету);
- 3) наукові інтереси: кризові періоди, психологія підлітка тощо;
- 4) значущість наукових здобутків ученого.
2. Проаналізуйте проблеми вікової психології в Україні. Розгляньте внесок українських вчених у становлення вікової психології.

3. Проведіть спостереження за ходом дискусії при вирішенні задачі у шкільному класі або студентській групі, використовуючи знання про основні етапи наукового спостереження та запропоновану систему категорій Р.Бейлза. Для цього у співпраці з вчителем (викладачем) організуйте ситуацію спостереження: спільне рішення задач малою соціальною групою із використанням дискусії. Порівняйте зміст програми спостереження та отримані Вами результати із аналогічними характеристиками роботи інших спостерігачів із числа Ваших колег.

4. Складіть перелік методів для дослідження старших школярів (15-17 років) з метою профорієнтації і профконсультації.

5. Складіть анкету для вивчення особливостей сучасної юнацької субкультури.

6. Підберіть «продукти діяльності учнів» (письмові роботи, малюнки, доробки, класні газети, щоденники спостережень та ін.). Складіть план аналізу «продуктів діяльності» в залежності від цілей вивчення школяра.

Індивідуальна робота

1. Проаналізуйте зв'язок методології, методу та методики в психологічному дослідженні з вікової психології. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

2. За завданням викладача виконайте тематичне дослідження про одного із учених: П.П.Блонський, Л.І. Божович, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, Г.С.Костюк, М.І.Лісіна, С.Д.Максименко. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

3. Охарактеризуйте близнюковий метод та його значення в експериментальному дослідженні розвитку психіки. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

4. Проаналізуйте психодіагностичний потенціал проєктивних методик. Визначте принципи застосування малюнка у дитячій психологічній діагностиці.

5. Визначте за допомогою яких методів можна дослідити проблему впливу перегляду фільмів жахів на рівень агресивності в підлітковому віці.

Розв'язання психологічних задач

Задача 1. Як під час проведення бесіди з дитиною можна досягти взаєморозуміння, встановити контакт?

Запитання. Чи можливо застосовувати метод тестів для встановлення контакту з дитиною? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 2. Вихователь проводить бесіду з матір'ю дитини. Але під час бесіди мати не торкнулась тих сторін життя дитини, які б викликали підвищений інтерес педагога, наприклад: сфери спілкування з однолітками.

Запитання. Які дії повинен застосувати вихователь?

Задача 3. Існують думки, що на основі фактів, отриманих в результаті розгляду малюнків, під час читання художньої літератури, перегляду кінофільмів та ін. можна розібратися у дитячій психології.

Запитання. Чи правомірні такі судження? Чи будуть рівнозначні факти, які здобуті у процесі життєвого досвіду людини, і факти, які отримані в результаті наукових досліджень психологів?

Задача 4. Дослідник вирішив вивчати особливості пам'яті дітей у різні періоди дошкільного дитинства і розробив методики для дослідження пам'яті.

Запитання. Як повинно бути побудоване дослідження для того, щоб з'ясувати особливості пам'яті дітей 4-х років, розвиток пам'яті від 4 до 6 років?

Задача 5. В одному експерименті за допомогою перевірених об'єктивних методик дослідник співставляв особливості деяких характеристик пам'яті дошкільників, школярів і дорослих.

Запитання. Як називається метод, за допомогою якого здійснювалось це дослідження? Які вимоги ставлять перед собою дослідники для отримання об'єктивних даних?

Задача 6. Визначте особливі етапи самостійного наукового дослідження по обраній Вами темі (проблемі).

Задача 7. Вихователь звернув свою увагу на те, що Сашко (5 років) і Михайло (5 років) завжди гуляють і грають разом. Це здивувало педагога, тому, що у характерах хлопчиків не було помічено нічого спільного. Вихователь вирішила з'ясувати, на чому базується товаришування хлопчиків.

Запитання. Якими методами може скористатися педагог, щоб це з'ясувати? Підготуйте матеріал для проведення дослідження.

Задача 8. Під час своїх спостережень студентка зафіксувала наступний факт: “ Сашко (2 роки 5 міс.) вдарив Вітю (2 роки 3 міс.), коли той розламав побудований ним будиночок.

Запитання. Чи може вихователь бачити причину агресивної поведінки дітей тільки в їх негативних рисах характеру або сімейному вихованні? Назвіть можливі причини агресивної поведінки обох хлопчиків.

Задача 9. Під час своїх спостережень студентка записала: “Сашко (5 років), задавалося б, уважно слухав пояснення вихователя. Про це, наприклад, свідчила його постава: він дивився на вихователя не відволікаючись. Однак коли його запитали, прощо говорила вихователька, він дав неправильні відповіді”.

Запитання. Чи завжди по зовнішньому вигляду можна визначити характер внутрішніх психічних процесів?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття 2 «ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ НА РАННІХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ»

Навчальна мета заняття: ознайомлення з особливостями оцінки психічного розвитку дитини на ранніх етапах онтогенезу.

Кількість годин – 6.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Фази й загальні тенденції пренатального розвитку. Мотивація зачаття.
2. Вплив середовища на пренатальний розвиток. Сім'я в очікуванні дитини.
3. Криза новонародженого та її характеристика. Період пристосування до нових умов життя.
4. Безумовні рефлекси новонародженої дитини та їх роль у життєдіяльності дитини.
5. Соціальна ситуація розвитку дитини першого року життя, основні протиріччя віку.
6. Особливості провідної діяльності. Значення емоційно- позитивного спілкування дитини з дорослими для її психічного розвитку.
7. Фізіологічний та психічний розвиток немовляти.
8. Особливості пізнавальної, емоційної та моторної сфери.
9. Новоутворення в психічному розвитку немовляти: виникнення перших уявлень про себе, усвідомлення психологічної єдності з дорослим, освоєння предметних дій, розвиток елементарних форм сприймання й мислення, становлення ходьби та осмисленого мовлення.
10. Криза першого року життя.

Література

Основна: 1 (с. 25-38), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27).

Допоміжна 3 (с. 10-12), 4 (с. 25-28), 6 (с. 45-87), 12 (с. 89-97).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати особливості оцінки психічного розвитку дитини на ранніх етапах онтогенезу.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Народившись дитина потрапляє в інший для неї світ. Криза новонародженого полягає в тому, що дитина відділяється від матері фізично, але не відділилася біологічно і психологічно. Дитині необхідно взаємодіяти з близькою для неї людиною – матір'ю. Але як?

Запитання. Як повинна здійснюватися взаємодія між матір'ю і дитиною? Яке центральне новоутворення формується в цей період?

Задача 2. Вчені стверджують, що новонароджений, перебуваючи в стані голодного збудження, заспокоюється, якщо чує спокійне серцебиття матері, записане на магнітофон.

Запитання. Назвіть причину цього явища.

Задача 3. Зазвичай у новонародженого спостерігається різноманіття рухів ручками, ніжками, голівкою, всього тіла.

Запитання. Поясніть це явище. Як у цьому випадку повинна одягати мати малюка?

Задача 4. Людство за свою багатовікову історію глобально змінило культурний світ. Змінилися людські цінності. Але новонароджений як і раніше має елементарні вроджені механізми для підтримки життя.

Запитання. З чим пов'язані особливості новонародженої дитини, яка є значно безпомічною у порівнянні з новонародженими тваринами? Чи змінюється тривалість періоду дитинства від покоління до покоління?

Задача 5. При смоктанні у малюка розвиваються м'язи обличчя, зміцнюються ясна, що добре впливає на формування зубів. Смоктання для малюка – своєрідний спосіб досягнення комфорту, нейтралізації негативних переживань. Потреба в цьому рефлексі виникає тоді, коли малюк відчуває дискомфорт.

Запитання. Чи відчуває малюк дискомфорт при смоктанні соски? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 6. Мати під час годування піднімає ложечку з їжею спочатку до рівня очей дитини, з тим щоб він подивився на цю ложку, а потім, коли у дитини рефлексивно відкривається рот, спокійно його годує.

Запитання. З чим пов'язано таке годування дитини?

Аргументуйте свою відповідь.

Задача 7. Багато батьків стурбовані тим, чи чує їх новонароджена дитина.

Запитання. Чи закономірні їхні побоювання? Чи може розвиватися мовлення, якщо дитина не буде чути?

Задача 8. Марійка (2 міс.) плаче. Батьки вважають, що вона “розвиває легені”, і не реагують на її плач.

Запитання. Чи праві батьки? Що означає дитячий плач?

Аргументуйте свою відповідь.

Задача 9. Мовлення – найбільш виразний показник розумового розвитку малюка. З самого народження мати повинна розвивати мову дитини. З цією метою вона нахиляється над ліжечком так, щоб дитина бачила її рот, і вимовляє спочатку прості звуки (“г, к, х”), а потім більш складні (“ага”, “угу”).

Запитання. Яку мету ставить перед собою мати в цей період розвитку мовлення дитини? Припустіть, до чого це призведе.

Задача 10. Малюки, які плачуть, лепечуть, разом бавляться видають одні й ті ж звуки незалежно від своєї національної приналежності і мовного середовища.

Запитання. Що відіграє основну роль у засвоєнні дитиною рідної мови? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 11. Деяким матерям, куди б вони не пішли, зручно малюка на вулиці возити в колясці, а вдома вони намагаються поміщати свою дитину в дитячий манеж.

Запитання. Чи зручно самому малюкові у таких ситуаціях? Що дитина набуває або ж втрачає в результаті таких дій дорослого? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 12. Молода мати мало розмовляє з трьохмісячною донькою. Їй інші дорослі підказують: “Ти мовчиш, і вона не навчиться говорити”.

Запитання. Який зв’язок між мовленням матері і перспективою розвитку мовлення немовляти? Як мати повинна розмовляти з донькою?

Задача 13. Психологи рекомендують з перших днів життя немовляти частіше брати його на руки так, щоб дитина могла бачити обличчя дорослого, який з ним розмовляє.

Запитання. Як це може вплинути на психічний розвиток немовляти?

Задача 14. Дитина (8 місяців) знаходиться на руках у матері. Вона простягає свої ручки до годинника, хоче помилуватися ним.

Мати посміхається і відносить малюка в інше місце. Немовля починає плакати.

Запитання. Який тип спілкування демонструє дитина, що вона вимагає? Як побудувати взаємини з нею?

Задача 15. У деяких сім’ях під час неспання, дітей садять на диван, обкладаючи подушками і дають іграшки.

Запитання. Чи корисна така організація неспання для дитини і чому? Як можна організувати неспання дітей в домашніх умовах?

Задача 16. Михайло (5 міс.), перебуваючи в манежі, весь час пересувається. Ось він звернув увагу на яскраву пірамідку і тягнеться до неї ручками.

Запитання. Про який поведінковий акт можна говорити у наведеному прикладі.

Задача 17. Сашко (11 міс.) бігає по квартирі, залазить в усі кути, кидає і тягне до рота все, що попадеться на очі. Коли дорослий намагається йому в чомусь відмовити, несамовито кричить і вередує. Батьки в розгубленості.

Запитання. Чим можна пояснити таку поведінку дитини?

Аргументуйте свою відповідь.

Задача 18. Яке психологічне новоутворення періоду немовляти визначає наведені поведінкові дії?

а) Валентина (10 міс.) тягнеться рукою до світильника. Мати піднімає її вгору, вона чіпає рукою світильник. Після цього випадку Валентина постійно тягнеться до світильника. У відповідь на слова матері: “Валентина, де лампа?” – вона не тільки дивиться на світильник, а й простягає до нього ручку. Мати заохочує: “Молодець, правильно показала лампочку”.

б) Анастасія (4 міс.) лежить в ліжечку. Перед нею підвішені на мотузочці брязкальця і пластмасовий жираф. Дивиться на іграшку, починає радісно рухати ніжками і ручками, випадково зачіпає їх руками і приводить в рух. Дівчинка поживавлюється ще більше. Якщо рука потрапляє до жирафа, Анастасія розчепірює пальці і на мить затримує руку на ньому. Потім обмацує іграшку пальцями і на кілька секунд рука охоплює іграшку цілком.

Задача 19. Дослідженнями вчених встановлено, що діти, з якими інтенсивно спілкуються дорослі (розмовляють з ними, посміхаються, тримають і носять їх на руках), до 4-х місяців подовгу можуть залишатися одні, займаючись будь-якою “справою” (розглядають предмети, обмацують іграшки і т.і.)

Запитання. Як пояснити такі явища, які на перший погляд ніяк не пов’язані між собою і навіть суперечать один одному?

Задача 20. Молоді матері намагаються не брати дитину на руки часто, оскільки бояться “привчити її до рук”. Саме у таких батьків діти найчастіше плачуть, причому мати вважає, що дитина розпещена і її тим паче не слід брати на руки.

Запитання. Як ви гадаєте, чим закінчиться описане нижче “протиборство” матері і дитини? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 21. Мама Оленки (дівчинці 2,5 міс.) рідко бере її на руки, навіть коли вона плаче, годує, дотримуючись режиму харчування, свої емоції до доньки ніяк не проявляє.

Запитання. До яких порушень в розвитку немовляти може призвести така поведінка матері?

Задача 22. Нижче наводиться порівняльна характеристика двох типів виховання немовляти:

а) “Немовля заплакало, мати одразу підійшла, перепеленала, погодувала, тепліше закутала. Дитинка посміхнулася, почала вимовляти певні звуки, розмахувати ручками, а мати відразу ж зраділа, заговорила до неї ласкаво.

б) “А ось інша дитина. Їй погано, щось турбує, вона плаче, але ніхто на неї не звертає уваги, оскільки ще не вийшов час, щоб її погодувати або перепеленати. Малюкові доводиться довго і голосно кричати, якщо неможливо терпіти, а якщо можливо – так він і не кричить, терпить. Посміхнувся, замахав ручками, але ніхто не підійшов, не звернув на нього уваги.

Запитання. Спрогнозуйте імовірні відмінності в психічному розвитку дітей.

Задача 23. Восьмимісячному немовляті показували, а потім давали різні іграшки. Серед них була біла пластмасова машинка, на яку дитина практично не звертала уваги. Тоді дорослий починав грати з цією машинкою та з дитиною,

демонструючи, як у неї крутяться колеса, як вона їде, підкочував її до дитини і до себе. Коли через деякий час цю машинку, поряд з іншими іграшками, дали малюкові, то він обрав саме цю машинку.

Запитання. Проаналізуйте результати описаного нижчеспостереження.

Задача 24. Між другим та третім місяцем життя в психічному розвитку дитини відбуваються істотні зміни. Вже в кінці першого місяця плач однієї дитини викликає у відповідь плач іншої. Між 1 і 2 міс. дитина реагує посмішкою на голос дорослого. В 2-2,5 міс. зосереджує погляд на обличчі дорослої людини, жваво рухає ручками та ніжками при появі матері, видає звуки.

Запитання. Про яке досягнення в психічному розвитку дитини йдеться мова?

Задача 25. Чому рекомендується в перші місяці життя розміщувати іграшки в поле зору дитини на відстані 25-30 см від неї? Дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 26. Коли тато підійшов до доньки (дівчинці 11 міс.) в незнайомому форменому кашкеті, дівчинка раптом розплакалася.

Запитання. Чому це сталося? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 27. На столі лежить пустушка, до неї прив'язана мотузка, кінець якої знаходиться біля краю стола. Віра (дівчинці 10 міс.) дивиться на пустушку, потім на мотузочку, бере мотузку в руку, тягне до себе. Як тільки пустушка наближається, дівчинка бере її іншою рукою і тут же тягне до рота.

Запитання. Яку закономірність психічного розвитку демонструє наведений приклад?

Задача 28. Мама Наталки (дівчинці 4 міс.) весь час – і вдома, і на прогулянці з нею розмовляє, наспівує пісні. Сусідка їй говорить: “Ну що ти з нею розмовляєш? Вона все одно ще нічого не розуміє!”

Запитання. Чи правильно робить мати Наталки? Який вплив оказує мовлення дорослого на розвиток психіки немовляти?

Задача 29. Проаналізуйте результати спостережень за дітьми з точки зору закономірностей розвитку предметної діяльності.

а) Валентина (3,5 міс.) лежить в ліжечку. Перед нею підвішені на мотузочці брязкальце і пластмасовий жираф. Дивиться на іграшки, починає радісно рухати руками і ногами. Випадково зачіпає іграшки руками і приводить в рух. Пожвавлюється ще більше. Якщо рука потрапляє на жирафа (він висить дуже низько), дівчинка розчепірює пальці і на мить затримує на ньому руку.

б) Марія (10 міс.) сидить на високому стільчику. Перед нею лежать іграшки. Вона бере кубик і кидає його. Почувши стукіт, фіксує поглядом те місце, куди кубик впав. Потім бере другу іграшку, знову кидає і стежить за падаючим предметом, потім бере третю і робить так само. Розкидавши усі іграшки, Марія звертається до дорослого з “вимогою” підняти і подати їй іграшки: показує рукою, вимовляє певні звуки, перегинається через стілець, намагаючись підняти їх самотійно тощо. І не заспокоюється до тих пір, поки дорослий не підніме і не дасть іграшки. Потім кидає знову і знову, вимагає підняти і дати їй. Так може продовжуватись досить довго.

в) Дмитрику (8 міс.) мати дала коробку від годинника і відкрила її. Зазвичай Дмитрик брав одну половинку, а сьогодні взяв обидві, постукав ними одну об одну і почав прикладати одну до іншої. Але поєднати їх він ще не може.

Задача 30. Чому дитина у віці одного року, зачерпнувши їжу ложкою, тут же проливає її на себе?

Запитання. Дайте відповідь, враховуючи закономірності розвитку предметних дій у дітей.

Задача 31. Помічено, що однорічна дитина, сідаючи на стілець (незалежно від його розмірів), спочатку підіймається на нього колінами і тільки потім розвертається і сідає “по-дорослому”.

Запитання. Якими віковими особливостями психіки дитини це можна пояснити?

Задача 32. Помічено, що у дитячих будинках, не дивлячись на достатній догляд, діти першого року життя погано набирають вагу, пізно починають ходити, часто хворіють і різко відстають у психічному розвитку.

Запитання. Як називається це явище? Вкажіть причини його виникнення. Чи можливо воно в умовах сімейного виховання?

Задача 33. Батькам подобається, що їх восьмимісячна Катерина цікавиться усіма предметами, що її оточують. Вони дозволяють усе чіпати, розглядати, рвати, ламати. “Катерині не треба ні в чому відмовляти, хай розвивається”, – вирішили її тато і мати. Інша родина вважає, що головне – це дотримуватися режиму дня, порядку, чітких вимог. Батьки радіють, що у їх доньки Ніни рано виробився умовний рефлекс на час прийняття їжі, купання, прогулянки.

Запитання. Якщо припустити, що спадковість і вроджені передумови розвитку приблизно однакові, то як будуть розвиватися Катерина і Ніна?

Задача 34. Одні батьки вважають, що немовля вдома треба залишати в спокої, оскільки зайва інформація може негативно впливати на нервову систему дитини. А коли дитина йде до дитячого садка (школи), то потрібно проявляти суворість у вихованні та навчанні. Тобто “ласкаві” мами стають “суворими”. Інші вважають, що саме у перші роки життя дитини необхідно бути з нею суворою і ласкавою, а коли вона починає сама розвиватися, потрібно поступово навчатися поважати її думки, приймати її “Я”.

Запитання. Аргументуйте дане судження

Самостійна робота

Розпитайте батьків, які мають новонароджену дитину: “Скільки балів за шкалою АПГАР отримала ваша дитина післянародження?” (див. методику (оцінка стану новонародженого за шкалою АПГАР)). Проаналізуйте і зробіть відповідні висновки.

Методика “Оцінка стану новонародженого за шкалою АПГАР”

Шкала Апгар – це система швидкої оцінки новонародженого малюка для вирішення подальших реанімаційних процедур. Була розроблена вченою Вірджинією Апгар і названа на ім'я автора. У подальшому прізвище вченої перетворено на акронім – APGAR

A – appearance (зовнішній вигляд),

P – pulse (пульс),

G – grimace (вираз обличчя),

A – activity (активність),

R – respiration (дихання).

Оцінка за шкалою Апгар, яку зазвичай дають у першу хвилину після народження, ґрунтується на врахуванні стану новонародженого за п'ятьма найважливішими клінічними ознаками: серцевий ритм, дихальна активність, м'язовий тонус, рефлексорна збудливість і колір шкіри.

✓ Кожна ознака у свою чергу оцінюється за трибальною системою (0, 1, 2 бали). Наприклад: 0 балів буде поставлено, якщо м'язовий тонус відсутній, 1 бал – якщо він знижений, 2 бали – якщо спостерігаються активні рухи. Отже, нуль означає відсутність ознаки (або ознак) серцебиття, дихання, м'язового тону, рефлексу на подразнення (швидке поплескування по підшвах ніг) і наявність блідої або синюшної шкіри.

✓ Клінічна оцінка стану новонародженого за шкалою Апгар визначається сумою, отриманою за п'ятьма ознаками. Оцінку доцільно повторити через 5 хвилин і результат порівняти з даними, отриманими в першу хвилину після народження. Тому загальний бал складається з двох цифр, отриманих на першій і на п'ятій хвилинах життя. Прогноз для дитини менш сприятливий, якщо оцінка на п'ятій хвилині нижча, ніж на першій, тобто не підвищується, а знижується.

✓ У здорових дітей сума балів за шкалою Апгар зазвичай становить: 10 балів – здорові діти, 7-9 балів практично здорові з незначними відхиленнями (із помірним пригніченням життєвих функцій), 5-6 балів – стан середньої, або легкої асфіксії, 3-4 бали – середня патологія, а у новонароджених із сильним пригніченням функцій, що свідчить про серйозні проблеми із здоров'ям – від 0 до 2 балів. Загальна оцінка 0 означає клінічну смерть.

Проведіть спостереження за батьками, які мають дітей періоду немовляти, або розпитайте їх: “Як ви доглядаєте за своєю дитиною?”. Відповіді запишіть. Порівняйте відповіді батьків з запропонованою методикою (п'ятикрокова методика Х. Карпа). Зробіть порівняльний аналіз. Чи виконують (не виконують) батьки наступні дії (кроки), які наведені у запропонованій методиці?”. Чому? Дайте обґрунтовану відповідь.

П'ятикрокова методика Х. Карпа

Відомий американський дослідник, автор терміна “четвертий триместр вагітності”, педіатр, доктор медицини Харвей Карп стверджує, що найбільший іспит для немовляти – це надлишок стимулів (зорових, слухових, тактильних). Щоб полегшити маляті цей непростий період і допомогти завершити “психологічне народження” Х. Карп пропонує наступні кроки.

1. Сповивання (обертання). Немовляті й дитині перших місяців життя необхідна імітація стінок матки, ілюзія замкненого простору, деяке обмеження поки що мимовільних, хаотичних рухів ручок і ніжок.

2. Положення тіла дитини на боці. Крім сприятливого впливу на травлення, вони “нагадують” крихітці її внутрішньоутробну позицію “згорнувшись клубочком”.

3. Шиплячі звуки. Використання шиплячих звуків: “ш-ш-ш”, “ч-ч-ч” заспокоює дитину. Зі свого життя в матці крихітка пам'ятає “білий шум”, створюваний безупинним потоком крові великимисудинами організму матері.

4. Заколисування. Кожен рух вагітної жінки, кожен поворот її тіла спричиняють помірне погойдування плоду. Це знайоме і заспокійливе відчуття для немовляти, але одразу після появи на світвоно зникає.

5. Ссання. Використання пустышки (штучний замінник грудей матері), або прикласти до груді (якщо мати годує дитину груддю) чи дати пляшечку із сумішшю, це усе заспокоює дитину.

ПСИХОЛОГІЯ РАНЬОГО ДИТИНСТВА

Навчальні питання:

1. У чому полягає взаємозв'язок кінестезії, дотику і зору та яку роль вони відіграють в оволодінні ходою.
2. Які з дії дитини називають “діями співвідношення”, а які “знарядійними”? Наведіть приклади.
3. Охарактеризуйте розвиток відчуттів і сприймань дітей раннього віку.
4. У чому полягають особливості мислення маленької дитини?
5. Яку розвивальну роботу необхідно проводити з дітьми щодо розвитку мовлення?
6. Що повинні робити батьки, щоб розширити самостійність дитини при спілкуванні її з зовнішнім предметним світом?
7. Як іграшка впливає на психічний розвиток дитини?
8. Охарактеризуйте передумови і початок формування особистості дитини в ранньому віці. Дайте пояснення такій вимозі дитини: “Я сам!”.
9. У чому полягають особливості навчання дітей в ранньому дитинстві? Розвиток оцінних ставлень дитини. Зміна мотивації поведінки маляти.
10. Наведіть приклади симптомів кризи трьох років з особистого досвіду і досвіду Вашої родини або знайомих.

Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Зазвичай діти починають малювати після 3 років. У цьому віці можна навчити дитину правильно тримати олівець, пензлик, крейду. Саме тоді слід чекати появи на малюнках дітей відображення картини світу в її атрибутах: сонце, небо, земля, будинок, люди.

Запитання. Як залучити дитину до образотворчої діяльності у більш ранні періоди?

Задача 2. З розмови двох молодих мам: “Моя Олена (2 роки 10 міс.) росла спокійною і слухняною дівчинкою. Із задоволенням ходила до бабусі. А зараз її наче підмінили: уперта, говорить примхливим голосом, відмовляється робити те, що раніше любила. Почувши, що ми збираємося до бабусі, застрайкувала. Їй поступилися, але вона не заспокоїлася. Адже до бабусі їй, насправді, хотілося. Іншим разом – спробували наполягти на своєму. Але вона теж розплакалася, повторюючи: “не хочу, не піду!”.

Запитання. Що сталося з дівчинкою. Поясніть причину. Спрогнозуйте можливу поведінку дитини і батьків.

Задача 3. Студентка, спостерігаючи за діями дітей з іграшками в групах дітей другого і третього року життя, зазначила: Сергій, граючи різними іграшками, діє приблизно однаково: стукає, катає, тягне, стискає їх тощо. Катерина, граючи тими ж іграшками, діє по-іншому: ляльку колихає, машинку возить, олівцем малює та ін.

Запитання. Як називаються дії з іграшками Сергія і Катерини?

У чому їх відмінність?

Задача 4. Мати говорить синові, що не можна брати до рота сніг. А малюк, знаючи це, продовжує це заняття і, хитро посміхаючись, каже: “Моззя, моззя”.

Запитання. Чим пояснити таку поведінку дитини?

Аргументуйте свою відповідь.

Задача 5. Юлія (2 роки 6 міс.) одягається на прогулянку дуже повільно. На зауваження виховательки не реагує. По дорозі додому мати звернула увагу на її незвичайний стан: мовчазність, засмученість. Після того, коли мати розпитала доньку, то вона, ковтаючи сльози, прокричала: “Ти їй скажи, своїй виховательці, що я не капуща, ось!”.

Запитання. З чим пов’язана така ситуація? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 6. Дворічна дівчинка простягає матері камінчик: “Ось тобі цукерка, їж!”.

Запитання. Про яке психологічне новоутворення тут йдеться мова?

Задача 7. Д. Б. Ельконін описує, як його онук навчався заводити ключиком іграшковий автомобіль. “Він брав в одну руку автомобіль, а в іншу ключ і направляв його в отвір, весь час поглядаючи на мене. Вставивши ключ, він не міг його повернути і тоді звертався до мене: “Дідусь, сам” ... Довгий час це повторювалось таким чином, що Андрій виконував всі дії до заведення пружини, а потім йшов до кого-небудь із дорослих і, подаючи автомобіль зі вставленим ключем, просив завести”.

Запитання. Проаналізуйте особливості розвитку предметно-маніпулятивної діяльності у дітей раннього віку.

Задача 8. Валентина сидить на підлозі посеред кімнати. Навколо неї кілька іграшок. Мати запитує доньку: “Валентина, де лялька?”. Донька відразу дивиться на ляльку і повзе до неї. Подорозі її погляд падає на собачку, вона підповзає до неї, починає з нею грати.

Запитання. Що, на Вашу думку, є головним детермінантом поведінки дитини в описаній ситуації?

Задача 9. Ліза (2 роки 7 міс.) разом з татком поверталася з дитячого садочка. Як тільки повернули у бік будинка бабусі, закричала: “Я не хочу до бабусі, хочу додому до мами!”. Слова тата, що вдома нікого немає не заспокоїли доньку: вона продовжувала капризувати, плакати і наполягати на своєму. Тато вирішив відволікти дитину на інші предмети і заспокоїти таким чином. “Дивись яка курка біжить” – сказав тато. “Ні, це не курка”, – сердито сказала Ліза. “Не вередуй, ти ж хороша дівчинка”. – “Ні, я погана!”

Запитання. Вкажіть які симптоми кризи 3-х років описуються в наведеній ситуації.

Задача 10. Маленькі діти часто розглядають книги, картинки, газети, тримаючи їх перевернутими. Їх не бентежить перекинуте положення предметів.

Запитання. Про які закономірності психічного розвитку йде мова?

Задача 11. Мати піднесла свого сина до дзеркала (хлопчикові 1 рік 2 міс.).

Запитання. Чи впізнає себе Сашко в дзеркалі? Під впливом яких дій дорослих відбувається у дитини впізнавання себе?

Задача 12. Мати пропонує Сергію (хлопчикові 2 роки 5 міс.) лягти спати, а йому не хочеться. Тоді вона звертається до сина: “Ти вже великий. Тато зараз побачить, як швидко ти вмієш засинати, і похвалить тебе!”.

Запитання. На які якості особистості дитини, що розвивається спирається мати?

Задача 13. Оленка (2 роки 11 міс.) грає в пісочниці. Дівчинка каже бабусі: “Дивися, цегла – це у мене буде стіл, гілочки – це ложки, а камінчики – цукерки ...”

Запитання. Про які закономірності психічного розвитку дитини йдеться мова?

Задача 14. Юрко намагається полагодити візок. Спочатку він просто прикладає колесо до краю візка поруч з кінцем осі. Після декількох спроб колесо випадково надівається на кінець осі. Візок може їхати. Юрко задоволений. Вихователь говорить йому: “Молодець, Юрко! Як ти це зробив?” Хлопчик відповів: “Полагодив, ось бачите?” (Показує, як крутиться колесо). Вихователь непомітним рухом скидає колесо з осі і знову звертається до хлопчика: “Як ти це зробив? Покажи!”. Юрко знову прикладає колесо до візка, але вже швидше надягає колесо на вісь. “От і полагодив!” – радісно заявляє хлопчик, але знову не може пояснити, як він це зробив.

Запитання. Визначте приблизний вік дитини. Які особливості розумової діяльності проявилися в даному епізоді?

Задача 15. Михайло (2 роки 2 міс.), побачивши, що мати одягає пальто, запитав: “Мамо, ти куди?” – “Гуляти,” – відповіла мати. “А ми мене візьмемо з собою?” – запитав малюк. Через кілька днів у промові хлопчика з’явився вираз “Міхайло скоро піде гуляти!”.

Запитання. Чому дитина назвала себе в третій особі?

Задача 16. Сашку виповнилося 1,5 року. Його поведінка останнім часом дуже змінилася. На відповідь “не можна” він проявляє впертість і завзято намагається повторити яку-небудь витівку. Тільки шляхом відволікання вдається перервати те чи інше вперте бажання. Іноді у відповідь на заборону починає капризувати, плакати, кидатися на підлогу, смикати руками і ногами, але такі істеричні випадки бувають з ним не часто. Його легко вдається відволікти від витівок.

Запитання. Чому так себе поводить Сашко? Про що свідчить така поведінка дитини? Як повинен поводити себе дорослий у такій ситуації?

Задача 17. Дітям від 1 до 3 років після сніданку дали по цукерці, запропонувавши зберегти її до вечора, щоб пригостити матір. З сімнадцяти дітей другого року життя втрималися і не з’їли цукерку відразу сім чоловік, а з шістнадцяти дітей третього року життя – дев’ять. Але навіть найстійкіші діти регулярно діставали цукерку, розгортали, облизували її, знову загортали і т.і.

Запитання. Про що свідчать результати експерименту? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 18. “Я теж хочу варити кашу!” – говорить трирічна Ірина, спостерігаючи, як мати варить кашу. “Ти ще маленька, – відповідає мати, – кашу варять тільки дорослі”. “А я хочу!” – наполягає дівчинка. Нарешті мати не витримує: “Не заважай мені, йди грати”.

Запитання. З якими явищами у розвитку дитини пов’язана поведінка Ірини? Яка роль дорослого в цей період розвитку дитини?

Задача 19. Альоша кидає м’ячик на шафу, потім намагається його дістати, але йому ніяк це не вдається. Мати пропонує йому подумати, як можна дістати м’ячик. Альоша відповідає: “Не треба думати, треба діяти!”.

Запитання. Визначте приблизно вік дитини. Які особливості психічного розвитку проявилися у хлопчика в даному випадку?

Задача 20. Оленка (3 роки 2 міс.), до цього була весела і самостійна дівчинка, без видимих причин стала всього боятися, не хоче нічого робити одна, вередує, нікуди не відходить від матері. Мати дуже стурбована такими змінами в поведінці доньки.

Запитання. Про які зміни в психічному розвитку можуть свідчити ці симптоми?

Задача 21. У кінофрагментах 2,5 – 3-річні діти впізнають місцевість, знайомі речі, знайомих людей, але не впізнають себе або впізнають через своєрідне “подвоєння” (“Ось Петрик”, “Той Петрик”).

Запитання. У чому причини такої поведінки дітей? Про яку особливість психічного розвитку йде мова?

Задача 22. При виконанні завдань з дошкою Сегена (дошка з прорізними отворами різної форми, куди потрібно вставляти фігурки) діти початку другого року життя підбирають фігурки до отворів методом прикладання. Діти старше двох років вже діють на основі зорового співвідношення частин і цілого.

Запитання. Якими віковими особливостями психічного розвитку можна пояснити таку поведінку дітей?

Задача 23. Оленка (2 роки 6 міс.) співає пісеньку “Ялинка”. Замість “Мороз сніжком укутував ...” вона співає “Мороз мішком укутував ...”. Наталка (2 роки 10 міс.) співає ту ж саму пісню так: “Часом вовк, сердитий вовк з лисицею пробігав ...” (замість “підтющем пробігав”).

Запитання. Поясніть причину мовних помилок дітей?

Задача 24. Іноді діти раннього віку вражають дорослого тим, що знають “напам’ять” досить довгі тексти і навіть створюють “ілюзію читання”, водячи по рядках і перевертаючи сторінки саме там, де закінчується чергова частина тексту.

Запитання. Поясніть дані факти, спираючись на закономірності психічного розвитку дітей.

Задача 25. Чому діти у віці 2,5-3 років при заучуванні віршів притупують в такт ногою, ходять по колу або здійснюють інші активні дії? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 26. Про що свідчить той факт, що діти у віці 2,0- 2,3 року в грі називають себе спочатку іншим ім’ям (наприклад, дівчинка, копіюючи дії вихователя, годує ляльку і говорить “Зараз Віра Іванівна тебе погодує”), або власним ім’ям (наприклад, хлопчик підносить до рота конячки миску і каже: “Вова годує конячку”), а до кінця третього року життя називають ляльку ім’ям

дійової особи, з'являється розмова від імені ляльки? Дайте аргументовану відповідь.

Задача 27. Петрик (2 роки 7 міс.) часто хворів, тривалий час знаходився у лікарні, майже не розмовляв. Внаслідок матері прийшлося докласти багато зусиль для того, щоб Петрик почав нормально говорити.

Запитання. Назвіть основну причину труднощів засвоєння мовлення Петриком.

Задача 28. Відомий педагог Н. Ф. Каптерев визначив вікову періодизацію дітей до 2-х років так: сосунець, хватунок, повзунок, ходунок, говорунок.

Запитання. Виходячи з яких особливостей розвитку дитини була створена ця періодизація?

Самостійна робота

1. Самостійно проведіть спостереження за тим як дитина 2-3 років виконує завдання за інструкцією дорослих (вербальної, невербальної) і дайте відповіді на такі запитання:

- Чи уважно дитина слухає дорослих, як виконує завдання (одразу, чи потребує повторення)?
- Як проявляє інтерес до виконання завдання?
- Чи може порівняти предмети за величиною, кольором, формою?
- Як виконує завдання?
- Чи відчуває труднощі при виконання завдання?
- Чи звертається до батьків на допомогу? В яких формах йде звернення, словесні, або за допомогою міміки, жестів.
- Як реагує на похвалу (несхвалення)?
- Як поводить себе, якщо не може впоратися із завданням?
- Чи відповідають Ваші спостереження теоретичним знанням з теми?

2. Дати психологічний аналіз мовленнєвим висловлюванням дітей раннього віку. З чим пов'язані словозміни в мовленні дітей? Як повинні поводити себе батьки в подібних ситуаціях?

Запишіть мовленнєве висловлювання дітей раннього віку та дайте йому психологічний аналіз.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття № 3 «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНИКА 3-5 РОКІВ»

Навчальна мета заняття: ознайомлення з основними методами діагностики дитини дошкільного віку. Практичне застосування отриманих навичок.

Кількість годин – 6.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Комплексна діагностична програма визначення готовності дитини до навчання у школі
2. Психологія дошкільного віку
3. Психологія молодшого школяра
4. Діагностика пізнавальної сфери молодшого школяра

Література

Основна: 1 (с. 24-29), 3 (с. 56-60), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27), 10 (с. 56-89).

Допоміжна 1 (с. 25), 3 (с. 10-12), 4 (с. 41-48), 6 (с. 45-87), 11 (с. 89-96) 12 (с. 57-63).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Комплексна діагностична програма визначення готовності дитини до навчання у школі

Мета: набутти вміння проводити діагностику соціально- психологічної готовності дитини до навчання у школі.

Обґрунтування програми. Дитина, що вступає у перший клас масової школи, проходить психолого-педагогічну співбесіду, спрямовану на визначення міри її готовності до навчання в школі. При цьому нерідко намагаються визначити не стільки рівень психологічної готовності дитини до початку систематичного навчання, скільки загальний рівень розумового розвитку. Проте це далеко не одне і те саме. Часто трапляється, що дітям, які продемонстрували при прийомі в школу достатньо високий рівень розумового розвитку, не відразу вдається включитися в навчальний процес. Часто вони не готові виконувати найпростіших дисциплінарних вимог вчителя, не уміють працювати за зразком, вибиваються із загального темпу роботи класу, мають погано розвинуту дрібну моторику. Водночас дошкільники, які показали не такі хороші результати, але оволоділи необхідним рівнем психологічної зрілості, без особливих зусиль справляються з вимогами школи.

Успішність входження дитини в навчальний процес визначається низкою важливих чинників. Серед них насамперед виділяють такі:

– розвиток довільності поведінки, наочно-образного мислення, просторових уявлень, мовлення, дрібної моторики рук.

На діагностику сформованості цих параметрів готовності до шкільного навчання і спрямована запропонована програма. Особливо хотілося б підкреслити пріоритетність наочно- образного мислення в структурі готовності до школи. н і о гоїності до школи.

Отже, запропонована програма базується як на основних закономірностях психічного розвитку дитини старшого дошкільного віку, так і на вимогах

програми навчання в першому класі масової школи (навчання початковим навичкам читання, письма й рахунку).

Хід роботи

Діагностична програма включає п'ять завдань, які дитина виконує індивідуально.

Завдання 1. Встановлення контакту з дитиною і виявлення рівня розвитку довільної поведінки.

Методика Л. Красільнікової «Так і ні не говорити».

Інструкція. «Ми з тобою гратимемо в гру. Я тобі буду ставити запитання, а ти – відповідати. Але домовимось так: ти не повинен говорити слова «так» і «ні». Наприклад, якщо я запитаю: «У тебе є іграшка?», ти не повинен говорити: «Так». Ти повинен відповісти «є іграшка», тобто без слова «Так». Або, наприклад, я запитую:

«Люди ходять по стелі?». Ти не говориш: «Ні», а відповідаєш:

«Люди по стелі не ходять». Отже, слова: «так» і «ні» тобі говорити не можна. Все зрозумів? Домовилися?».

Якщо у дитини виникають питання, то інструкція повторюється.

Матеріал методики. Серед поданих запитань 10 провокують дитину на відповідь «так» і 10 – на відповідь «ні», інші – нейтральні.

1. Як тебе звати?
2. Ти хлопчик чи дівчинка?
3. Ти ходиш в ясельну групу дитячого садка?
4. Ти любиш ходити в дитячий садок (школу)?
5. Ти живеш далеко від дитячого садка (школи)?
6. Ти любиш морозиво?
7. Якого кольору буває морозиво?
8. Ти їв чорне морозиво?
9. Ти умієш ходити на руках?
10. Ти умієш літати?
11. Твій тато (мама) грає в ляльки?
12. Вночі сонечко світить?
13. Вовк боїться зайця?
14. Ти любиш ходити до лікаря?
15. Якого кольору халат у лікаря?
16. Лікар стриже дітей?
17. Тебе звуть... (неправильне ім'я)?
18. Корова уміє літати?
19. Ти зараз спиш?
20. Ти ходиш в школу?
21. На тобі сукня (штани)?
22. Взимку росте трава?
23. Трава біла?
24. Якого кольору сніг?
25. Сніг гарячий?

Під час проведення методики не слід давати дитині зворотний про успішність її відповідей. При нагоді слід фіксувати в протоколі мовні відповіді дитини повністю, а також тривалість пауз перед відповідями.

Оцінка результатів. Правильними є ті відповіді, які задовольняють правило «так» і «ні» не говорити, неправильними – ті, в яких є заборонені слова. Спеціальну увагу слід звернути на відповіді, які не є ні правильними, ні неправильними. Це той випадок, коли діти або мовчать (не дають ніякої відповіді протягом 10-30 секунд), намагаються щось відповісти, але у них нічого не виходить. До цієї проміжної групи належать і ті випадки, коли власні помилки виправляються дитиною прямо в процесі відповіді. Ці варіанти відповідей не порушують правила гри і тому можуть бути віднесені до прані і них. Правильною відповіддю слід вважати і кивок головою, оскільки дитина в цьому випадку явно намагається згідно з правилом не мовляти вголос слова «так» і «ні».

Прямим показником рівня довільності мовного спілкування є кількість відповідей, що відповідає правилам гри.

Вікова норма для дітей 6-7 років становить приблизно 51% від всієї кількості запитань, що провокують відповіді «так» і «ні» (кількість правильних відповідей повинна бути більше 11).

Завдання 1. Визначення особливостей мовного розвитку і наочно-образного мислення.

Розкладають чотири сюжетні картинки за порядком і складають за ними розповідь. Використовують два набори картинок – основний і спрощений, що дає змогу визначити зону найближчого розвитку дитини. Як діагностичний матеріал можна використовувати набори картинок з книги Г.А. Урунтаєвої й Ю.А. Афонькіної «Допоможи принцу знайти Попелюшку» (1994). Спочатку пропонується основний набір. Якщо дитина не справляється з цим завданням, їй дається спрощений варіант.

Інструкція. Перед тобою декілька картинок. Розклади їх за порядком: що спочатку, а що потім. Поясни, чому ти так думаєш. Склади розповідь за картинками.

Оцінюється правильність розкладання картинок, повнота й адекватність розповіді за ними.

Система оцінок:

3 бали – картинки розкладені правильно. Розповідь зв'язана, логічна, відповідає змісту картинок.

2 бали – картинки розкладені з порушенням послідовності, проте розповідь зв'язна, відображає запропоновану дитиною версію подій.

1 бал – картинки можуть бути розкладені правильно, але зв'язної розповіді немає. В кращому разі описуються деталі зображені

0 балів – картинки розкладені неправильно, зв'язної рині немає.

Для більш точного оцінювання мовного розвитку дитини до отриманого нею балу додаємо ще *1 бал* у випадку, якщо лексика дитини багата і різноманітна, розповідь яскрава і образна. Отже, максимальна кількість балів, яку може набрати дитина за цією методикою – 4 бали.

Завдання 2. Визначення особливостей розвитку мови і просторових уявлень.

Розуміння логіко-граматичних конструкцій (Т.Г. Богданова, і Т.В. Корнілова, 1994).

Дитині послідовно пропонуються такі завдання:

- «Покажи олівцем зошит».
- «Намалюй хрестик під колом, коло – під хрестиком».
- «Миколку ударив Петрик. Хто забіяка?».

Якщо дитина відчуває труднощі, завдання повторюють. Система оцінювання:

3 бали – правильне виконання всіх завдань;

2 бали – правильне виконання двох завдань;

1 бал – правильне виконання тільки одного завдання.

Зауваження: перед дитиною обов'язково повинні лежати олівець, зошит і аркуш паперу.

Завдання 4. Готовність руки до освоєння письма. Розвиток зорово-моторної координації.

Змальовування слова, написаного латинськими буквами.

Слово-зразок пропонують дитині на окремій картці: *faguir*

Інструкція:. Подивися, тут щось написано. Ти, можливо, ще не вчився, але спробуй – напевно теж зумієш. Гарненько подивися, як це написано, і постарайся написати так само.

Система оцінок відповідає схемі, яку використовують в методиці Керна-Йерасека (1978):

5 балів: повна відповідність зразку; розмір букв не досягає подвійної величини; є крапка над буквою «і»; відхилення від горизонтального рядка – не більше, ніж на 30 градусів;

4 бали: слово достатньо добре прочитується; допускається пропуск або повторення одного елемента при високому рівні виконання інших;

3 бали: слово ще можна прочитати, але з зусиллям; більшість елементів слова наявні;

2 бали: видимість листа зберігається; можна виокремити 2 і букви;

1 бал: майже каракулі; можна розрізнити елементи окремих букв.

Дані обстеження заносять у протокол.

Завдання 3. «Малювання чоловічої фігури».

Інструкція: «Намалюй будь-якого чоловіка так як зможеш».

Більше ніяких пояснень, допомоги або привертання уваги до помилок чи недоліків малюнка не дозволяється. Якщо дитина намалювала жінку, то їй пропонують намалювати також і чоловіка. Коли ж дитина категорично відмовляється намалювати чоловіка, це може бути пов'язано з неблагополуччям у сім'ї дитини.

Оцінка малюнка

1 бал (найкращий результат) виставляють при виконанні наступних умов: намальована фігура повинна мати голову, тулуб, кінцівки, причому голова з тулубом з'єднана шиєю і не повинна бути менше тулуба. На голові є волосся (можливо вони закриті кепкою або капелюхом) і вуха, на обличчі – очі, ніс, рот. Руки закінчуються п'ятипалою кистю. Ноги знизу відігнуті. Фігура має чоловічий одяг і намальована синтетичним способом, тобто

вся фігура (голова, шия, тулуб, руки) намальовані як єдине ціле, а не складаються з окремих закінчених частин. При такому способі малювання всю фігуру можна обвести єдиним контуром, не підриваючи олівця від паперу. На малюнку видно, що руки і ноги мов би «виростають» із тулуба, а не прикріплені до нього. На відміну від синтетичного, найбільш примітивний аналітичний засіб малювання передбачає зображення окремо кожної із складових частин фігури. Так, наприклад, спочатку малюють тулуб, а потім до нього прикріплюються руки та ноги.

2 бали – виконання всіх вимог, крім синтетичного способу малювання. Три відсутні деталі (шия, волосся, один палець руки, але не частина обличчя) можна не брати до уваги, якщо фігура намальована синтетичним способом.

3 бали – фігура має голову, тулуб, кінцівки. Руки та ноги намальовані двома пініями (об'ємні). Дозволяється відсутність шиї, волосся, вух, одягу, пальців та пупків.

4 бали – примітивний малюнок з головою та тулубом. Кінцівки намальовані тільки однією лінією кожна.

5 балів (найгірший результат) відсутність чіткого зображення тулуба («голо ніжка»), або обох пар кінцівок, каракулі.

Це завдання має оцінювати інтелектуальний рівень дитини.

Загальний час обстеження – приблизно 20 хвилин.

При складанні висновку за наслідками обстеження дитини необхідно враховувати рівень сформованості кожного компоненти загальної структури психологічної готовності до шкільного навчання. Тому результати, показані дитиною за кожним тестовим завдані мають самостійне значення і їх не треба підсумовувати. Адже загальний сумарний показник призводить до нівеляції індивідуальних відмінностей. Так, наприклад, діти з високим рівнем розвитку вільності й низьким рівнем розвитку дрібної моторики можуть мати той самий сумарний бал, що й діти з низьким розвитком наочно-образного мислення і мовлення, але добрим розвитком дрібної моторики.

ПСИХОЛОГІЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Індивідуальна робота.

1. У чому суть мотивів досягнення успіху та уникнення невдач? Чи виявляють ці мотиви молодші школярі у навчанні?

2. Яку роль в житті та учінні відіграє ігрова діяльність?

3. Які прийоми запам'ятовування використовують учні початкових класів?

4. Проведіть спостереження особливості пам'яті дитини у 2-3 учнів початкової школи і дайте відповіді на запитання:

В якому випадку учні 1-го класу краще запам'ятовують 10 картинок: якщо їм дати установку на запам'ятовування чи якщо спеціальне завдання не давати, але запропонувати розкласифікувати ці картки за певним принципом? Чому?

Якими закономірностям пам'яті це пояснити?

Яку роботу можна ще провести з учнями після виконання даних завдань в плані формування прийомів, що сприяють формуванню розумового логічного мислення?

5. Наведіть приклади тем ігор молодших школярів. Порівняйте їх з тематикою ігор дошкільників.

6. У чому полягають особливості самооцінки молодшого школяра?

7. Охарактеризуйте особливості характеру молодшого школяра. Як ці особливості впливають на її Я-концепцію і дружні стосунки з ровесниками?

8. Назвіть причини низької результативності в учінні молодших школярів?

9. Яку роль відіграє особистість вчителя у навчанні й вихованні молодшого школяра.

10. Як ставляться учні до школи і вчителя?

11. Який вплив оказують батьки на успіхи дітей у навчанні.

12. Шкільні проблеми: шкільна фобія, соціальна дезадаптація, неуспішність, низька дисципліна, шкільне цькування. Як їх подолати?

Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Молоде подружжя так представили свого сина Івана вчительці першого класу: “Ось наш хлопчик. Він дуже здібний, веселий. Він вміє співати, танцювати, знає багато віршів”. Така рекомендація насторожила досвідченого педагога, і не випадково. На перших же заняттях Іван не проявив успіхів у навчанні, хоча і старався. Хлопчик засумував і став проситися додому. Надалі до школи він став ходити без бажання.

Запитання. Чому Іван не проявив своїх здібностей у навчанні?

Як повинні були вчинити вчитель та батьки?

Задача 2. У молодших класах вчителька доручила школярам з низьким рівнем навчальних досягнень допомагати іншим – з таким же рівнем навчальних досягнень. В результаті підвищилася їхня успішність.

Запитання. За рахунок чого підвищувалася успішність таких школярів?

Задача 3. Івану 8 років. Йому важко зосередити увагу на складному, незрозумілому матеріалі.

Запитання. Як ви вважаєте у чому причина? Як повинен вирішити це питання вчитель?

Задача 4. Віктор, учень 2 класу, говорить: “У мене ця Задача не виходить – я постараюся, тоді вийде”. А Микола каже: “Я отримав “двійку” за диктант, я ні на що не здатний”.

Запитання. У чому полягає різниця особливостей самооцінки Віктора та Миколи в їхніх власних невдачах?

Задача 5. У молодших школярів досить хороша пам'ять. Багато хто без особливих зусиль заучують навчальні тексти механічно. Але будучи в середніх класах, коли матеріал стає складнішим і великим за обсягом, вони починають відчувати труднощі.

Запитання. Як попередити можливі труднощі у навчанні учнів в середніх класах? Які прийоми на уроках може застосовувати вчитель для розвитку пам'яті?

Задача 6. Сформулюйте рекомендації вчителю, враховуючи вікові особливості молодших школярів, закінчивши речення.

1. На уроках у початковій школі потрібно часто змінювати завдання та справи, тому що ...

2. Одним з провідних принципів навчання молодших школярів є принцип наочності, що пояснюється ...

3. Запам'ятовування у молодших школярів переважає механічне, тому вчителю слід ...

4. У початковій школі авторитет має вчитель, це можна використовувати для ...

5. Для школяра дуже значущим є оцінка вчителя, яка повинна бути обґрунтованою, справедливою, тобто ...

Задача 7. Сергій був досить розвиненим хлопчиком. До моменту вступу до школи він міг читати, знав багато віршів. Незважаючи на те, що Сергій пішов до школи з великою радістю, з перших днів навчання він став порушувати шкільну дисципліну: крутився на уроках, не слухав пояснень вчителя. Поки домашні завдання викликали у нього якийсь інтерес і новизну, він хоча і недостатньо акуратно, але їх виконував. Як тільки Сергій почав відчувати труднощі у навчанні, подолання яких потребувало систематичних занять, вольових зусиль, хлопчик став отримувати погані оцінки.

Запитання. Що послужило причиною неуспіхів Сергійка у школі? Як допомогти хлопчикові добре вчитися?

Задача 8. Євген (6 років) був активним, допитливим хлопчиком. У дитячому садку він швидко засвоював зміст занять, любляв читати, був дуже товариським, але в той же час неуважним і непосидючим. У першому класі на уроці він часто відволікався, не слухав пояснень вчителя і відповідей товаришів, тому часто отримував зауваження, на що реагував ображаючись.

Запитання. Які якості особистості не були сформовані у Євгена? Як допомогти хлопчикові вчитися?

Задача 9. Миколка (6 років) – неорганізований хлопчик. Він недбало одягнений і взагалі неохайний. Незграбний в рухах, повільний, часто порушує правила. До зауважень вчителя ставиться байдуже.

Запитання. На Вашу думку, яке місце в класі (статус) займе Миколка та які будуть його успіхи у навчанні і чому? Як можна йому допомогти?

Задача 10. Тетянка в дитячому садку вважалася розумною дівчинкою, батьки з гордістю показували всі її малюнки. Вона рано навчилася читати і писати. Але у школі все стало не так. Її нехвалять, часто отримує погані оцінки.

Запитання. Назвіть причини змін у ставленні до Тетяни в школі. Що можна порадити батькам Тетянки?

Задача 11. Найчастіше батьки задають педагогу такі запитання: “Чому не усі діти однаково опановують читанням,

письмом? Усі ходять до дитячого садка, з усіма однаково займаються вихователі, у школі їх вчить один і той же вчитель”.

Запитання. Поясніть, чому так відбувається. Що робити батькам, щоб якось допомогти своїм дітям? Які рекомендації Ви запропонуєте.

Задача 12. Вітя (6 років) на початку навчання у школі відчував труднощі щодо опанування навичками письма, тому вони дуже повільно розвивалися. Мати, розпитуючи сина про школу, дізналася, що він часом не чує, що говорить вчителька, часто не знає, яке домашнє завдання було задано.

Запитання. З чим може бути пов'язане це явище? Як допомогти Віті?

Задача 13. Вчителька першого класу, працюючи з шестирічними дітьми, намагалася активізувати навчальну діяльність учнів на уроці. Вона прагнула, щоб її уроки проходили жваво, емоційно. Коли хтось із учнів довго відповідав, вона нетерпляче переривала його і запитувала інших. Поступово клас розділився на дуже активних і пасивних учнів. Серед пасивних виявився шестирічний Петрик, який нерідко заїкався під час відповіді. Вчителька миттєво робила висновки: “Сідай, не вивчив!”. Раніше Петрик відвідував логопедичну групу дитячого садка. У школі заїкання у Петрика посилювалося.

Запитання. Проаналізуйте наведену ситуацію. Дайте оцінку взаємовідносинам у системі “Дитина – Вчитель”.

Задача 14. Ірину виховувала бабуса. Росла дівчинка слухняною, але дуже боязкою, у неї не було друзів. Дівчинка любила грати наодинці, і бабусі це подобалося. Коли Ірині виповнилося 6 років, батьки забрали її у бабусі. Іноді батько просив розказати вірш, вирішити нескладні, на його погляд, завдання. Ірина невпевнено відповідала, помилялася, а батько сердився на неї: “Як же ти будеш вчитися в школі? Тобі будуть ставити двійки!” З тривогою дівчинка чекала першого дня навчання у школі. Їй не хотілося туди йти. Результати позначилися швидко. Через тиждень Ірина відмовилася ходити до школи.

Запитання. Дайте аналіз психічному стану дівчинки. Як повинні поводити себе вчитель та батьки, щоб змінити ставлення дитини до школи і повернути бажання вчитися?

Задача 15. Батьки розповідали про свого сина: “Наш Павло швидко і рано навчився говорити. Ми це заохочували. Він не ходив до дитячого садка. Зараз йому 6 років. У нього добре розвинена мовлення. Правда, він не малює, не ліпить, як всі діти в дитячому садку, та він і цього не прагне. І ми це не заохочували. Вважаємо, що він буде добре вчитися, адже він так по-дорослому розмірковує!”

Запитання. Дайте оцінку сімейному вихованню Павла. Чи можна передбачити результати навчання Павла?

Задача 16. Дослідження показало, що найбільша частина дітей 6 років йде до школи з великим інтересом і готовністю виконувати навчальні завдання. Діти жваво сприймають слово вчителя і активно виконують його вимоги. Але надалі деякі з них стикаються із труднощами, необхідністю вміти зробити вибір між “треба” і “хочу”, “цікаво” і “нецікаво”, “вмію” і “не хочу”.

Запитання. Назвіть причини даного явища? Як залучити дітей до навчання?

Задача 17. До Іванко прийшов Михайло, щоб покликати гуляти. Але він не зробив ще домашнє завдання, на що Михайло заперечив: “Потім доробиш!”. “Але я повинен зробити зараз, інакше мене буде сварити вчителька, а мати заборонить дивитися телевізор” відповів Іванко.

Запитання. Про розвиток якого мотиву йдеться мова у наведеній задачі?

Задача 18. На уроках у класі нерідко можна почути, як учні доповідають вчителю: “А Іринка не ті приклади розв’язала, а їй Наталка так показала” або “Віра зовсім не вирішила завдання” тощо.

Запитання. Чим можна пояснити такі вчинки першокласників? Як повинен вчинити вчитель у таких випадках, щоб його дії ефективно вплинули на розвиток особистості молодшого школяра та на його взаємовідносини з ровесниками.

Задача 19. Учні початкових класів пишуть диктанти, твори, виконують вправи з підручника. Нерідко при цьому роблять помилки, але, перевіряючи свою роботу, вони часто їх не бачать, і не виправляють, хоча добре знають правила.

Запитання. Поясніть дане явище?

Задача 20. Дайте психологічне пояснення наступним фактам: а) Чому в початковій школі не слід давати домашнє завдання із дзвінком з уроку?

б) Чому на уроках у початковій школі слід використовувати динамічну наочність?

в) Чому в 1-му класі умову задачі та завдання до вправ доцільніше читати вчителеві?

Задача 21. Шестирічний Наташі запропонували вирішити задачу: “Летіли 4 пташки, сіли на дерева. Сіли по одній – одна пташка зайва, сіли по дві – дерев не вистачає. Скільки буде дерев?”

Наташа декілька разів повторила задачу, але не змогла її розв’язати. Тоді вчителька вирізала з паперу три дерева і чотири пташки. З допомогою дерев Наташа вірно і швидко вирішила задачу.

Запитання. Чому для вирішення задачі Наташі необхідні були дерева? Які особливості мислення цього віку проявились в даній ситуації?

Задача 22. Домашнім завданням було вивчити напам’ять вірш. Перевіряючи, як учні вивчили вірш, вчителька викликала 9 учнів і залишилась задоволена. Всі 9 учнів вивчили вірш на “відмінно”. На уроці була присутня завуч. Після дзвінка запитала її: “Ну як?” Завуч посміхнулась і відповіла: “Так, дійсно, діти декламували добре, але це все, що я можу відмітити позитивне на Вашому уроці”. Вчителька здивувалась: “А що ще потрібно? Адже я встигла багатьох запитати, поставила їм оцінки”.

Запитання. Як ви думаєте, чому завучу не сподобався урок? Як ви думаєте, чи уважні були учні на уроці? Як можна було б організувати діяльність дітей з врахуванням розвиваючих і виховних задач?

Задача 23. Хлопчик приніс в клас записку, яка пояснювала чому він пропустив уроки. “Ти дійсно хворів?” – запитала вчителька. Хлопчик мовчить. “Тоді хто це писав?” – продовжує вчителька. “Ніхто” – різко відповідає хлопчик.

Запитання. Як ви думаєте, чому хлопчик так відповів вчительці? Як би ви вчинили на місці вчителя?

Самостійна робота

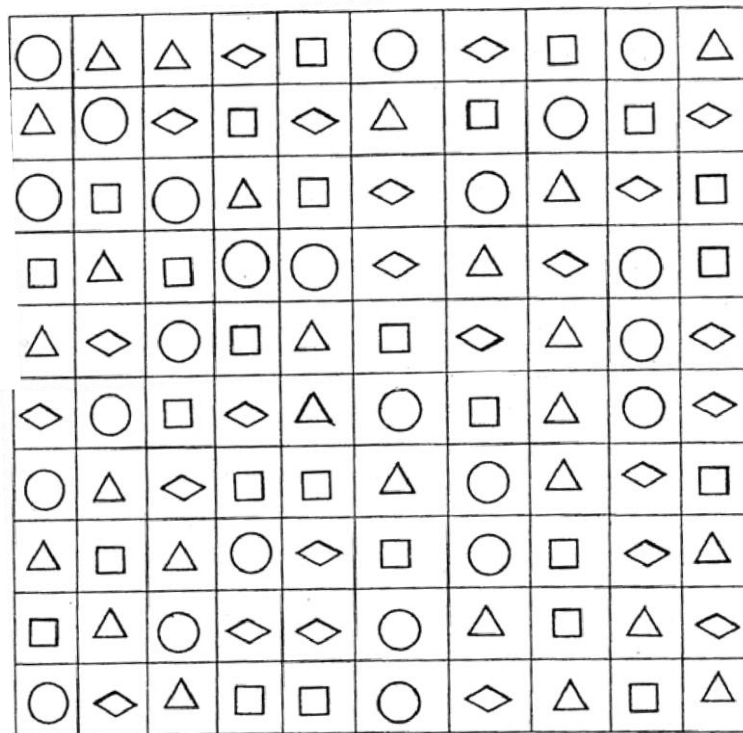
Самостійно проведіть за допомогою запропонованих методик дослідження особливостей розумового розвитку молодшого школяра. Запросить до цієї роботи 2-3 учнів початкової школи своїх рідних або знайомих.

Методика на визначення розподілу та переключення уваги (Р. Немов)

Техніка проведення. Психолог ознайомлює дітей із бланками методики (бланк додається), де розташовані різні геометричні фігури (квадрати, трикутники, кола, ромби).

Інструкція. Уважно подивись на зображені фігури. Тобі необхідно за певний час проставити у квадратах знак + (плюс), у трикутниках – (крапку), у ромбах – (рису), у колі – v (пташку). Час виконання 2 хв.

Бланк методики

Обробка результатів. Розраховується загальний показник розподілу та переключення уваги за формулою:

$$S = \frac{0,5N - 2,8 \times n}{120}$$

де,

S – показник розподілу та переключення уваги; N – кількість фігур, які переглянула дитина;

n – кількість помилок.

Оцінюється рівень за шкалою:

Високий рівень – $0,75 < S < 1,0$; Середній рівень – $0,5 < S < 0,75$; Низький рівень – $S < 0,5$.

Методика на визначення слухової, зорової, моторно-слухової пам'яті

Інструкція. 1. Учням зачитують 10 слів (літак, лампа, яблуко, олівець, грім, качка, млин, папуга, листок, обруч). Після цього вони відтворюють ті слова, які запам'ятали. 6 правильно відтворених слів свідчать про добре розвинену слухову короткочасну пам'ять.

2. Учням пропонується сприймати очима написані на дошці слова (щур, поле, море, казка, камінь, коса, дзвоник, кущі, кора, сарай). Потім школярі відтворюють ті слова, які запам'ятали, – 6 відтворених слів свідчать про задовільний розвиток зорової пам'яті.

3. Психолог читає рядок слів (тіло, пісок, книжка, лампа, собака, загадка, куля, балкон, гілка, невід) та пропонує дітям прописувати слова в повітрі (моторно-слухове сприймання). Сприйняті таким чином слова потім відтворюються дітьми на папері.

4. Можна до другого етапу дослідження додати промовляння дітьми слів пошепки.

Оцінювання результатів: За нормою діти запам'ятовують з першого разу 4-5 слів, а всі 10 слів – у середньому через 3-5 повторювань. Нормальним є “ефект краю” (діти перший раз відтворюють краще перші та останні слова), а також зростання відтворених слів з кожним повторенням (зворотне явище свідчить про швидко виснаженість пів'яті дитини за рахунок порушення її діяльності).

Методика діагностики інтегрального показника вербально-логічного мислення

Техніка проведення. Дитині дається бланк методики “Виключення слів”, ручка.

Інструкція. Тобі пропонується із чотирьох наведених слів у кожному рядку визначити три, які є однорідними поняттями, та викреслити четверте, яке не підходить до цих однорідних понять. Завдання треба виконувати швидко.

Бланк методики

1. Книга, портфель, валіза, гаманець.
2. Пічка, керосінка, свічка, електроплітка.
3. Годинник, окуляри, термометр, терези.
4. Човен, тачка, мотоцикл, велосипед.
5. Літак, гвіздок, пила, вентилятор.
6. Метелік, циркуль, терези, ножиці.
7. Дерево, етажерка, віник, виделка.
8. Дідусь, вчитель, батько, мати.
9. Іній, пил, дощ, роса.
10. Вода, вітер, вугілля, трава.
11. Яблуко, книга, шуба, роза.
12. Молоко, вершки, сир, хліб.
13. Береза, сосна, ягода, дуб.
14. Хвилина, секунда, час, тиждень.
15. Василь, Федір, Семен, Іванов.

Оцінювання результатів. Оцінювання проводиться згідно з ключем (за кожен правильну відповідь – 2 бали) та з урахуванням часу на відповідь (Т – менше 250 с = 0 балів, 250 – 330 с = -3 бали, понад 330 с = -6 балів).

Визначається інтегральний показник вербально-логічного мислення за формулою $A = B + T$, де B – продуктивність (кількість правильно виконаних рядків), T – бали за час виконання.

30-20 балів – високий рівень узагальнення;

19-9 балів – середній рівень узагальнення, не завжди розподіл відбувається за суттєвими ознаками;

8 і менше – здатність до узагальнення розвинута слабо.

Методика на визначення індивідуальних відмінностей відтворюючої уяви

Техніка проведення. Дитині дають кольорові олівці, папір для малювання.

Інструкція. Психолог зачитує один раз або пропонує причитати дитині уривок тексту (описи, узяті з художньої літератури, із підручників історії, географії).

Наприклад, для 3-4-го класу пропонується такий текст: “Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо

тече по Васильківщині невеличка річка – Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Мі вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця, наче заплуталась у зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають покрівлі високих клунь”.

Психолог пропонує дитині уявити та намалювати об’єкти, про які йшлося в описі. Після виконання завдання піддослідному дозволяється ще раз уважно прочитати опис та зробити доповнення в малюнках.

Обробка результатів. Підраховується кількість пропущених об’єктів, помилки, які були допущені в їх зображенні. Усього об’єктів 10. Відтворення 10-8 об’єктів свідчить про високий рівень уяви, 7-5 – середній рівень, 4 і менше – про низький рівень уяви.

Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса

Техніка проведення: Дитині дається бланк методики, ручка.

Інструкція: “Тобі пропонується ряд тверджень про те, як ти почуваєшся у школі. Відповідай відверто, пам’ятай, що тут немає добрих чи поганих відповідей, довго не думай. Відповідай на запитання тільки “так” чи “ні”.

Бланк методики Філіпса

1. Чи важко тобі бути на одному рівні з іншими дітьми класу?
2. Чи хвилюєшся ти, коли вчитель каже, що хоче перевірити, наскільки ти знаєш матеріал?
3. Чи важко тобі працювати в класі так, як цього хоче вчитель?
4. Чи бачиш ти іноді сон, що вчитель злий, що ти не вивчив уроку?
5. Чи буває, що хтось з однокласників б’є або кривдить тебе?
6. Чи бажаєш ти іноді, щоб учитель не поспішав, пояснюючи новий матеріал, поки ти не зрозумієш його?
7. Чи сильно ти хвилюєшся, коли відповідаєш або виконуєш завдання?
8. Чи буває так, що тобі страшно висловлюватися на уроці, тому що ти

можеш зробити помилку?

9. Чи тремтять у тебе коліна, коли тебе викликали відповідати?
10. Чи часто твої однокласники насміхаються з тебе, коли ви граєте в різні ігри?
11. Чи буває так, що тобі ставлять нижчу оцінку, ніж ти сподівався?
12. Чи хвилює тебе питання, що тебе залишать на повторний рік в одному класі?
13. Чи уникаєш ти ігор, де когось вибирають, тому що тебе, як правило, не вибирають?
14. Чи буває так, що ти весь здригаєшся, коли тебе викликають відповідати?
15. Чи часто буває в тебе відчуття, що ніхто з твоїх однокласників не хоче робити те, що хочеш ти?
16. Чи сильно ти хвилюєшся перед тим, як почати виконувати завдання?
17. Чи важко тобі одержувати такі оцінки, яких чекають від тебе твої батьки?
18. Чи страшно тобі часом, що тобі стане погано в класі (ти захворієш)?
19. Чи будуть твої однокласники насміхатися над тобою, якщо помилишся під час відповіді?
20. Чи схожий ти на своїх однокласників?
21. Чи хвилюєшся ти, виконавши завдання, за правильність його виконання?
22. Працюючи в класі, чи певен ти, що все добре запам'ятаєш?
23. Чи бачиш ти іноді сон, що ти в школі та не можеш правильно відповісти на запитання вчителя?
24. Чи правда, що більшість дітей ставиться до тебе прихильно?
25. Чи працюєш ти краще, якщо знаєш, що результати твоєї роботи порівнюватимуться з результатами роботи інших дітей у класі?
26. Чи часто ти мрієш, щоб менше хвилюватися, коли треба відповідати?
27. Чи важко тобі сперечатися з іншими?
28. Чи твоє серце сильно б'ється, коли вчитель говорить, що збирається перевірити твою готовність до уроку?
29. Коли ти одержуєш гарну оцінку, чи думає хтось з твоїх друзів, що ти хочеш прислужитися?
30. Чи добре ти відчуваєш себе з тими однокласниками, до яких інші діти ставляться з особливою увагою?
31. Чи буває так, що деякі діти у класі говорять щось, що непопадає тобі?
32. Як на твою думку, ті діти, що погано навчаються втрачають увагу інших?
33. Чи схоже на те, що більшість твоїх однокласників не звертає на тебе уваги?
34. Чи часто тобі страшно виглядати дурнем?
35. Чи задоволений ти ставленням до тебе учителів?
36. Чи допомагає твоя мати в організації вечорниць, як інші мами твоїх

однокласників?

37. Чи хвилює тебе, що про тебе думають оточуючі?

38. Чи сподіваєшся ти в майбутньому вчитися краще, ніж зараз?

39. Чи вважаєш ти, що одягаєшся в школу та гарно, як і твої однокласники?

40. Чи часто, відповідаючи на уроці, ти думаєш про те, що в цей час думають про тебе інші?

41. Чи мають здібні учні якісь особливі права в класі, яких немає інші діти?

42. Коли ти робиш щось краще за своїх однокласників, чи викликає це злість у декого з них?

43. Чи задоволений ти тим, як до тебе ставляться однокласники?

44. Чи добре ти себе почуваєш, коли залишаєшся наодинці з учителем?

45. Чи сміються іноді однокласники над твоєю зовнішністю та поведінкою?

46. Чи вважаєш ти, що турбуєшся за свої дошкільні справи більше за інших дітей?

47. Якщо ти не можеш відповісти на запитання, чи відчуваєш ти, що можеш заплакати?

48. Чи в ліжку ввечері ти часом хвилюєшся про те, що відбудеться завтра в школі?

49. Коли ти працюєш над важким завданням, чи відчуваєш ти інколи, що зовсім не пам'ятаєш деякі речі, які добре знав раніше?

50. Чи тремтить твоя рука, коли ти працюєш над завданням?

51. Чи відчуваєш ти, що починаєш нервувати, коли вчитель говорить, що збирається дати класу завдання?

52. Чи лякає тебе перевірка твоїх знань у школі?

53. Коли вчитель каже, що збирається дати класу завдання, чи відчуваєш ти хвилювання, що не справишся з ним?

54. Чи бачиш ти сні, що твої однокласники можуть зробити щось, що не можеш зробити ти?

55. Коли вчитель пояснює матеріал, чи здається тобі, що твої однокласники розуміють його краще, ніж ти?

56. Чи хвилюєшся ти по дорозі до школи, що вчитель може дати класу роботу для перевірки знань?

57. Коли ти виконуєш завдання, чи відчуваєш ти, що робиш це погано?

58. Чи тремтить твоя рука, коли вчитель доручає тобі виконати завдання на дошці перед усім класом?

Обробка результатів. Перевіряється відповідність збігу відповідей із ключем. Відповіді, які не збігаються з ключем, - це вияви тривоги.

Підраховується:

1. Загальна кількість розбіжностей по всьому текстові. Якщо вона понад 50 %, можна казати про підвищену тривогу дитини, якщо більша 75% - про високу тривогу.

2. Кілька збігів за кожен із восьми чинників тривоги. Рівень тривоги визначається так, як у попередньому випадку. Аналізується загальний внутрішній стан школяра, кількість синдромів тривоги та їх величина. Результати відображаються на індивідуальній діаграмі.

3. Середнє значення всіх синдромів тривожності учнів по класу для порівняння з індивідуальними показниками тривожності з метою визначення учнів групи ризику.

Ключ до тесту (“так” - “+”, “ні” - “-”)

+1. +1. -3. -4. -5. -6. -7. -8. -9. -10. -11. +12. -13. -14. -15. -16.
-17. -18. -19. -20. +21. -22. +23. -24. +25. +26. -27. -28. -29. -30. +31.
-32. -33. -34. -35. +36. +37. -38. +39. +40. -41. +42. -43. +44. +45. -46.
-47. -48. -49. -50. -51. -52. -53. -54. -55. -56. -57. -58.

Чинники	№ запитань
1) Загальна тривожність у школі.	2, 3, 7, 12, 16, 21, 23, 26, 28, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 E=22
2) Переживання соціального стресу	5, 10, 15, 20, 24, 30, 33, 36, 39, 42, 44 E=11
3) Фрустрація потреби у досягненні успіху.	1, 3, 6, 11, 17, 19, 25, 29, 32, 35, 38, 41, 43 E=13
4) Страх самовираження.	27, 31, 34, 37, 40, 45 E=6
5) Страх ситуації перевірки знань.	2, 7, 12, 16, 21, 26 E=6
6) Страх невідповідності очікуванням оточуючих.	3, 8, 13, 17, 22 E=5
7) Низька фізіологічна опірність стресу.	9, 14, 18, 23, 28 E=5
8) Проблеми і страхи у стосунках з учителями	2, 6, 11, 32, 35, 41, 44, 47 E=8

Інтерпретація.

1. Загальна тривожність у школі – загальний емоційний стан дитини, пов’язаний із різними формами її включення в життя школи.

2. Переживання соціального стресу – емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (передусім – з однолітками).

3. Фрустрація потреби в досягненні успіху – несприятливо психологічне тло, яке не дає змоги дитині розвивати свої потреби в успіхові, досягненні результату, тощо.

4. Страх самовираження – негативні емоційні переживання ситуацій, демонстрації себе та своїх можливостей.

5.Страх ситуації перевірки знань – негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо публічної) знань, досягнень, можливостей.

6.Страх невідповідності сподіванням оточуючих – орієнтація на значущість інших в оцінюванні своїх результатів, учинків, думок, тривога за надані оточуючими оцінки, очікування негативних оцінок.

7.Низький фізіологічний опір стресу – особливості психофізіологічної організації, які знижують пристосованість дитини до ситуацій стресогенного характеру, підвищують вірогідність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища.

8.Проблеми і страхи у стосунках з учителями – загальне негативне емоційне тло стосунків з дорослими у школі, яке знижує здатність дитини до успішного навчання.

Методика “Сходишки” на визначення самооцінки молодшого школяра (В. Щур)

Техніка проведення: Дитині дається бланк методики, ручка.

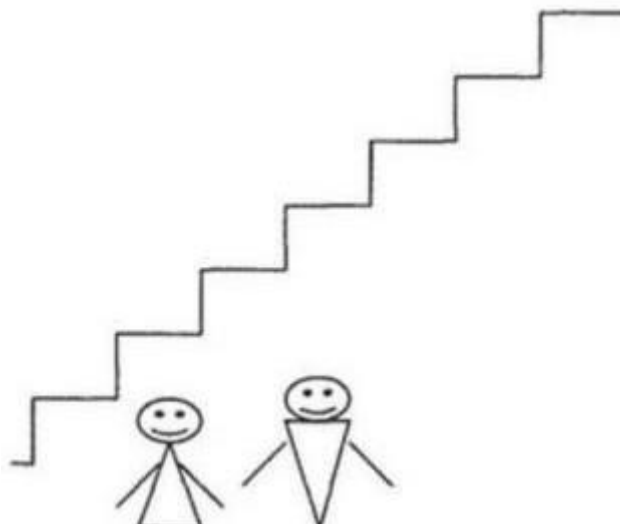
Інструкція: Досліджуваному показують намальовані сходи з сімома сходишками, і пояснюють завдання. “Якщо всіх дітей розсадити на цих сходах, то на трьох верхніх сходишках опиняться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні – чим вище, тим кращі (показують: “хороші”, “дуже хороші”, “найкращі”). А на трьох нижніх сходишках опиняться погані діти – чим нижче, тим гірші (“погані”, “дуже погані”, “найгірші”). На середній сходишці діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходишку ти поставиш себе. Поясни чому?”.

Після відповіді дитини, її запитують: “Ти такий насправді чи хотів би бути таким? Познач, який ти насправді і яким хотів би бути”. “Покажи, на яку сходишку тебе поставила б мама”.

Використовується стандартний набір характеристик: “хороший – поганий”, “добрий – злий”, “розумний – дурний”, “сильний – слабкий”, “сміливий – боягузливий”, “найбільш старанний – найбільш недбалий”. Кількість характеристик можна скоротити.

У процесі обстеження необхідно враховувати, як дитина виконує завдання: вагається, роздумує, аргументує свій вибір. Якщо дитина не дає жодних пояснень, їй слід задати уточнювальні питання: “Чому ти себе сюди поставив? Ти завжди такий?”.

Бланк методики

Обробка результатів.

Неадекватно завищена самооцінка. Не роздумуючи, молодший школяр ставить себе на найвищу сходинку. Вважає, що мама оцінює його так само, аргументуючи свій вибір, посиляється на думку дорослого: “Я хороший. Хороший і не інакше, це мама так сказала”. Така самооцінка свідчить про те, що дитина не бачить своїх помилок, не може правильно оцінити себе, свої вчинки і дії.

Завищена самооцінка. Після деяких роздумів і коливань дитина ставить себе на найвищу сходинку, пояснюючи свої дії, називає якісь свої недоліки і промахи, але пояснює їх зовнішніми, незалежними від неї, причинами, вважає, що оцінка дорослих в деяких випадках може бути трохи нижчою її власної: “Я, звичайно, хороший, але іноді лінуюся. Мама каже, що я неакуратний”.

Адекватна самооцінка. Обміркувавши завдання, досліджуваний ставить себе на 2-у або 3-ю сходинку, пояснює свої дії, посиляючись на реальні ситуації і досягнення, вважає, що оцінка дорослого така ж або трохи нижче.

Занижена самооцінка. Дитина ставить себе на нижні сходинки, свій вибір не пояснює або посиляється на думку дорослого: “Мама так сказала”. Якщо дитина ставить себе на середню сходинку, це може свідчити про те, що вона або не зрозуміла завдання, або не хоче його виконувати. Діти із заниженою самооцінкою через високу тривожність і невпевненість в собі часто відмовляються виконувати завдання, на всі питання відповідають: “Не знаю”.

Діти із затримкою розвитку не розуміють і не приймають це завдання, діють наважання.

Анкета на визначення мотивації школяра до навчання у школі (О. Онуфрієва, С. Костроміна)

Техніка проведення: Дітині дається бланк анкети, ручка.

Інструкція. Тобі пропонується прочитати запитання анкети і дати відповідь. Свій варіант відповіді обведи кружечком.

Бланк анкети

1. Тобі подобається у школі? а) так; б) не дуже; в) ні.
2. Уранці ти завжди з радістю йдеш до школи або часто бажаєш залишитися вдома?
а) йду з радістю; б) буває по-різному; в) бажаю залишитися вдома.
3. Якщо б учитель сказав, що завтра йти до школи не обов’язково, ти пішов чи залишився вдома?
а) пішов до школи; б) не знаю; в) залишився вдома.
4. Тобі подобається, коли відмінюються які-небудь уроки? а) не подобається; б) буває по-різному; в) подобається.
5. Ти б хотів, щоб не задавали ніяких домашніх завдань? а) не хотів би; б) не знаю; в) хотів би.
Ти хотів би, щоб у школі залишилися тільки одні перерви?
а) ні; б) не знаю; в) хотів би.
6. Ти часто розповідаєш про школу своїм родичам і друзям? а) часто; б) іноколи; в) не розповідаю.

7. Бажав би ти мати іншого, не такого суворого вчителя?
а) мені подобається наш учитель; б) точно не знаю; в) бажав би.
8. У тебе в класі багато друзів?
а) багато; б) мало; в) немає друзів.
9. Тобі подобаються твої однокласники?
а) подобаються; б) не дуже; в) не подобаються.

Обробка результатів.

а) – 3 бали; б) – 1 бал; в) – 0 балів. Максимальна оцінка – 30 балів.

Оцінювання результатів. Зі зростанням кількості балів підвищується рівень мотивації. При одержанні 25-30 балів – сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність; 20-24 бали – ставлення до себе як до школяра практично сформовано; 15-19 балів – позитивне ставлення до школи, але школа приваблює більше позашкільними справами; 10-14 балів – ставлення до себе як до школяра не сформовано; менше 10 балів – ставлення до школи негативне.

Дитячий апперцептивний тест (Children's Apperception Test – CAT) С. Беллак (модифікація О. Б. Сидоренко)

Техніка проведення. Дослідження проводиться в індивідуальній формі у вигляді гри. Після встановлення контакту з досліджуваним, йому по чергові пропонується розглянути п'ять сюжетних картинок із ситуаціями: “У класі”, “Після уроків”, “В їдальні”, “Розбите вікно”, “Сходишки” (див. Додатки).

Інструкція. Учні пропонується розглянути п'ять картинок з вищезгаданими ситуаціями. Кожна картинка має певні запитання, які по черзі задаються досліджуваному експериментатором. Відповіді школяра фіксуються у протоколі.

Для оцінювання отриманих результатів використовуються такі критерії: рівень знань і усвідомлення дитиною правил поведінки та наслідків їх недотримання, рівень адекватності оцінки поведінки ровесників і самооцінки власної поведінки.

Діагностика пізнавальної сфери молодшого школяра

Мета: виявити актуальний рівень розвитку пізнавальних процесів молодших школярів 6-8 років.

Завдання 1. Виявлення рівня розвитку довготривалої пам'яті.

Методика «Довготривала пам'ять».

Інструкція. «зараз зачитаю вам ряд слів, а ви постарайтесь їх запам'ятати. Приготувалися, слухаємо уважно: «стіл, мило, людина, виделка, книга, пальто, сокира, стілець, зошит, молоко».

Ряд слів зачитується декілька раз, щоб діти запам'ятали. Перевірка відбувається через 7–10 днів. Коефіцієнт довготривалої пам'яті обраховується за формулою:

$C = B/A \cdot 100 \%$, де A – загальна кількість слів, B – кількість яку запам'ятала дитина, C – коефіцієнт довготривалої пам'яті.

Інтерпретація результатів:

75-100 % – високий рівень; 50-75 % – середній рівень; 30–50 % – низький рівень; менше 30 % – дуже низький рівень довготривалої пам'яті.

Завдання 3. Визначення обсягу уваги і її концентрації.

Методика «Коректурна проба».

Методику використовують для визначення обсягу уваги (за кількістю букв, які передивилася дитина) і її концентрації (за кількістю допущених помилок).

Нормативний показник обсягу уваги для дітей 6-7 років – 400 знаків і більше, концентрації – 10 помилок і менше; для дітей 8-10 років – 600 знаків і більше, концентрації – 5 помилок і менше.

Час роботи – 5 хвилин.

Інструкція: На бланку з буквами підкресліть перший ряд букв. Наше завдання полягає в тому, щоб, передивляючись ряди букв зліва направо, викреслити такі ж букви, як і в першому рядку.

Працювати потрібно швидко і точно. Час роботи – 5 хвилин. Наприклад: *Е К Р Н С О А Р Н Е С В А Р К В Р Е*.

Стимульний матеріал

АКСНВЕРАМПАОБАСЗЕАЮРАЦКАЧПШАИТАОВРКАНВСАЕР
НТОНКСЧОДВИОЦФОТЗОСКАНЕОСВРАЕТГЧКЛИАЫЗКТР
КЯБПКШУВРЕСОАКВМТАВНЖЛЧВИЦФВДБОТВЕЙСМВНСАК
РВМОЧТНУЫШЛБНПМКОУЧЛЮНРАВНЩРВОЕСНАРЧКРЛБКУВ
СРФЧЗХРЕЛЮРСРКИЕНРАЕРСКВЧЫЩДРАЕПТМИСЕМВШЕОЛД
ТЕОСКВНЕРАОСВЧЫШЛОИМАУОИПОЕОНАИБВКАОСНЕРКВИВ
МТОПЩВЧЫЩНЕПВМИТБЕЗСЕНАОСЕАВМЛДЖСКНПМЧСИГТА
ШПБСККОСНАКСАЕВИЛКЫЧЫЩЖОЛКСЧЕГШКАРОВКРЕНРЕС
ОЛТИНЮПСОБЮДЮОИОЗПСЧЯИЕАСКРАСКОВАКВСИНЕАТБОАЦ
ВКРНАИОТНАОСКОЕВОЛЦКЕНЩЗДРНСВЫКИСТБЮНВВНЕОСЕ
КРАВТЦКЕВЛШПТВСБДВНЩЗЗВЙССЕВНРКСТБЕРЗШСЧИСЕАП
РУСЯИПСМТНЕРМПАВЕГЛИПСЧТЕВАРБМУЦЕВСАМЕИН

Висновки щодо особливостей пізнавальної сфери школяра.

ПСИХОЛОГІЯ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Індивідуальна робота

1. Як Ви можете пояснити взаємовідносини дошкільника в системі “Я” і світ, “Я” і дорослі, “Я” і однолітки, “Я” і “Я”.

2. Обґрунтуйте значення провідної діяльності у формуванні особистості дошкільника.

3. Назвіть домінуючі види продуктивних діяльностей та їх вплив на розвиток пізнавальних можливостей дітей-дошкільників.

4. Дошкільник задає багато запитань. Як Ви можете пояснити це явище, назвіть причини.

5. Охарактеризуйте види і форми мислення дошкільників.

6. У чому полягають особливості довільних і вольових дій дошкільників.

7. В чому своєрідність уяви дитини дошкільного віку. Як це пов'язане з

розвитком мовлення?

8. Як впливає на розвиток дитини її спілкування з однолітками та дорослими.

9. Назвіть причини дитячої “брехні”.

10. Які почуття дошкільник виявляє найчастіше? Як може змінюватися емоційний стан дитини у продовж дня, тижня.

11. Опишіть ігри, в які Ви бавились у дитинстві, ігри Ваших батьків, ігри сучасних дітей.

12. Наведіть приклади з особистого життя образно-рольової гри; сюжетно-рольової гри; гри за правилом.

13. Наведіть приклади залежності експресії емоцій і почуттів дітей від національних та культурних традицій батьків.

14. В чому проявляються особливості переходу від дошкільного віку до молодшого шкільного?

15. Обґрунтуйте сучасне трактування проблеми підготовки дітей до школи.

16. В чому суть психологічного змісту кризи семи років?

Розв’язання психологічних задач.

Задача 1. Відомо, що ігри дошкільників за змістом, структурою та організацією поступово змінюються. Однак, помічено, що деякі діти старшого дошкільного віку, нещодавно вступивши до дитячого садка, грають дещо примітивно, чим молодші за віком діти, які почали відвідувати дитячий садок набагато раніше.

Запитання. Чим можна пояснити таке явище? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 2. Студентка педагогічного училища виконувала курсову роботу на тему: “Формування самостійності у дітей дошкільного віку”. Вона помітила, що у старшій групі було багато дітей, які, збираючись на прогулянку, забували в якій послідовності потрібно вдягати речі. Їх батьки і вихователі вважали, що ці діти або ліниві, або неуважні. При цьому дорослі зазвичай квапили дітей, які збиралися на прогулянку. Тоді студентка запропонувала наступне: вона намалювала кожну річ і на великому аркуші розклала малюнки в певній послідовності. Ситуація з одяганням дітей різко змінилась у кращу сторону.

Запитання. Чому малюнки дали позитивний результат?

Аргументуйте свою відповідь.

Задача 3. Потенціал активності, можливості людини зберігати її стабільність у більшості визначається роботою глибинних відділів мозку. Ця структура закладається ще у внутрішньоутробному періоді. Але дозрівання продовжується і після народження. Треба мати на увазі велику чутливість цих відділів мозку до інтоксикації, стресів, до емоційних переживань, надмірних психічних навантажень тощо.

Запитання. Як вплине слабкість енергетичного забезпечення на учбову діяльність дитини?

Задача 4. Через слухняність дитина оволодіває власною поведінкою; оволодіння діями розвиває слухняність.

Запитання. Прокоментуйте це судження.

Задача 5. Деякі батьки вважають, якщо активна дитина чомусь навчилася, то і вимоги до неї мають бути як до дорослого. Інші вважають, що дитина є дитиною: ось виросте, тоді і можна вимагати від неї.

Запитання. Проаналізуйте наведені думки батьків.

Задача 6. Відомо, що в розвитку дитини важливу роль відіграє приклад батьків, якому вони наслідують.

Запитання. Чому іноді у працьовитих батьків виростають ліниві і пасивні діти? Назвіть можливі причини.

Задача 7. Макаренко А. С. приділяв достатню увагу виховному впливу соціального середовища.

Запитання. Що застосовував А. С. Макаренко з цією метою?

Задача 8. Мати Петра (4 роки 7 міс.) звернулася до виховательки за порадою: як бути з сином, який стає все впертішим? Вона розповіла, що батько хлопчика теж впертий. Може ці риси характеру успадкувалися?

Запитання. Чи виправдане це хвилювання матері? Аргументуйте свою відповідь? Які фактори психічного розвитку вплинули на формування певної риси характеру хлопчика? Які поради ви б надали матері?

Задача 9. Щоденно дитина бачить навколо себе батьків, сестер, бабусь. Родичі надають їй зразки поведінки: як вживати слова, застосовувати жести, які повинні бути манери, демонструють своє ставлення до людей, праці та ін.

Запитання. Як посилити виховний вплив на дитину з боку довколишнього середовища?

Задача 10. Миколка – дуже рухливий хлопчик. Його руки увесь час чим-небудь зайняті. Він бере до них усі предмети, які попадають у його поле зору. Виявляє бажання брати участь у всьому, що відбувається, все спробувати, але швидко кидає розпочату справу і береться за нову. Матері це не подобається, вона увесь час його стримує і заспокоює.

Запитання. Поясніть, чому неможливо гіперактивну дитину зробити спокійною?

Задача 11. Дві матері спілкуються між собою. Одна з них з тривожністю говорить: “Я чула, що до 6 років у дитини з’являється інтерес до навчання. Деякі діти вже у 5 років читають. Я все чекаю, а у мого Васі ні інтересу, ні бажання навчатися не з’являється, хоча йому скоро йти до школи”.

Запитання. Який фактор, що впливає на психічний розвиток дитини не був врахований матір’ю? Чому?

Задача 12. Напередодні першого вересня Михайлику виповнилося тільки 5 років 11 міс. Він до школи не пішов і залишився у дитячому садочку. Віті і Васі виповнилося 6 років, і вони пішли до школи. Усі хлопчики однаково розвивалися. Через рік було проведено повторне обстеження цих дітей. Воно виявило, що розвиток Віті і Васі, які навчалися у школі, був значно вищим, ніж Михайла, який продовжував відвідувати дитячий садок. При порівнянні психічного розвитку хлопчиків, які ходили до школи, більш високі показники розвитку були у Віті.

Запитання. Назвіть можливі причини різного психічного розвитку хлопчиків при умові, що вони не хворіли і їх фізичний розвиток був приблизно однаковим.

Задача 13. Прийнято казати про спадкові передумови психічного розвитку дитини і про його вроджені властивості організму.

Запитання. У чому відмінність спадкових передумов від вроджених властивостей організму? Яка їх роль у психічному розвитку дитини?

Задача 14. Чи може відбуватися розвиток особистісної індивідуальності без образ, сварок, помилок, розчарувань?

Запитання. Охарактеризуйте кризові періоди розвитку.

Задача 15. Одна мати намагається у всьому допомагати своїй доньці Ользі (4 роки), вибирає для неї іграшки, одягу, їжу та ін. Їй здається, що вона краще знає, що і в якому випадку їй необхідно. Наприклад: “Ось тобі – каже мати, – нова іграшка, вона гарна і тобі сподобається.”. Інша у своєму вихованні доньки Ніни (4,5 роки) намагається привернути її увагу до вибору іграшки, їжі, одягу.

Наприклад: вона говорить доньці: “Сьогодні можна одягнути яскраве, красиве плаття, але воно буде швидко бруднитися. А можна одягнути інше, не дуже нарядне, але немазке”. У кожному випадку мати і донька разом намагаються вирішувати ту чи іншу проблему, ситуацію.

Запитання. Зробіть психологічний аналіз особливостей виховання дітей двома матерями. У чому принципова відмінність у підходах матерів до виховання дітей з точки зору їх саморозвитку? Що є рушійною силою психічного розвитку дитини?

Задача 16. Дмитрик (5 років) в грі повинен грати роль “шофера”.

Запитання. Що необхідно здійснити, щоб образ шофера виступив для Дмитрика як регулятор його поведінки?

Задача 17. Вихователь на батьківських зборах у підготовчій групі дитячого садка розповів про те, як підготувати дітей до навчання у школі, розвиваючи їх фізично. Бабуся одного хлопчика активно наполягала на тому, щоб її онука не брали на прогулянку, усунули від участі в іграх, оскільки у нього слабке серце. Вона говорила, що він вміє вже читати, писати, рахувати, що вчитися йому буде легко.

Запитання. Чи зможе хлопчик успішно навчатися у школі? Яку роботу необхідно провести з батьками?

Задача 18. Петро ходить в підготовчу групу дитячого садка. Вихователь іноді хвалить його, але мати Петра постійно їм незадоволена. Хлопчик все робить повільно, невпевнено. Мати вважає, що він лінується. Вона почала вчити його читати і писати, змушуючи, якщо погано виходить, переробляти. На це хлопчик почав говорити: “Я не вмію, у мене не виходить”, “Я краще буду грати”. Мати дивується: “Але скільки ж можна грати? А може його треба більше хвалити? Але за що?”.

Запитання. Назвіть причини, що викликають у Петра небажання вчитися. Які помилки часто допускають дорослі?

Задача 19. Мати шестирічної дівчинки розповідає: “У мене росте дочка Оксанка. Скоро вона піде до школи. У дитячому садку про неї добре відгукуються: активна, розвинена, слухняна. Але ми з чоловіком помітили: Оксанка намагається завжди бути першою і цього домагається не найкращими способами. Ми їй пояснюємо, що першою бути добре, якщо досягаш цього

чесно. Як допомогти доньки навчитися рахуватися з іншими? Думаємо, в шкільному колективі їй може бути нелегко”.

Запитання. Чи права мати у своїх хвилюваннях? Які поради можна надати батькам?

Задача 20. Коли Петру було 3 роки, йому подобалося малювати. Він виводив хитромудрі, незрозумілі дорослому фігурки, але в той час інтерес хлопчика до малювання не був підтриманий батьками. Зараз Петру 6 років. Він відвідує старшу групу дитячого садка, в яку прийшов новий вихователь і який приділяє багато часу малюванню. Незважаючи на тактовний підхід вихователя, Петро зрозумів, що його малюнки найгірші в групі. Будучи самолюбним хлопчиком, він намагався малювати краще, але у нього нічого не виходило. В результаті хлопчик став уникати занять з малювання. Змінилося його ставлення і до дитячого садка.

Запитання. Чи правильно вчинили батьки? Як позначиться недостатній розвиток рухових навичок хлопчика про який засвідчує неуспішне малювання, на його навчання у школі? Як допомогти Петру?

Задача 21. Дітям пропонувалися на вибір три ситуації взаємодії: пограти разом з дорослим, подивитися з ним книжку або просто поговорити.

Запитання. Яку з цих трьох ситуацій воліють діти молодшого дошкільного та старшого дошкільного віку. Чому? Охарактеризуйте форми спілкування, які характерні для дошкільників.

Самостійна робота.

Психологічно обґрунтуйте відповіді на запитання.

1. Чим пояснити таке реагування дитини? Про які особливості уваги воно свідчить? Якого віку був Сашко?

Коли Сашко Потрапив до цирку, його найбільше цікавили люди, що виходили в гарній формі на арену між номерами. Сашко не дивився ні жонглерів, ні на гімнастів в яскравих костюмах, він усе запитував, чи скоро вийдуть помічники.

2. Які риси характеру притаманні дітям? Що було основою у формуванні відповідних морально-оцінних ставлень?

а) мати, звертаючись до сина, запитує, куди поділися його іграшки: автомобіль, пістолет, клоун, ракета. Славко: “Я віддав їх Вові. Вони йому дуже сподобались, і він попросив”.

б) Миколка був навчений поступатись місцем літнім людям у транспорті. Але сьогодні чомусь старенька бабуса не захотіла сісти і сказала: “Сиди, сиди, маленький, я через три зупинки виходжу”. Хлопчик з радістю залишився сидіти.

в) Валя змішала мамину пудру, зубний порошок і рідке мило, з захопленням повідомила про це мамі: “Я дуже хотіла побачити, що з нього вийде!”

3. Пояснисть, які якості волі тут виступають. Вроджені чи виховані особливості сприяють таким проявам?

а) Спостерігаючи за тим, як п'ятирічний Сергійко багаторазів накручував шнур на заводне колесо іграшкового моторного човна, яке ніяк не заводилося,

мама здивувалася і сказала: “От не думала, що він у мене такий упертий”. Чи правильно мати думає про свого сина?

б) Михайлик, граючись з дітьми в рухливу гру, випадково вдарився об шафу і впав. В ту ж мить мімічний вираз обличчя показував, що хлопчик заплаче. Раптово він звів погляд на виховательку, на дітей, що вже поспішали до нього і стримався. Лише сльози, які наповнили очі, потекли по щоках.

4. Проаналізуйте методи, спрямовані на формування у дошкільників моральних уявлень, суджень, оцінок. Чи вважаєте ви за необхідне вже в цьому віці формувати гуманність, схильність хлопчика до виконання чоловічих обов’язків, а дівчинки навпаки – жіночих?

а) Коли шестирічний Ігор виконує особливо важливе доручення, то батько не забував заохочувати сина: “Це правильно, якщо ми хочемо, щоб наш мама була весела, вродлива і молода, то їй треба допомагати. Вона буде нас годувати смачними обідами, прати, прасувати сорочки, стежити за порядком у квартирі”. Син з довірою дивився на батька. Мама обов’язково при нагоді підкреслить “Щоб я робила без чоловіків!”.

б) П’ятирічна Надійка, побачивши у вестибюлі дитячого садка маму, не забуває спитати: “Ну як сьогодні нога не болить?” (У мами був перелом ноги). Пропонує їй сісти, поки вона вдягається. Бере з її рук пакунок і каже: “мамо, сьогодні я теж буду нести, бо тобі важко”. Мати схвалює її: “Ти уважна, турботлива донька, я горда тобою”.

5. З’ясуйте особливості дитячих пустощів. Чим відрізняються пустощі від бешкетування? Наведіть приклади такої ініціативної активності дошкільників.

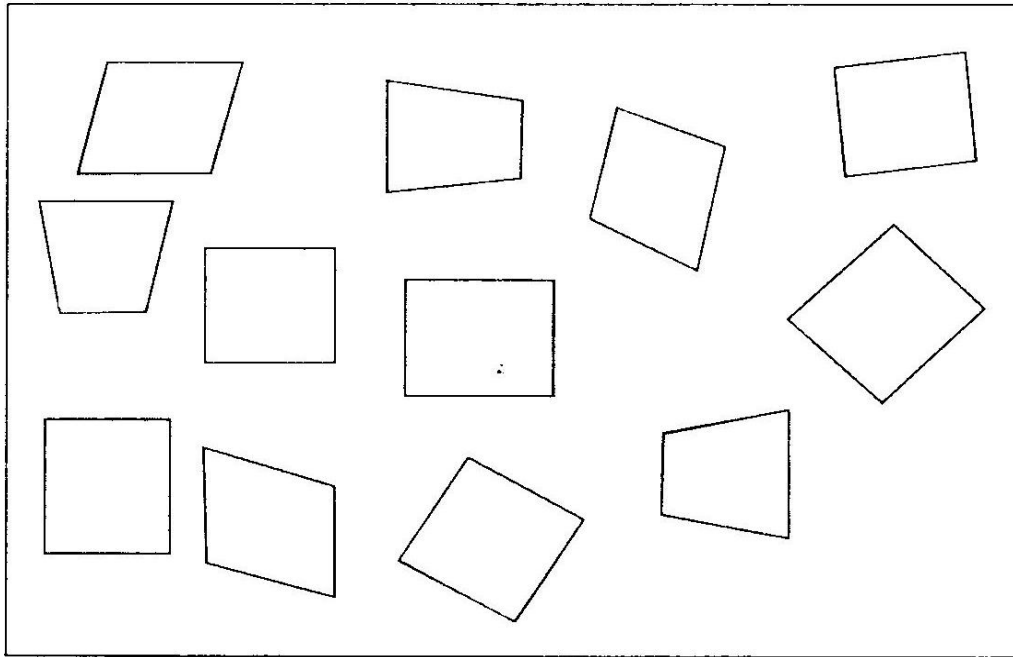
6. Самостійно проведіть за допомогою наведених методик дослідження особливостей психічного розвитку дошкільника та проаналізуйте отримані дані. (Запросить до цієї роботи дитину рідних або знайомих).

Методика “Знайди квадрат” для дослідження константності сприймання

Техніка проведення: Дитині показують таблицю з зображенням дванадцяти чотирикутників, серед них п’ять зовсім однакових квадратів і сім чотирикутників, що відрізняються від них (вертикальні сторони ледь довші за горизонтальні, чи навпаки; будь-який з кутів чотирикутника менший або більший прямого кута.

Інструкція: Відшукай, будь ласка, на таблиці всі квадрати (чотирикутники, в яких сторони рівні).

Діагностика константності сприймання

Оцінка результатів:

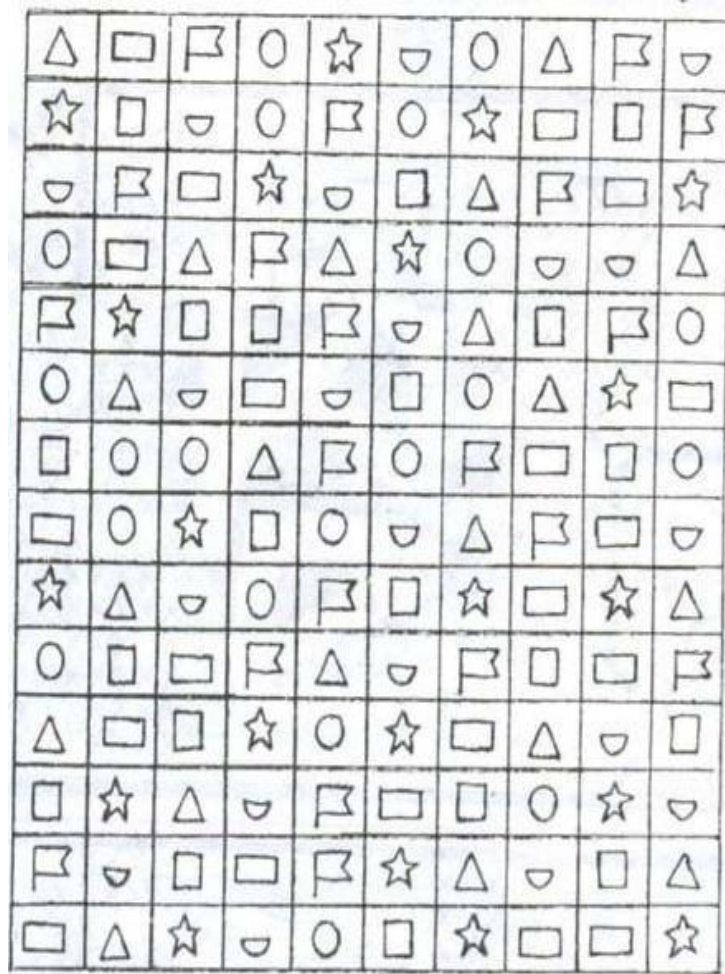
1. Високий результат, коли безпомилково знайдено всі фігури або допущена тільки одна помилка.
2. Середній результат, коли допущено дві-три помилки з фігурами, що мають зміну прямого кута.
3. Низький результат. Більше число помилок, серед них неправильно упізнані прямокутники.
4. Дуже низький результат. Не розуміється визначення квадрата, хаотично називаються будь-які фігури.

**Методика “Знайди і викресли” для визначення рівня розподілу,
продуктивності та стійкості уваги**

Техніка проведення: Дайте дитині таблицю з малюнками і простий олівець.

Інструкція: Розглянь, будь ласка зображені малюнки і за сигналом “Починай” тобі необхідно шукати і закреслювати ялинки зірочки до команди “Зупинись”. Час на виконання завдання – 2,5 хв. Кожні 30 сек. робляться зупинки, і дитина показує дорослому, на якому зображенні вона зупинилася.

Бланк методики

Оцінка результатів: Визначається кількість предметів на малюнку, переглянутих за 2,5 хв., а також за кожні 30 сек.

$$S = \frac{0,5 \cdot N \cdot n}{t}$$

S – показник продуктивності і стійкості уваги.

N – кількість предметів, що переглянули дитина. n – кількість помилок.

t – час.

S більше 1 – високий рівень.

S від 0,5 до 1,0 – середній рівень. S менше 0,5 – низький рівень.

Методика “Палички і хрестики” для визначення рівня саморегуляції і стилю навчальної діяльності

Обладнання: аркуш із зошита в клітинку з завданням.

Техніка проведення: Дайте дитині аркуш у клітинку з полями, де на першому рядку зверху написаний зразок завдання: I+I+I- I+I+I-I+I тощо.
Інструкція: Подивись, будь ласка на запропоноване завдання. Тобі необхідно у такому самому порядку писати палички і штрихи протягом 5 хв., дотримуючись таких правил (усі правила можна роз’яснити і показати дитині на початку виконання завдання):

1 – пиши палички і хрестики точно в такій же послідовності;

2 – переходи на інший рядок після знака “-”;

- 3 – не пиши на полях;
- 4 – пиши кожен знак в одній клітинці;
- 5 – дотримуйся відстані між рядками в дві клітинки.

Оцінка результатів:

5 балів дитина точно виконує інструкції потягом усього завдання, не відволікається, сама знаходить і виправляє помилки, намагається працювати акуратно, не поспішає здати роботу по закінченні і намагається ще раз перевірити написане.

4 бали – дитина робить більше помилок, але не зважає на них і не намагається виправити, не дуже піклується про якість виконання роботи, не прагне до успіху.

3 бали – дитина байдужа до результатів роботи, не прагне виправляти помилки, не дотримується всіх правил інструкції.

2 бали – дитина виконує лише деякі правила, але забуває швидко і їх, виконуючи роботу хаотично.

Діагностика пам'яті дітей дошкільного віку Методика “10 слів” для визначення рівня слухової пам'яті

Техніка проведення: Дитині зачитуються 10 слів: стіл, калина, крейда, слон, парк, нога, рука, хвіртка, вікно, бак (книга, сад, кінь, дзенькіт, рак, будинок, світ, куш, вода, мед).

Інструкція: Послухай, будь ласка! Тобі необхідно повторити ті слова, що запам'яталися, у будь-якому порядку. При повторенні завдання інструкція замінюється: “Послухай і повтори ще раз”.

Оцінка результатів: У нормі: діти запам'ятовують з першого разу 4-5 слів, а всі 10 слів у середньому через 3-5 повторів. Нормальним є “ефект краю” (діти в перший раз запам'ятовують краще перші й останні слова), а також наростання числа заучених слів від повтору до повтору (зворотне явище свідчить про швидку втомленість пам'яті дитини і якісь порушення її діяльності).

Методика вивчення оригінальності малюнків

Обладнання: 10 карток з контурними фігурами, олівець.

Техніка проведення: Дайте дитині розглянути 10 карток, на яких зображені різні контурні фігури (прості геометричної форми коло, трикутник, квадрат; чи складної – силует стовбура з однією гілкою, хмари, краплі тощо).

Інструкція: Подивись, будь ласка на малюнки і уяві себе чарівником. Перетвори намальовану фігурку на будь-яку картинку: домалювати можна усе що завгодно, щоб вийшло красиво. Час виконання завдання не фіксується.

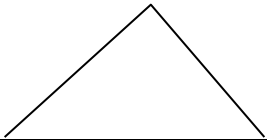

Оцінка результатів: Оригінальні малюнки (повторюються в 1% дітей групи) оцінюються в 1 бал.

Мало оригінальні (повторюються в 2,5% дітей групи) оцінюються в 0,5 бала.

Неоригінальні (повторюються більш як у 5% дітей групи) оцінюються в 0 балів.

Частотна таблиця малюнків

Стимуляльний матеріал	Неоригінальні малюнки – 0 балів	Малооригінальні малюнки – 0,5 бала
	Хмара, печиво, хмаринка	Калюжа, змія, фея, небо, листок, черпашка, підводний човен, хлопчик, стонога, кінь, мотор
	Сніжинка, квадратики, хрестик	Годинник, клітка, будинок, бант, млин, шафа, цирк, птах, гілки, метелик, конверт, барабанні палички
Стимуляльний матеріал	Неоригінальні малюнки – 0 балів	Малооригінальні малюнки – 0,5 бала
	Ракета, трикутник, будинок, корабель, дзьоб, птах	Повітряний змій, рибка, блискавка, дзвіночок, пісковий годинник
	Будинок, квадрат, клітка, олівець	Драбинка, канат, прапор, стіл, голка
	Груша, людина, крапля	Огірок, лампочка, морква, зуб, бурулька, ракета, мишеня, кулька
	Будинок, ракета, дорожній знак	Конверт намет, коцюба, дах, мордочка мишки, корабель, стріла, літак, дзьоб птаха, хвіст тварини
	Сонце, м'яч, яблуко, пішохідний знак, людська голова	Квітка, штурвал, візерунок, тарілка
	Море	Фіранки, гусениця, хмара, крапельки, кульки

	Будинок, ракета, дорожній знак, буква “Л”, буква “А”, дах	Трикутник
	Огірок, груша	Риба, жук, дрюк, слід, намисто, тулуб тварини, лампочка, кулька

Інтерпретація результатів: Якщо дитина намалювала від 7 до 10 оригінальних малюнків, це відповідає високому рівню.
Якщо намалювала 5-6 оригінальних малюнків – це середній рівень.
Якщо намалювала 4 і менш – це відповідає низькому рівню. Можна також одержати показник оригінальності, використовуючи суму набраних дитиною балів:
6-10 балів – високий рівень оригінальності мислення. 4-5 балів – середній рівень.
3 і менше балів – низький рівень.

Методика визначення рівня розвитку логічних операцій (Е. Замбацявічене)

Техніка проведення: Дитині дається бланк з відповідними завданнями і ручка.

Інструкція: За блоком завдань “Поінформованість” прочитай, будь ласка, уважно першу фразу і із перерахованих під фразою слів вибери тільки одне слово, що підходить за змістом, щоб закінчити фразу.

За блоком завдань “Виключення понять” прочитай перший ряд слів, серед яких одне не підходить до інших. Це слово необхідно підкреслити.

За блоком завдань “Узагальнення” прочитай перші два слова і назви їх одним словом або словосполученням.

За блоком завдань “Аналогії” прочитай два слова в лівому стовпчику (над рисою і під рисою), що знаходяться у певному відношенні. У правому стовпчику тобі потрібно зі слів під рисою вибрати таке слово, що у такий самий спосіб відноситиметься до слова над рисою.

При проведенні методики з дітьми 5-6 років потрібно за кожним блоком завдань розглянути з дітьми приклади завдань.

Діагностика рівня розвитку логічних операцій

Поінформованість	
1. У чоботах завжди є.....	Шнурок, пряжка, підошва, ременці, гудзики.
2. У теплих краях живе.....	Ведмідь, олень, вовк, верблюд, пінгвін.
3. У році....	24 місяці, 3 місяці, 12 місяців, 4 місяці.
4. Місяць зими....	Вересень, жовтень, лютий, листопад, березень.
5. У нашій країні не живе...	Соловей, страус, лелека, синиця, шпак.

6. Батько старший за свого сина...	Часто, завжди, ніколи, рідко, іноді.
7. Час доби....	Рік, місьць, тиждень, день, понеділок.
8. У дерева завжди є.....	Листи, квіти, плоди, корінь, тінь.
9. Час року...	Серпень, осінь, субота, ранок, канікули.
10. Пасажирський транспорт....	Комбайн, самоскид, автобус, екскаватор, тепловоз.
Виключення понять	
1. Тюльпан, лілія, квасоля, ромашка, фіалка.	
2. Ріка, озеро, море, міст, ставок.	
3. Лялька, скакалка, пісок, м'яч, дзига.	
4. Стіл, килим, крісло, ліжко, табуретка.	
5. Тополя, береза, ліщина, липа, осика.	
6. Курка, півень, орел, гусак, індик.	
7. Коло, трикутник, чотирикутник, указівка, квадрат.	
8. Сашко, Вася, Стас, Петров, Коля.	
9. Число, ділення, додавання, віднімання, множення.	
10. Веселий, швидкий, смутний, смачний, обережний.	
Узагальнення	
1. Окунь, карась...	6. Шафа, диван....
2. Мітла, лопата...	7. Червень, липень...
3. Літо, зима...	8. День, ніч...
4. Огірок, помідор...	9. Слон, мураха....
5. Бузок, ліщина...	10. Дерево, квітка...
Аналогії	
1. Огірок	Гвоздика
овоч	бур'ян, квітка, роса, садок, земля
2. Город	Сад
морква	Грати, гриби, яблуна, колодязь, лавка
3. Учитель	Лікар
учень	окуляри, лікарня, палата, хворий, медсестра
4. Квітка	Птах
ваза	дзьоб, чайка, гніздо, пір'я, хвіст
5. Рукавичка	Чобіток
рука	панчохи, підошва, шкіра, нога, щітка
6. Темний	Мокрий
світлий	сонячний, слизький, сухий, теплий, холодний
7. Годинник	Градусник
час	скло, хворий, ліжко, лікар, температура
8. Машина	Човен
мотор	ріка, маяк, вітрило, хвиля, берег
9.Стіл	Підлога

скатертина	Меблі, килим, пил, дошки, цвяхи
10.Стілець	Голка
дерев'яний	гостра, тонка, блискуча, коротка, сталева

Оцінка результатів: по кожному блоку підраховується кількість правильних відповідей. Оскільки в кожному блоці по 10 завдань, максимальна кількість балів – 10. Підсумовуючи кількість балів усіх чотирьох блоків, одержуємо загальний показник розвитку логічних операцій дитини.

Середній сумарний бал для вибірки дітей 6-7 років становить: Високий рівень – 36-40 балів.

Вищий за середній – 32-35 балів. Середній рівень – 26-31 бал.

Рівень нижчий середній – 20-25 балів. Низький рівень – 19 і менше балів.

Хід роботи

Завдання 1. Робота з пірамідою з чотирьох кілець (пропонують з 3 років).

Стимульний матеріал: дві піраміди з чотирьох кілець різної величини (одна піраміда з кільцями різного кольору).

Цілі дослідження: Виявлення у дитини сформованості сприйняття величини, кольору. Встановлення характеру діяльності (адекватність і раціональність способу роботи; самоконтроль). Наявність і стійкість інтересу. Використання допомоги. Научіння (характер виконання аналогічного завдання). Стан моторики.

Процедура проведення: Перед дитиною ставлять піраміду з кільцями одного кольору. Інструкція: «Збери піраміду» («Насади кільця»). Якщо дитина робить це безпомилково, пропонують другу піраміду з кільцями різного кольору. Додаткова інструкція:

«Дай (покажи, візьми) червоне кільце. Дай синє кільце. Дай жовте кільце».

Аналіз результатів

Діти з нормальним розумовим розвитком виявляють виражену цікавість до іграшки. Відразу розуміють зміст завдання і приступають до роботи. До 3 років допустиме збирання пірамід без урахування величини. Неадекватним вважають закривання стержня ковпачком до нанизування кілець. Із 4 років діти збирають піраміду з урахуванням величини кілець. При цьому в одних дітей спостерігаються спроби і примірювання шляхом прикладання (з метою порівняння) кілець, інші розкладають кільця у ряд за величиною і потім по черзі нанизують їх на стержень. До 5 років діти користуються способом зорового співвідношення кілець. У тих випадках, коли дитина помиляється, достатньо буває повторної інструкції або вказівки на зразок:

«Подивися, яке кільце більше? Насади найбільше кільце». Дії з аналогічною пірамідою, яка відрізняється лише кольором кілець, для дитини не важкі.

Діти розумово відсталі з 3-4 років радіють яскравій піраміді, але це не інтерес до завдання. Розуміння мети завдання в цьому віці не спостерігається. Що важче розумова відсталість, то частіше дитина робить маніпулятивні й неадекватні дії з кільцями (розкидає їх, стукає ними по столі). Після 4 років діти намагаються виконати завдання, але зводять його лише до безладного

нанизування кілець на стержень. У ході роботи втрачають інструкцію навіть при повторенні її. Необхідний поетапний контроль. Мовна інструкція малоефективна: потрібний показ, а для глибоко відсталих – сумісне виконання. Аналогічне завдання з іншою пірамідою викликає ті самі труднощі. Зазвичай у розумово відсталих дітей у віці 3-5 років спостерігається не координованість, незручність руху рук, особливо дрібної моторики пальців рук. Вони не беруть кільце двома-трьома пальцями, а захоплюють всією кистю. Насилу потрапляють отвором кільця на стержень піраміди. Допомога малоефективна.

Діти із затримкою психічного розвитку виконують це завдання на нижчому рівні порівняно з нормальними однолітками, але значно краще, ніж розумово відсталі. На відміну від розумово відсталих, виявляють інтерес і розуміють зміст завдання. Використовують допомогу, здійснюють перенесення на аналогічне завдання.

Завдання 2. Побудова «огорожі» (пропонують з 4 років).

Стимульний матеріал: смужки зі щільного (краще «оксамитового») паперу червоного (8 смужок) і білого (8 смужок) кольору, розміром 10х3; можна використовувати рахункові або інші палички, бруски.

Цілі дослідження: Розуміння мети завдання, виявлення здатності до довільної діяльності. Наявність самоконтролю. Стан моторики.

Процедура проведення: Перед дитиною викладають у ряд смужки певної послідовності: ЧБЧБЧБ... Звертають увагу на чергування їх за кольором і жестом або словами («Продовж сам») пропонують викладати решту смужок. Якщо дитина допускає помилку, то надають організаційну допомогу (міміка незадоволення, негативне похитування головою, зауваження на зразок «Уважніше», «Подивися, яка лежить смужка»).

Аналіз результатів

Діти з нормальним розумовим розвитком до 4-5 років виконують це завдання. У багатьох з них ще не сформовано довільної діяльності і немає навичок самоконтролю, але при цьому не спостерігаються неадекватні дії зі смужками і брусками. Діти розуміють інструкцію і вибудовують "огорожу". У тих випадках, коли помиляються, допомога у вигляді організації їхньої діяльності виявляється ефективною. Моторика деяких дітей недостатньо сформована (рухи незграбні, рух нерівний).

Діти розумово відсталі не розуміють мети завдання і в 5-6 років. Вони в кращому разі кладуть смужки одна за одною, не дотримуючись колірної послідовності. Допомога у вигляді роз'яснення, навідних вказівок не приводить до правильних дій. Низький рівень науочіння. Рухова незграбність і не дотримання рівного ряду. У дітей з вираженою розумовою відсталістю увагу привертають самі смужки як об'єкт безглуздої маніпуляції, але вона не стійка.

Діти із затримкою психічного розвитку до 4-5 років здатні виконати це завдання. Вони розуміють інструкцію, але у них, як правило, частіше, ніж у дітей, які нормально розвиваються, є помилки при чергуванні кольорів. Причиною може бути несформована увага або швидка її виснажливість. Навички самоконтролю ще не достатні. Водночас, ці діти користуються організаційною допомогою, яка позитивно впливає на якість їхньої діяльності. Науочіння їх значно вище, ніж у розумово відсталих. Спостерігається інтерес до завдання.

Завдання 3. Робота з розрізними картинками (пропонують із 3-4 років).

Стимульний матеріал: картинки із зображенням знайомих дітям предметів, що розрізають на дві, три і чотири частини по вертикалі і горизонталі.

Цілі дослідження: виявлення сформованості наочно-дійового і наочно-образного мислення, комбінаторних здібностей. Уміння оперувати предметами, образами. Цілеспрямована діяльність. Научіння. Наявність і стійкість інтересу, вольового зусилля. Координованість рухів рук і дрібної моторики пальців рук.

Процедура проведення: спочатку перед дитиною кладуть картинку, що розрізана на дві частини. Частини кладуть так, щоб їх потрібно було не просто зрушити та отримати ціле зображення, а в переверненому вигляді. Інструкція: «Збери картинку». Можна запитати: «Що має вийти?» (це вже перший вияв допомоги тоді, коли дитина відразу не приступає до роботи). Так само дають картинку з чотирьох частин, розрізаних по вертикалі і горизонталі.

Аналіз результатів

Діти з нормальним розумовим розвитком складають картинку з двох частин з 3 років. Переважає метод спроб. Після 4 років діють способом зорового співвідношення. Картинку з чотирьох частин, що розрізані по горизонталі і вертикалі, пропонують з 4 років і до 5 років, діти виконують завдання способом зорового співвідношення. При складанні картинок, розрізаних на три частини по вертикалі, можуть спостерігатися випадки з'єднання першої і останньої частин (частини і містяться всередині, не використовують). Проте, якщо дослідник виявив здивування (мімікою, жестом) або запитав: «Куди покласти цю частину?», дитина розсовує частини складеного зображення і середню частину на місце. Подібна допомога виявляється ефективною. Спостерігається інтерес до завдання.

Діти розумово відсталі у вказаному віці не виявляють цікавості до завдання, не розуміють його змісту. Спостерігаються безладні, неадекватні, діти маніпулюють частинами картинок, накладають їх одну на одну, розкладають на столі. Необхідна допомога у вигляді показу складання картинки і сумісного виконання. Але і при такій допомозі картинок з чотирьох частин цим дітям недоступне.

Діти із затримкою психічного розвитку починають складати знайому картинку з двох частин до 4 років. Можливі спроби. Картинка з чотирьох частин, розрізана по горизонталі і вертикалі, може викликати труднощі і в 5-річному віці; проте після показу способу дії (експериментатор сам збирає картинку, а потім руйнує її) дитина виконує завдання. Допустиме примірювання. Складання картинки з трьох частин виконують при організаційній допомозі. Інтерес виражений, але він не стійкий. Деякі діти відволікаються, не закінчують роботи.

Завдання 4. Робота зі сюжетними «фрагментами» (пропонують з 4 років)

Стимульний матеріал: малюнок із зображенням фрагмента з народної казки; бажано наклеїти на картон, деякі частини малюнка вирізані по пунктирах.

Цілі дослідження: Виявлення сформованості просторового сприйняття, аналітико-синтетичної діяльності, здібності на основі зорового сприймання і розумового аналізу встановлювати закономірності в зображенні.

Процедура проведення: Перед дитиною кладуть малюнок. Інструкція: «Скажи, з якої це казки». Потім виймають «фрагменти» (частини позначені на малюнку пунктиром) і перемішують. Інструкція: «Поклади їх на місце».

Аналіз результатів

Діти з нормальним розумовим розвитком з цікавістю розглядають картинку. Ті, хто пам'ятає казку, відразу починають розповідати її. Без зусиль кладуть на місце вирізані частини.

Діти розумово відсталі не виявляють цікавості до сюжету картинку. У цьому віці вони не сприймають картинку як ціле, не рет казок. Вони можуть лише назвати «Це зайчик», «Це півник». Вирізані частини не вкладають в прорізи, а кладуть на картинку, оскільки не розуміють мети завдання. Можливість виконати завдання з'являється при спільній діяльності близько 7-8 років. Глибоко розумово відсталі діти 7-8 років не виконують це завдання і при наданні допомоги.

Завдання 5. Знайти таку саму картинку (пропонують із 4-5 років).

Стимульний матеріал: малюнок із зображенням різних квітів і грибів.

Цілі дослідження: виявлення здатності встановлювати тотожність, схожість і відмінність у предметах на основі зорового аналізу. Спостережливість. Стійкість уваги. Цілеспрямованість сприйняття.

Процедура проведення: малюнок розрізають по пунктирній лінії і по черзі кладуть його частини перед дитиною.

Інструкція: «Подивися, намальовані різні гриби. Серед них треба знайти такий самий, як цей (показують на гриб, розміщений зліва в рамочці)». «А зараз знайди таку саму (як у рамочці) квітку».

Аналіз результатів

Діти з нормальним розумовим розвитком виявляють цікавість і починають активний пошук схожого зображення. Можливі поспішні варіанти, але при щонайменшій організаційній допомозі («Подивися уважно». «Перевір») діти знаходять такий самий гриб, квітку.

Діти розумово відсталі цього віку не розуміють завдання. Деякі можуть назвати: «Це квіточки», «Це грибки», але процеси порівняння і виділення ознак подібності для них недоступні. Основна причина невиконання – нерозуміння поставленого завдання, недорозвиненість розумових процесів. Спостерігається також нерозвиненість

Діти із затримкою психічного розвитку не виявляють вираженого інтересу до завдання. Їм доступна словесна інструкція, проте у вказаному віці встановлення подібності і відмінностей на основі зорового аналізу є складним. Потрібні для цієї діяльності розумові операції ще не сформовані. Низькі результати роботи є наслідком не тільки недорозвинення аналітичної діяльності, але й неорганізованості, імпульсивності цих дітей. Вони не вміють зосередитися на завданні. Їм треба допомогти – спрямувати їх та організувати.

Висновки щодо особливостей вікового розвитку дитини. Обґрунтовані пропозиції до прогнозування подальшого розвитку дитини.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття № 4 «ПСИХОЛОГІЯ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ».

Навчальна мета заняття: з'ясувати особливості учбової діяльності, засвоїти систему понять із теми. Розкрити основні характеристики учбової мотивації, навчитися використовувати отриману інформацію у навчально-виховному процесі. Усвідомити зв'язок між характеристиками структурних компонентів учбової діяльності, умовами її ефективності.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Учбова діяльність та її характеристики.
2. Структура учбової діяльності.
3. Мотиваційний компонент учбової діяльності. Створення педагогом умов для формування мотивації учіння у школярів.
4. Операційний компонент учбової діяльності. Класифікація учбових дій.
5. Контроль у структурі учбової діяльності. Види самоконтролю і самооцінки їх розвиток у процесі учбової діяльності.
6. Уміння вчитися самостійно як інтегральна характеристика особистості.
7. Змістовний компонент учбової діяльності.
8. Формування і розвиток навичок у процесі учіння.

Література

Основна: 1 (с.24-29), 2 (с. 36-40), 3 (с. 56-62), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27), 10 (с. 56-89).

Допоміжна 2 (с. 25), 3 (с. 10-12), 4 (с. 111-123), 6 (с. 45-87), 7 (с. 98-105), 9 (с. 85-99), 11 (с. 70-85), 12 (с. 105-112).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання для дискусії:

1. Одна із заслуг біхевіоризму полягає у тому, що представники цього напрямку вперше звернулися до аналізу реальної практичної діяльності, поведінки. Однак аналіз поведінки і, зокрема, учіння вони проводили за схемою S – R. Чи можна сказати, що біхевіористи реалізують діяльнісний підхід до учіння?

2. Чи буде учень вчитися, якщо у нього відсутня пізнавальна потреба? Чим буде для нього у цьому випадку учіння? Чи може у таких умовах відбуватися засвоєння знань?

3. Чи відрізняється, на вашу думку, зміст понять «засвоєння» та «учіння»? Доведіть свою думку.

4. Східна мудрість говорить: «Хотіти значить могли». Проаналізуйте дану приказку стосовно учбової діяльності.

5. Які види учбових дій виділяються у структурі учбової діяльності? Проілюструйте відповідь прикладом вашої профільної дисципліни.

6. Чим відрізняється співробітництво учнів від співробітництва із вчителем? Чи потрібна, на вашу думку, співпраця із однолітками при виконанні

учбової діяльності? Чому? Доведіть свою думку.

7. Які із внутрішніх детермінант успішної учбової діяльності є, на ваш погляд, найбільш важливими? Чому?

Практичні завдання:

1. Чим відрізняється учбова діяльність від інших основних видів діяльності (гра, праця, спілкування)? Чим вони схожі? Складіть порівняльну таблицю.

2. Визначте характер мотивації учіння, виходячи із наступних характеристик поведінки учнів:

а) школяр схильний задавати вчителю питання, прагнучи отримати додаткову інформацію щодо навчального предмету;

б) часто цікавиться ставленням товаришів до виконаного ним завдання; в) проявляє інтерес до аналізу власних помилок;

г) розв'язує задачі, щоб показати, що він не гірший за інших; д) вчиться, тому що примушують дорослі;

е) впоравшись із задачею, шукає інші способи її розв'язання;

ж) відчуває задоволення, надаючи допомогу товаришам у виконанні завдань.

3. Серед перерахованих мотивів учбової діяльності школярів визначте такі, що характерні для молодших школярів, для підлітків та для старшокласників. Відповідь аргументуйте.

а) прагнення до успіху задля ствердження себе у ролі здібної людини;

б) бажання отримати хорошу оцінку;

в) бажання бути «справжнім школярем»;

г) бажання заслужити схвалення батьків;

д) прагнення отримати освіту;

е) інтерес до самого процесу учіння, до учбових дій;

ж) інтерес до знань, до явищ, які вивчаються;

з) розуміння практичної користі предмету, який вивчається, для подальшого оволодіння вміннями та навичками;

і) прагнення не образити вчителя.

4. Проаналізуйте ситуації і визначте, розвиток якого компоненту учбової діяльності стимулює педагог:

а) Після виконання учнями самостійної роботи учитель запропонував їм помінятися зошитами і перевірити роботу свого товариша по парті.

б) Учитель запропонував учням прочитати математичну задачу і змінити питання задачі так, щоб вона розв'язувалася на три дії.

в) Для проведення повторювально-узагальнюючого уроку в 1-му класі вчитель обрав форму сюжетної гри.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробіть алгоритм самостійної домашньої роботи учня, відповідно до традиційної структури засвоєння учбового матеріалу: *сприймання – осмислення – розуміння – запам'ятовування – практичне застосування*. Розробляючи алгоритм, враховуйте наступне:

- оберіть певну порцію інформації шкільного курсу із вашої профільної дисципліни;

- кожен крок алгоритму має здійснюватися учнем у найбільш оптимальних умовах із урахуванням психологічних закономірностей психічних процесів: наприклад, сприймання має відображувати структуру об'єкта, фігура повинна виділятися на фоні тощо; осмислення має призводити до узагальнення суттєвого і т.д.

Продемонструйте створений вами алгоритм у змодельованій у аудиторії учбовій ситуації.

2. Проаналізуйте ефективність даного алгоритму виконання домашньої роботи для успішного засвоєння школярем відповідної інформації.

3. Визначте за допомогою анкети (дивись додаток 1) рівень учбової мотивації 1 – 2-х школярів молодшого шкільного віку та 1-2-х студентів (додаток 2). У чому виявляється виявлений вами рівень мотивації у досліджуваних? Наведіть приклади. Як це впливає на успішність учбової діяльності?

4. Складіть зведений термінологічний словник до теми.

Індивідуальна робота:

1. Згідно із завданням викладача підготуйте доповідь за темами:

«Пізнавальний інтерес як продуктивний мотив учіння»;

«Психологічні умови формування вмінь самостійно навчатися»;

«Подолання неуспішності в учінні».

2. Охарактеризуйте вікову динаміку учбової діяльності школярів.

3. Проаналізуйте повноту представлення даної теми у підручниках із педагогічної психології, що наявні у бібліотеці.

4. У чому полягає взаємозв'язок між поняттями: “учіння”, “навчання” “научіння”, “наученість” та “навчальність”?

5. Поясніть, як ви розумієте научіння на рівні оперантної поведінки. Наведіть приклади.

6. У чому полягає взаємозв'язок ендогенних і екзогенних факторів у розвитку особистості школяра в процесі учбової діяльності?

7. Які основні типи організації учбової діяльності виділяє сучасна педагогічна психологія?

8. У чому полягають особливості учбової діяльності?

9. Поясніть зміст понять: “мотив”, “мотивація учіння”. Назвіть мотиви учіння.

10. Як розвивається потребово-мотиваційна сфера особистості в процесі учіння?

11. Які умови повинна створити школа для появи внутрішніх спонукань (мотивів, цілей, емоцій) у школяра та його бажання вчитися?

12. Зробіть порівняльний аналіз теорій оволодіння школярами науковими поняттями в процесі учіння.

13. Назвіть основні компоненти засвоєння.

14. За допомогою яких способів здійснюється учбова діяльність?

15. Що є продуктом учбової діяльності?

16. У чому полягають дії контролю в структурі учбової діяльності та оцінка отриманих результатів?

1. Як Ви можете пояснити думку вчених про те, що парадокс учбової діяльності полягає в тому, що, засвоюючи знання, дитина не змінює їх, а предметом змін стає сама як суб'єкт, щоздійснює цю діяльність.
2. У чому полягають психологічні властивості, які характеризують ступінь оволодіння суб'єктом знаннями і вміннями.
3. Як формується вміння самостійно застосовувати засвоєнні знання у практичній діяльності?
4. Поясніть, як ви розумієте думку Д. Б. Ельконіна про те, що учбова діяльність є специфічним видом людської діяльності, у якій засвоюється соціальний досвід і сама ця діяльність теж є об'єктом засвоєння.
5. Що є показниками навчальності?
6. На які сфери соціальних відносин дитини диференціюється система “дитина-дорослий”?
7. Порівняйте особливості учбової діяльності молодшого школяра, підлітка, старшокласника.
8. Що означає вміти вчитися самостійно? Від яких характеристик особистості учня це залежить?
9. Які рівні розумової самостійності виділяють науковці?
10. Як Ви можете пояснити такі поняття: “низькі навчальні досягнення” та “низька результативність в учінні”? Чи є між ними різниця?
11. Назвіть групи причин стійкої неуспішності.
12. Охарактеризуйте типологію учнів, які є стійко невстигаючими?
13. Чим відрізняється неуспішність від відставання? Назвіть основні форми роботи вчителя з учнями, які відстають в учінні.

Роз'язання психологічних задач.

Сучасні психологи у своїх дослідженнях доводять, що самостійна пізнавальна діяльність школяра має свою специфіку, яка проявляється насамперед у залежності сприйняття нової інформації від рівня (глибини і повноти) раніше засвоєної системи понять (знань), і розвитку мислення, і вмілого використання раніше засвоєних знань при вирішенні навчальної задачі. Уважно ознайомтеся з наведеними нижче прикладами учбової діяльності школярів, їх помилками при вирішенні навчальних завдань і дайте відповідь на сформульовані нижче запитання.

Задача 1. Опанування учнями молодших класів поняттями “іменник”, “дієслово” і “прикметник” ґрунтується на розумінні ними граматичного складу слів “предмет”, “дія”, “ознака”. Часто учні правильно відносять до іменників такі слова, як “ліжко”, “будинок”, але не відносять до цієї частини мови слова “щастя”, “багатство” тощо. В іншому випадку слово “стояти”, на думку деяких учнів, позначає предмет (“парта стоїть”), а слово “столяр” – дію (“живий, ходить”).

Задача 2. На уроці геометрії учитель вводить поняття прямокутного трикутника, розкриваючи його суттєву ознаку – наявність прямого кута, і водночас креслить (а за ним і учні) прямокутний трикутник в певному положенні:

прямий кут знаходиться знизу – біля основи. Згодом з'ясовується, що деякі учні, усвідомлюючи правильне поняття прямокутного трикутника, не впізнають його в тому випадку, якщо він знаходиться у другому положенні.

Задача 3. На уроці математики у 6 класі вчитель пояснює поняття “коефіцієнт”. Даючи його визначення, він говорить, що під ним слід розуміти число, яке показує, скільки разів стоїть після нього вираз, який повторюється в якості доданка. Вчитель наводить приклад: $(a+b)+(a+b)+(a+b)+(a+b)=4(a+b)$.

Надалі проводиться закріплення матеріалу за допомогою спеціальних вправ. Контрольні питання щодо теми уроку ілюструють, що майже всі учні успішно справляються із завданням. Через деякий час вчителем вводиться поняття “показник степеня”, який визначається як число, що показує, скільки разів даний вираз виступає як співмножник. Піднесення до степеня – є окремий випадок множення, коли перемножується кілька однакових співмножників. Знову вчитель наводить приклад: $a \cdot a \cdot a = a^3$.

Учні виконують вправи для закріплення даного матеріалу. Вчитель помітив, що при вирішенні такого типу завдань школярі не відчують серйозних труднощів. Проте, коли вони переходять до виконання завдань, в яких вправи на коефіцієнт чергуються з вправами на показник степеня, починають допускати помилки.

Запитання. 1. Поясніть психологічні особливості розумової діяльності школярів в кожному конкретному випадку і поясніть труднощі у відповідях на запитання вчителя. 2. Визначте причини неправильного вирішення навчальних завдань учнями.

Задача 4. Вітю мати віддала навчатися у престижну школу за більш складною навчальною програмою, вважаючи, що отримувати освіту необхідно гарну. Але очікування матері не виправдались: син став приносити зі школи низькі відмітки. Мати почала звинувачувати хлопчика у небажанні краще навчатися.

Запитання. Чи права мати у своїх діях? Які можуть бути причини слабкої успішності Віті?

Самостійна робота

Випробуйте запропоновану методику.

Методика дослідження навіювання

Допомагає визначити індивідуальну некритичну піддатливість особистості впливам оточуючих людей та розвиток певних властивостей особистості, таких як: невпевність – впевненість у собі, сором'язливість або розкутість, комунікабельність тощо.

Інструкція. “Зараз Ви почуєте декілька завдань. Після кожного з них буде лунати слово “Пора!”. Коли Ви почуєте це слово, то повинні будете приступити до виконання завдання. Вони такі легкі, що, якщо будете слухати уважно, все зробите правильно”.

Стимульний матеріал для проведення дослідження

1. Напиши будь-яке число, наприклад 3. Хоча можеш написати будь-яке інше число Пора!

2. Тепер напиши ще одне число, наприклад, 12. Можеш вибрати і написати будь-яке інше число. Пора!

3. Напиши прізвище якої-небудь відомої людини, наприклад, Шевченко, Можна написати й інше прізвище. Пора!

4. Напиши яку-небудь фразу, наприклад: “Прийшла золота осінь”. Або напиши будь-яку іншу фразу. Пора!

5. Напиши ще: одну фразу, наприклад, про тварин: “Я хочу, щоб у мене була собака”. Можеш сам придумати фразу і записати її. Пора!

Обробка результатів. За кожне виконане завдання виставляється певна кількість балів.

1. За число “3” – 3 бали; за “2” чи “4” – 2 бали; за таке, де є “3” (13, 31, 30 і та. ін.) – 1 бал, решта чисел – 0 балів.

2. За число “12” – 3 бали; “11” чи “13” – 2 бали; де є “1”, “2” чи “21” – 1 бал; решта – 0 балів.

3. Шевченко – 3 бали; український поет – 2 бали; прізвище іншого поета 1 бал; інші прізвища – 0 балів.

4. Фраза про осінь – 3 бали; про зиму, весну, літо – 2 бали; про погоду чи природу – 1 бал; інші фрази – 0 балів.

5. Фраза про собаку – 3 бали; про інших домашніх тварин – 2 бали; про диких тварин – 1 бал; інші фрази – 0 балів.

Підраховується сума балів за всі п’ять завдань. Якщо набрано; 0-4 бали – досліджуваний не піддається навіюванню; 5-8 балів – слабо піддається навіюванню; 9-12 балів – піддається навіюванню; 13 і більше балів – легко піддається навіюванню.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття № 5 «ПСИХОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ»

Навчальна мета заняття: з’ясувати психологічні особливості виховання, засвоїти системупонять із теми. Розкрити основні характеристики механізмів виховання, навчитися використовувати отриману інформацію у навчально-виховному процесі. Усвідомити зв’язок між характеристиками особистості і типом виховання, умовами ефективності виховання.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика процесу виховання.
2. Виховання як процес формування цілісної особистості (формування смислів, життєвих цілей і ціннісних орієнтацій особистості).
3. Основні фактори та психологічні умови ефективного виховання.
4. Механізми виховного впливу.
5. Індивідуальний підхід у вихованні.
6. Особливості виховного процесу на різних етапах онтогенезу.

7. Соціальні інститути виховання.
8. Психологічні аспекти самовиховання.
9. Критерії і рівні вихованості особистості.
10. Корекція порушень поведінки дітей. Важковиховуваність.

Література

Основна: 1 (с.10-56), 2 (с. 45-63), 3 (с. 96-101), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27), 10 (с. 56-89).

Допоміжна 2 (с. 25-30), 3 (с. 10-12), 4 (с.31-42), 6 (с. 45-87) 8 (с.51-58), 9 (с. 85-90), 11 (с.78-85), 12 (с. 13-25), 13 (с.20-56).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання для дискусії

1. У чому полягає психологічний смисл виховання? Як це співвідноситься зпозицією особистості дитини?

2. Чому у навчанні педагоги досягають більших успіхів, ніж у вихованнішколярів?

3. Що таке ефективний виховний вплив? Поясніть свою думку.

4. Прокоментуйте висловлювання. Про які закономірності виховання йдетьсяу висловлюваннях філософів?

Виховати людину інтелектуальною не виховавши її морально, - значить виростити загрозу для суспільства.

Рузвельт Теодор (XX ст.,США)

Ніщо не діє у молодих душах дитячих сильніше загальної влади прикладу, а поміж всіма іншими прикладами нічий інший у них не вкарбовується міцніше і глибше прикладу батьків.

Новиков Н.І. (XVIIIст., Росія)

Батьки, схвалюючи примхи дітей і балуючи їх, коли вони маленькі, псують в них природні задатки, а потім дивуються, що вода, джерело якої вони самі отруїли, має гіркий смак.

*Локк Джон (XVIIст., Англія)**Я засуджую будь-яке насилля при вихованні юної душі, яку ростять у повазі до честі і свободи. У жорсткості і примусовості є дещо рабське, я вважаю, що те, чого неможна зробити за допомогою розуму, обачливості і уміння, ніяк не можна досягти силою.*

Монтень Мішель де (XVI ст.,Франція)

Таємниця успішного виховання знаходиться у шанобливому ставленні до учня.

У.Емерсон (XIX ст.)

5. Чому діяльність є основою формування індивіда як особистості?

6. Як змінюється співвідношення управління і самоуправління вихованням дитини в онтогенезі? За рахунок чого? Чому це співвідношення постійно висуває проблеми у вихованні?

7. Яку роль у вихованні дитини відіграє спілкування із дорослими? Аргументуйте свою думку.

8. У чому полягають труднощі формування позитивної спрямованості особистості? Проаналізуйте причини важковиховуваності й асоціальності дитини.

Практичні завдання.

1. Проаналізуйте визначення поняття «виховання», надані у сучасній психолого-педагогічній літературі. Виділіть ключові характеристики даного поняття.

- Виховання – це діяльність із передання новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування конкретних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують потрібні умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і виробничої праці.

М.В.Гамезо

- Виховання – це цілеспрямований вплив (у процесі навчання, паралельно з ним і поза ним) на людину з метою сформувані у неї певні (такі, що розглядаються суспільством у кожний історичний період його розвитку як соціально значущі позитивні) ціннісні орієнтації, принципи поведінки, системи оцінок тощо, виражене ставлення до себе, до інших людей, до суспільства, до світу.

І.А.Зимня

- Виховання – соціальне, цілеспрямоване створення умов (матеріальних, духовних, організаційних) для засвоєння новим поколінням суспільно-історичного досвіду з метою підготовки його до суспільного життя і виробничої праці.

Л.Д.Столяренко

- Сутність проблеми виховання полягає у наданні дитині індивідуалізованої педагогічної допомоги з метою становлення її суб'єктивності у єдності природних, психологічних і культурних властивостей.

М.А.Холодна

- Виховання – це процес організованого цілеспрямованого впливу на особистість і поведінку дитини; науково обґрунтоване спілкування людей, розраховане на розвиток кожного з них як особистості.

І.Н. Логвінов

2. В одному із соціологічних досліджень вихователям було запропоновано символічно зобразити процес виховання. Типовий малюнок був таким: людина поливає квіти. У чому, на вашу думку, недолік відображеного у малюнку погляду на виховання?

3. Проаналізуйте ситуацію. Які виховні заходи, на ваш погляд, слід застосувати класному керівнику?

Учитель ставить незадовільну оцінку відмінниці, яка відмовляється відповідати на уроці із солідарності з іншими учнями класу. Обурений батько (мати) приходить до школи і вимагає роз'яснень вчителя.

Змодельуйте діалоги у системах: «учитель-батько (мати)», «учитель-учениця».

4. Проаналізуйте ситуацію. У чому причини негативної оцінки класних годин

учнями? Яким має бути слово вчителя на виховних годинах? Якою ви бачите роль учнів у підготовці класної години?

- Ура-а-а-а!

- Що трапилося? Чому ви так радієте?

- Класну годину відмінили!

- І вам не шкода?

- Про що шкодувати? Прийде наша «класна» і почне: «Чому підлогу вчора погано вимили? Скільки двійок встигли отримати? Хто це так волав минулої перерви?» Набридло!

5. Користуючись схемою «Психологічні бар'єри виховання у сім'ї», визначте, які бар'єри сімейного виховання відображені в уривку із книги В.Крапівіна «Журавлення і блискавки». Дайте психологічний аналіз позиції мами у конфлікті хлопчика із батьком.

Мама пригорнула Журку до себе, посиділа мовчки. Потім серйозно сказала:

- Є у вас спільне ...

- Що?

- Ваше самолюбство. В обох однакове. Гордість...

Журка подумав над цими словами. Чесно подумав, а не так, щоб відразу сказати погане. Проте, подумавши, безжально сказав:

- У нього не самолюбство, а злість... І яка там гордість? Книжку забрав потихеньку і навіть сказати побоявся. А я потім хоч крізь землю ...

- Але він же не знав! Журка!.. Ти зрозумій, що він зовсім інакше дивився на це. Думав, що ці книжки для тебе, як іграшки для малюка: спочатку пограєшся, а згодом набридне і забудеш. А якщо забув про стару іграшку, навіщо нагадувати? Взяв і поніс... Пам'ятаєш, як я твої старі машинки у комірчину ховала? Якщо ти не бачив, то і не згадував, а як побачиш – вчепишся: шкода!

- Це зовсім інша справа ...

- Але ж тато не знав, що інша. Він просто тебе не розумів. А ти його. Ти теж його дуже образив.

- Ну так! – скипів Журка. – На власні образи у нього є гордість! А менеможна, як... паперову ляльку ...

- Чому ляльку?

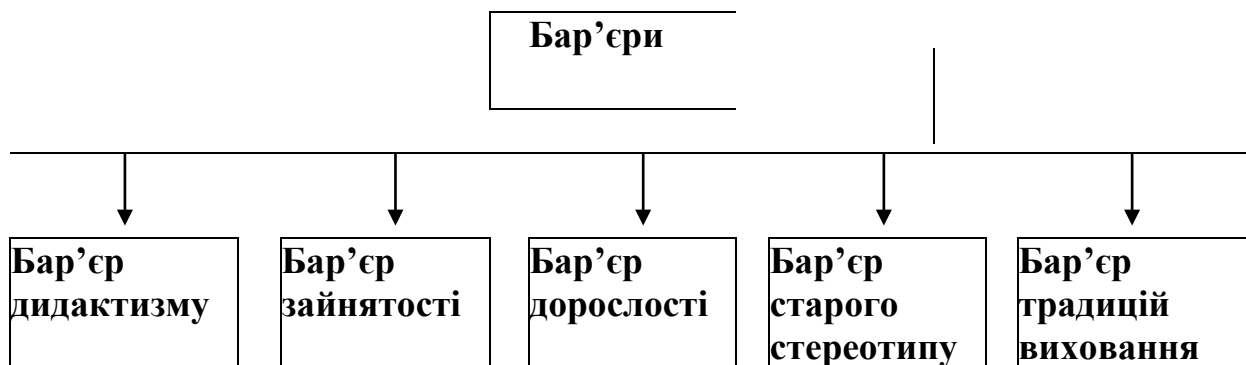
Журка сказав раптово захриплим голосом:

- А пам'ятаєш, коли я маленьким був, ти мені різних ляльок вирізала із паперу? А для них одяг паперовий, щоб наряджати усіляко ... Ну ось, він мене як таку паперову людинку – начебто зім'яв...

Мама довго мовчала. Журка, сховати очі, які заблищали, став натягати через голову сорочку. Із-під сорочки проговорив:

- Я знаю, що спершу був винен... Тому що так сказав ... Але він на мене, немов би я найлютіший ворог...

- Він гарячий... і він вже не думав, що це так закінчиться! Йому у дитинстві стільки разів перепадало від батьків, і він нікуди не бігав. Ось і зараз не зрозумів: що тут страшного.

Мал. Психологічні бар'єри, що заважають нормальному вихованню у сім'ї (В.А. Кан-Калік «Грамматика спілкування»)

6. Визначте тип установки батьківського виховання, представлений у уривку із книги В.Крапівіна «Журавлення і блискавки». Як вони позначаються на емоційному розвитку дитини? Охарактеризуйте можливі наслідки такого виховання.

- Тобі тільки одне: уроки, уроки... - втомлено сказав Горька.
- Що-о? – здивовано протягнув батько.
- Те, що чув, - проговорив Горька. – Начебто я не людина, а машина якась для виконання уроків. Нічого більше від тебе не чую... Навіть на риболовлі про уроки довбиш...

Він побачив батьківський відкритий від здивування рот, хмуро посміхнувся і пішов до дверей. Йому було байдуже. У дверях стояла налякана мама.

Стоп, - сказав у спину батько. – Ти що, з глузду з'їхав? Стій кажу! Горька озирнувся.

- Ти що?! – рявкнув батько. – Давно не заробляв?!
- А! Не лякай, - зневажливо сказав Горька. Батько поморгав, потім піднявся зі стільця.

- Ох і сміливий став, я дивлюся. Чого б це?
- А набридло боятися, - байдуже пояснив Горька.

Надто сильним було його горе, надто великою туга за Журкою, надто пекучою прикрість. Страху не залишилося.

- Набридло, - повторив він. – До школи ідеш – Маргариту боїшся, та двійок, та зауважень, додому приходиш – тебе боїшся. І вдень боїшся і вночі... Чому інші живуть і не бояться, а я повинен?

- Інші живуть, тому що поведуться як люди ...
- А я теж людина ... Це тільки ти зі мною, як ... як з тими, кого на вулиціловиш! І з мамою теж! Ореш тільки на неї...

- Славик, не варто... - тихо сказала мама. Вона інколи, у найбільш ласкаві хвилини, називала Горьку – Горислава – по-своєму: Славик.

Самостійна робота

1. Складіть зведений термінологічний словник до теми.
2. Дайте оцінку психологічним теоріям виховання і розвитку особистості.
3. Порівняйте виховні можливості основних інститутів виховання.
4. Проаналізуйте проблему діагностики вихованості школярів у практиці роботи вчителя-вихователя.

Індивідуальна робота:

1. Опрацюйте питання та підготуйте доповідь або реферат за темами (навибір):
  - a. Історія психології виховання як розділу педагогічної психології.
  - b. Вчинок як одиниця моральної поведінки особистості.
  - c. Проблеми сім'ї у вихованні дітей.
  - d. Профілактика девіантної поведінки школярів.
2. Складіть бібліографічний покажчик журнальних статей до теми за матеріалами бібліотеки вашого ЗВО.
3. Ознайомтеся із методикою «Карта спостережень Д.Стотта» Проведіть спостереження за поведінкою 1-2 учнів за даною методикою. Зробіть висновки щодо діагностичних можливостей даної методики.
4. Проаналізуйте повноту представлення даної теми у підручниках із педагогічної психології, що наявні у бібліотеці.
5. Поясніть сутність понять: виховання, виховуваність і вихованість.
6. Які є функції виховання?
7. Що є принципами виховання? Яких принципів слід дотримуватись в організації виховного процесу?
8. Які принципи функціонування особистісно-орієнтованих виховних технологій виділяє І. Д. Бех?
9. У чому полягає відмінність положень біогенетичної та соціогенної концепції виховання?
10. Що є психологічними механізмами виховання?
11. Що є методами виховання? Які методи виховання Ви знаєте?
12. У чому полягає сутність методів стимулювання і корекції поведінки?
13. Що таке самовиховання?
14. Що є вищим рівнем розвитку саморегуляції і самоуправління?
15. Яку роль відіграє колектив у формуванні особистості школяра?
16. Що є складовими компонентами самостійності?
17. Що таке відповідальність? Через які якості розкривається її зміст?
18. Що таке мораль, моральна свідомість? Які рівні моральної свідомості виділяє Л. Колберг?
19. Що є показниками і критеріями вихованості?
20. Яку роль відіграє педагогічне спілкування в системі "вчитель-учень" на становлення та розвиток особистості учня?
21. Які ви знаєте види вчинку, та в чому полягає їх сутність?
22. Як здійснюється аналіз вчинку?
23. У чому полягають причини, які заважають зрозуміти і правильно оцінити вчинок дитини?
24. Чому вчинок можна зрозуміти тільки в діалогічному контексті?
25. У чому полягає організація взаємодії сім'ї та школи з питань виховання дітей.

Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Вчитель математики зауважив, що на уроці у IV класі учениця К. під час відповіді іншої учениці розмовляла зі своєю подругою. Коли

доповідач відповів, вчитель запропонував їй продовжити далі відповідати. Дівчинка правильно і повно виклала матеріал, причому при відповіді не обмежилася матеріалом підручника. Але вчитель поставив у журнал “трійку”, мотивуючи оцінку тим, що “наступного разу вона не буде розмовляти на уроці”.

Запитання. Чи правий учитель у даній ситуації? Чому? Як необхідно йому було вчинити?

Задача 2. У 8 класі самим “важким” учнем, на думку класного керівника, був Юрко. Навчався він погано, часто порушував дисципліну. Але все це можна було зрозуміти, якщо врахувати, що його батько часто випивав і скандалив вдома, бив сина. Хлопчик почував себе самотнім, у нього не було близьких товаришів у класі. На жаль, класний керівник нічого цього не бачив, він просто недолюблював і пригнічував його самолюбство. Якось він привів Юрка до директора, скаржачись на те, що хлопчик його образив. Дійсно, Юрко при всіх нагрубив йому на уроці. Як же і чому це сталося? Викликавши Юрка до дошки, вчитель іронічно сказав: “Ну, “розумник”, йди, покажи свої знання”. Юрко відповів вчителю тією ж грубістю. Директор не став розбирати конфлікт. Він дорікнув хлопцеві за нестриманість і попросив його піти, а з вчителем залишився для бесіди наодинці.

Запитання. Які помилки з точки зору психології виховання допущені класним керівником? Сплануйте подальші дії щодо виправлення ситуації.

Задача 3. Мати тривожиться: син запізнюється зі школи. Нарешті, розчиняються двері. – Мамо! Нас сьогодні виховували! – випалює вбігає школяр. І, віддихавшись, пояснює: – Тепер у нас по п'ятницях шостий урок – класна година. Ось вже нудьга! Називається він годиною, а сиділи ми цілих дві: спочатку обговорювали двієчників і порушників, потім говорили про гарні вчинки ...

Запитання. Проаналізуйте наведений приклад з точки зору психології виховання. Запропонуйте свій варіант проведення цієї класної години.

Задача 4. Батьки сваряться: тато кричить на матір, та б'ється в істериці, ображає чоловіка. Дитини це як би не стосується, аленасправді вона все бачить і чує, а тільки не все розуміє.

Запитання. До яких результатів виховання можуть призвести постійні сімейні сварки? Обґрунтуйте свою відповідь.

Задача 5. Іноді говорять: “Якщо хлопчик у дитинстві не навчиться любити батьків, братів, сестер, свою Батьківщину, то подорослішав, він не зможе покохати свою дружину”.

Запитання. Аргументуйте дане судження.

Задача 6. Мати Тамари (5 років 9 міс.) хоче, щоб її донька багато знала і вміла, і вирішила займатися з нею систематично. Мати багаторазово показувала їй як складати кубики, щоб побудувати будинок. Малювання зводилося до копіювання малюнків, зроблених самою матір'ю. Аж у грі доньці нав'язувались певні дії.

Запитання. Проаналізуйте методи виховання матері. Чи правильні вони?

Задача 7. Іноді у житті ми орієнтуємося не на звичайну дитину, а на ідеальну. Вона повинна вміти все робити, бути завжди дорослою і слухняною. Дитина тримається, намагається для улюбленої матері, але потім зривається.

Запитання. Чому так відбувається? Наведіть аргументи.

Задача 8. Існує думка про те, що “погані” діти вчиняють погані вчинки, а “гарні” діти – хороші.

Запитання. На чому засновані такі судження?

Задача 9. У родині ростуть двоє дітей, Ніна і Тетянка, абсолютно різні за характерами і здібностями.

Запитання. Чому діти одних і тих самих батьків, вихованих в одній родині, виростають такими різними? Обґрунтуйте свою відповідь.

Задача 10. Нині народжується велика кількість дітей так званої “групи ризику”. Вітя (6 років) і Миколка (6 років) мають несприятливу спадковість, але вони виховувались у різних сім’ях. Вітя – у сприятливих соціальних умовах, Миколка – ні.

Запитання. Проаналізуйте психічний розвиток дітей в умовах виховання (різні сім’ї), враховуючи, що інші умови однакові.

Задача 11. М. Бекон вивчав особливості виховання дітей у 48 громадах. Його цікавили традиції виховання і як вони пов’язані з рівнем злочинності. Виявилось, що:

1) в громадах, де батьки були дбайливі, чуйні на потреби своїх дітей, ласкаві і не суворі, рівень злочинності виявився низьким;

2) в громадах, де спостерігалось суворість і покарання, де хлопчиків виховували тільки матері, а з батьками не було емоційного контакту, процвітало злочинство, злочинність.

Запитання. Чи впливає стиль батьківського виховання на становлення особистості дитини? Дайте аргументовану відповідь.

Самостійна робота

Спробуйте запропоновані методики на собі та залучіть знайомих.

Методика “Вибір” (І. Д. Бех)

Дозволяє виявити ставлення школярів до суспільно визнаних норм, пов’язаних з моральними якостями: відповідальність, колективістська спрямованість, самокритичність, сумлінність, принциповість, чуйність.

Інструкція. Учню пропонується прочитати уважно твердження, яка буде тотожним вчинку у наступних ситуаціях.

Бланк опитувальника

1. Під час канікул, коли ти збирався поїхати на відпочинок, класний учитель несподівано попросив тебе допомогти навести порядок у класній кімнаті. Як ти вчиниш?

- а) погодишся допомогти і відкладеш свій від’їзд;
- б) мобілізуєш ровесників і за день виконаєш всю роботу; в) пообіцяєш зробити це після повернення;
- г) пообіцяєш залучити на допомогу того, хто залишається у місті.

2. Тобі дали доручення, яке не зовсім подобається, але його виконання необхідне для досягнення поставлених перед колективом завдань. Як ти поведешся?

- а) сумлінно виконаєш доручення; б) залучиш товаришів;
- в) попросиш дати цікавіше доручення; г) знайдеш причини для відмови.

3. Ти випадково почув, як група твоїх однокласників висловила цілком слушне, але неприємне зауваження на твою адресу. Як ти вчиниш?

а) спробуєш пояснити однокласникам, чим саме були викликані прорахунки в твоїй діяльності або поведінці;

б) переведеш розмову на жарт, або намагатимешся якнайшвидше виправити недоліки, про які йшлося;

в) зробиш вигляд, що нічого не чув;

г) зауважиш товарищам, що вони не кращі від тебе, боговорають про тебе у твою відсутність.

4. Під час роботи на пришкольній ділянці у тебе з'явилися мозолі. Як ти поведешся?

а) долаючи біль, виконуватимеш, як і всі;

б) звернешся до друзів з проханням допомогти тобі виконати норму;

в) попросиш звільнити тебе від цієї роботи і дати іншу; г) залишиш роботу незакінченою і підеш відпочивати.

5. Ти став свідком, як твій одноліток несправедливо образив іншого. Як ти вчиниш?

а) вимагатимеш від кривдника вибачитися перед потерпілим; б) з'ясуєш причини конфлікту і допоможеш його усунути; в) висловиш співчуття тому, кого образили;

г) зробиш вигляд, що тебе це не стосується.

6. Ти випадково, сам того не бажаючи, завдав шкоди чи вчинив зле іншій людині. Як ти поведешся?

а) зробиш усе можливе, аби усунути наслідки причиненого тобою зла;

б) вибачишся, поясниш, що не хотів цього;

в) постараєшся, щоб ніхто не помітив заподіяної тобою шкоди, зробиш вигляд, що ти не винний;

г) звалиш провину на того, хто потерпів.

Обробка отриманих даних. Вибір школярем відповіді "а" свідчить про активне, позитивно стійке ставлення до згаданих моральних норм. Відповідь "б", що це ставлення хоча й активне,

але недостатньо стійке (можливі компроміси). Якщо учень вибрав відповідь "в", то його ставлення - пасивне і недостатньо стійке. Вибір останньої відповіді "г" є свідченням негативного ставлення школяра до моральних норм.

Методика вивчення совісності (І. Д. Бех)

Інструкція. Учню пропонують прочитати та дати відповіді на твердження: якщо вони відповідають почуттям – поставити поряд із номером твердження знак "+", якщо ні – знак "-".

Бланк опитувальника

1. Коли я когось обманював, то відчував докори сумління.

2. Мені більше подобаються картини із зображенням природи, ніж сцен із життя.

3. Люди, що уникають роботи, повинні відчувати провину.

4. Часто людина хворіє тому, що надто песимістично сприймає життя.

5. Щоб чогось досягти, необхідно докласти значних зусиль.
6. Свіість – це вигадка людей.
7. Недосконала людина не буває по справжньому щасливою.
8. Я роблю багато такого, про що пізніше шкодую.
9. Кожна людина є тим, що вона про себе думає.
10. Ненавмисно образивши когось, я довго почуваюся винним.
11. Там, де немає проблем, немає і цікавого життя.
12. Мене пригнічує те, що я мало роблю (робив (-ла)) для своїх батьків.
13. Життя треба сприймати таким, яке воно є, а не таким, яким хочеш його бачити.
14. У дитинстві, побивши когось чи забравши іграшку, я ніколи не шкодував (-ла) про це.
15. У кожному явищі є свої позитивні і негативні сторони.
16. Я б хотів (-ла), щоб мої гріхи були прощені.
17. Лозунг “Хто не працює, той не їсть” абсолютно правдивий.
18. Я рідко відчуваю докори сумління.
19. Там, де є бадьорість духу, немає місця хворобам і суму.
20. Лише розв’язуючи проблеми, я можу зростати як особистість.
21. Коли я чиню неправильно, мене мучить совість.

Опрацювання результатів.

Ключ до опитувальника. За кожен позитивну відповідь “+” нараховується по 1 балу на такі твердження: 1, 3, 8, 10, 12, 14, 16 та за відповіді “ні” на твердження: 6, 18, 21. Відповіді на інші твердження не враховуються.

Підраховується набрана сума балів – від 0 (мінімум) до 10 балів (масимум).

Чим більша сума балів, тим вищий рівень совісності (схильності до відчуття провини).

Опитувальник “Самооцінка організованості”

Техніка проведення. Учню дається бланк опитувальника, ручка.

Інструкція. Прочитайте твердження, подані далі в опитувальнику, і якщо Ви згодні, то поставте знак “+”, якщо не погоджуєтесь — знак “-”. Усі твердження сформульовано від першої особи і стосуються виконання яких-небудь соціальних і шкільних правил, домашніх обов’язків і т. ін.

Текст опитувальника

1. З вечора я складаю портфель, одяг та інші речі на завтрашній день.
2. Я завжди радію успіхам інших людей.
3. Часто мені не вдається повністю виконати домашнє завдання та інші справи, заплановані на день (відвідування спортивних секцій, занять з музики і т. ін.).
4. Вважаю, що готуватися одразу до декількох справ неможливо.
5. На моїй парті, в школі та вдома, зазвичай, порядок.
6. Свої обіцянки я завжди виконую.
7. Я зазвичай відтягую розв’язання додаткової вправи чи задачі з домашнього завдання.

8. Повернувшись додому в брудному взутті, я одразу ж приводжу його до порядку.
9. Буває, що я говорю про речі, в яких не розуміюся.
10. Не відкладаю на завтра те, що можу зробити сьогодні.
11. Виконання шкільних, домашніх обов'язків, заняття спортом і т. ін. несприятливо відбиваються на моєму учінні.
12. Мене не тривожить, якщо на наступний день припадає багато різноманітних справ, оскільки підготовку до них я планую завчасно.
13. За будь-яких обставин надаю перевагу навчанню, а не розвагам.
14. Часто я йду до школи, не встигнувши поспіяти.
15. Я можу запізнитися на урок без усяких серйозних причин.
16. Можу продовжити розпочату розповідь на будь-яку тему.
17. Якщо мені не щастить у школі (погані оцінки, посварився з другом і т. ін.), то в мене зникає бажання туди ходити.
18. Кожну річ одразу кладу на місце.
19. Інколи я кажу вголос не те, про що думаю.
20. Коли доводиться спізнюватися у різноманітних ситуаціях, то мені стає ніяково.
21. Мій стиль – ретельно виконувати завдання лише тоді, коли їх може перевірити вчитель.
22. На уроки я приходжу щонайменше за 10 хвилин до початку навчання.
23. Я завжди виконую усі правила поведінки в школі.
24. Я роблю ранкову зарядку.
25. Якщо я ретельно виконую яку-небудь одну справу, то інші залишаються невиконаними.
26. Я завжди переходжу вулицю по пішохідному переходу.
27. Інколи я йду до школи, не застеливши ліжко.
28. Шкільні доручення я виконую без нагадувань.

Обробка отриманих даних здійснюється таким чином: спершу за ключем +2; +6; +9; +13; +16; -19; +23; +26 перевіряється щирість відповідей досліджуваного. Якщо він набрав 4 бали і більше, то анкета далі не опрацьовується. У протилежному випадку рівень розвитку організованості школяра виначається за іншим ключем: +1; +5; +8; +10; +12; +18; +20; +22; +24; +28; -3; -4; -7; -11; -14; -15; -17; -21; -25; -27. За кожне співпадання з ключем нараховувався 1 бал. Чим більшою є сума балів, тим вищим є рівень організованості дитини.

Опитувальник для оцінки власної наполегливості (Є. Ільїна, О. Фещенко)

Техніка проведення. Учню дається бланк опитувальника, ручка.

Інструкція. Опитувальник для оцінки власної наполегливості складається з 18 тверджень, сформульованих від першої особи. Учням пропонується прочитати кожне із тверджень і поставити знак “+” у випадку згоди з твердженням чи знак “-” – у випадку незгоди.

Бланк опитувальника

1. Якщо це необхідно, я до кінця виконую навіть нудну, одноманітну роботу, наприклад, розв'язання багатьох схожих прикладів.
2. Зазвичай я працюю доти, доки є бажання.
3. Мені подобається розв'язувати важкі задачі, головоломки, все, що називають "важким горішком".
4. Навіть, якщо в мене не все виходить, я намагаюся продовжувати розпочату справу.
5. Я багато разів намагався планувати свій день, але не зміг виконати запланованого.
6. По можливості я уникаю розв'язання важких навчальних завдань.
7. Якщо в мене що-небудь не виходить, то я роблю це до тих пір, поки не вийде.
8. Встановивши розклад дня, я ретельно його дотримуюся, навіть якщо мені цього не хочеться.
9. При появі ускладнень я часто розпочинаю сумніватися, чи варто продовжувати розпочату роботу.
10. Якщо мені хто-небудь не дозволяє зробити те, що я хочу, я всеодно намагаюся виконати задумане.
11. Якщо в мене що-небудь не виходить, то я стаю нетерплячим і готовий все кинути.
12. Коли я граю в шахи чи в яку-небудь іншу гру, то опираюся до останньої можливості.
13. В суперечці я найчастіше не намагаюся переконати інших.
14. Завжди намагаюся виконати до кінця доручену мені справу, незважаючи на труднощі, які з'являються.
15. Я завжди обстоюю власну думку, якщо впевнений у своїй правоті.
16. Під час розв'язання важкої задачі я намагаюся самотійно розібратися в ній, а не сподіваюся на допомогу інших.
17. У суперечці я зазвичай замовкаю перед натиском супротивника.
18. Коли я впевнений у своїй правоті, то доводити її я можу скільки потрібно, навіть, якщо мені будуть заважати.

Обробка результатів. Результати опитувальника опрацьовуються за ключем: 1+, 2-, 3+, 4+, 5-, 6-, 7+, 8+, 9-, 10+, 11-, 12+, 13-, 14+, 15+, 16+, 17-, 18+.

За кожне співпадання з ключем нараховується 1 бал. Більша кількість балів відповідає більшому рівню самооцінки наполегливості. Самооцінка власної наполегливості є низькою, якщо ця сума знаходиться у межах від 1 до 6 балів. Про середній рівень самооцінки наполегливості свідчить кількість балів від 7 до 11. На високий рівень самооцінки власної наполегливості вказує така кількість балів, що дорівнює та більше 12.

Анкета "Саморегуляція прояву лінощів" (Д. Богданова, С. Порохова)

Техніка проведення. Учню дається бланк для відповідей з 8 найбільш типових проявів лінощів (утома, хвороба, немає настрою, нудьга, хочеться спати, хочеться їсти, нецікава справа, важка справа), що є однаковими до кожної серії. Завдання полягає у тому, щоб визначити, чи необхідно виконувати це навчальне завдання – у першій серії (або йти розважатися – у другій серії) за тих чи інших проявів лінощів і чи буде школяр виконувати таке завдання (чи буде розважатися). Перша серія стосується саморегуляції прояву лінощів у ситуації учіння, а друга – у ситуації розваги. Анкета проводиться з групою школярів. Тривалість її проведення 15-20 хвилин.

Серія 1

Інструкція. “Уявіть собі, що закінчився шкільний день і Ви отримали домашнє завдання з того навчального предмету, до якого Ви ставитеся байдуже. Зараз подивіться на бланк анкети. Ви бачите 8 ситуацій, в яких Ви можете опинитися. Утома означає, що Ви втомилися. Нецікава справа означає, що домашнє завдання для Вас нецікаве і т. д. Ваше завдання полягає в тому, щоб визначити, чи необхідно у кожній з цих ситуацій виконувати домашнє завдання”.

Бланк для відповідей

Ситуація	Потрібно	Не потрібно	Буду	Не буду
Утома				
Хвороба				
Немає настрою				
Нудьга				
Хочеться спати				
Хочеться їсти				
Нецікава справа				
Важка справа				

Серія 2

Інструкція. “Уявіть собі, що закінчився шкільний день і Ви отримали запрошення розважитися, наприклад, піти погратися вгру з другом чи подругою. Зараз подивіться на бланк анкети. Ви бачите 8 ситуацій, в яких Ви можете опинитися. Утома означає, що Ви втомилися. Ваше завдання полягає в тому, щоб визначити, чи необхідно у кожній з цих ситуацій йти розважатися”.

Бланк для відповідей

Ситуація	Потрібно	Не потрібно	Буду	Не буду
Утома				
Хвороба				
Немає настрою				
Нудьга				

Хочеться спати				
Ситуація	Потрібно	Не потрібно	Буду	Не буду
Хочеться їсти				
Нецікава справа				
Важка справа				

Обробка результатів. Отримані дані дають можливість визначити загальну здатність до саморегуляції, здатність до саморегуляції у ситуації учіння та здатність до саморегуляції у ситуації розваги. Кожному варіанту вибору присвоюється певна кількість балів: “потрібно” – 8 балів, “буду” – 4 бали (обов’язковість); “не потрібно” – 6 балів, “не буду” – 2 бали (виконання). Частка від ділення показника обов’язковості на показник виконання – це коефіцієнт саморегуляції.

Коефіцієнт саморегуляції може приймати значення від 1 до 4:

- 1 – високий рівень саморегуляції, тобто велика здатність до подолання лінощів;
- 2 – середній рівень саморегуляції, тобто середня здатність до подолання лінощів;
- 3 – низький рівень саморегуляції, тобто низька здатність до подолання лінощів;
- 4 – нездатність до подолання лінощів за допомогою саморегуляції.

Тест-опитувальник особистісної зрілості учнів Ю. Гільбуха

Особистісна зрілість учнів визначається сформованістю п’яти базових психологічних якостей: мотивація досягнень, ставлення до свого “Я”, почуття громадянського обов’язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною.

1. *Мотивація досягнень:* загальна спрямованість діяльності індивіда на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів у діяльності.

2. *Ставлення до свого “Я” (Я-концепція):* упевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, уміннями і навичками; адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самовдоволення, скромність, повага до інших людей. Усі ці якості несумісні з комплексом неповноцінності, що нерідко виявляється в неусвідомлюваному прагненні підбадьорити себе хвастощами, бравадою, саморекламою і т. ін.

3. *Почуття громадянського обов’язку:* патріотизм, інтерес до подій суспільно-політичного життя, почуття відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм.

4. *Життєва установка:* розуміння відносності речей, перевага інтелекту над почуттями, емоційна врівноваженість, розважливість (на противагу імпульсивності).

5. *Здатність до психологічної близькості з іншою людиною:* доброзичливе ставлення до людей, емпатія (здатність о співчуття і співпереживання), уміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми.

Бланк опитувальника

1. Більшість моїх учителів:

- а) намагаються постійними зачіпками зробити моє життя нещасним;
- б) критикують мене скрізь, де тільки можуть;
- в) байдужі до мене доти, поки я дотримуюсь установлених ними правил і виконую роботу задовільно;
- г) недостатньо вимогливі до моєї роботи;
- д) мало винагороджують мене за мої старання;
- е) сварять мене за помилки і заохочують, коли я цього заслуговую;
- ж) не можу відповісти на це питання.

2. Коли я програю в шахи, шашки чи інші ігри, то, зазвичай:

- а) намагаюся з'ясувати причину невдачі, щоб удосконалити свої уміння;
- б) захоплююся майстерністю суперника, причому це почуття замінює всі інші переживання;
- в) переживаю почуття своєї неповноцінності перед суперником;
- г) усвідомлюю, що зате я перевершую багатьох учомусь іншому і, отже, при бажанні зможу домогтися успіху в цій грі;
- д) усвідомлюю несуттєвість поразки чи перемоги в таких іграх і швидко забуваю про те, що сталося;
- е) намагаюся будь-що домогтися реваншу; ж) не можу відповісти на це питання.

3. Коли я змушений відмовитися від якого-небудь плану чи власних бажань (наприклад, перемогти на олімпіаді, стати кращим учнем класу, потрапити в групу учнів, які виїжджають за кордон на екскурсію тощо), то вважаю, що:

- а) буду нещасним до кінця життя;
- б) маю стільки інших інтересів, що незабаром знайду яку-небудь заміну;
- в) сповнений рішучості домогтися здійснення свого плану за будь-яку ціну, навіть якщо на це піде все життя, що залишилося;
- г) намагаюся витягти з невдачі якнайбільше життєвих уроків;
- д) ні на що краще не міг сподівався;
- е) буду нещасним протягом якогось часу, але переборюю цей стан;
- ж) не можу відповісти на це питання.

4. Якою мірою мені подобаються люди:

- а) людина мені або дуже подобається, або ж не подобається зовсім;
- б) під час першого знайомства людина може мені сподобатися, але не настільки, щоб я відразу ж захотів стати її кращим другом;
- в) кожна людина начебто подобається мені під час першої зустрічі, але потім я часто розчаровуюся;
- г) люди подобаються мені тоді, коли я знаю їх дуже добре; д) мені не подобається ніхто;

е) багато людей до деякої міри мені подобаються; ж) не можу відповісти на це питання.

5. Я схильний розповідати малознайомим людям про свої невдачі, провали чи негативні якості у такий спосіб:

а) розповідаю про них, якщо це викликає в когось щирий інтерес;

б) мимохідь розповідаю про свої невдачі і тільки тоді, коли це доречно в ході розмови;

в) іноді згадую про свої невдачі з метою вілити душу і викликати співчуття співрозмовника;

г) зазвичай, не згадую про свої невдачі, щоб не створювати проблем для співрозмовника;

д) часто не можу втриматися від бажання покаржитися на свої невдачі;

е) свої невдачі намагаюся зобразити як успіхи; ж) не можу відповісти на це питання.

6. Люди, чия думка відрізняється від моєї: а) іноді виявляються, що мали рацію;

б) зазвичай, є досить підготовленими і тому впевненими в собі;

в) просто недостатньо освічені;

г) знаходять для себе задоволення в тому, що мають власну думку;

д) висловлюють інший погляд на це питання з почуття суперечливості;

е) іноді перевершують мене в компетентності чи в інтелектуальному розвитку;

ж) не можу відповісти на це питання.

7. Я волію мати у грі чи у змаганні такого суперника, який:

а) є майстром і перевершує мене, тому що в цьому разі в мене буде більше шансів удосконалити свої уміння;

б) трохи перевершує мене, тоді випробування більше стимулює мене;

в) є рівним мені за силою, у цьому разі обидва суперники показують свій максимум і мають рівні шанси здобути перемогу;

г) слабкіший за мене, і я знаю, що зможу в нього виграти; д) буде сам прагнути, щоб я виграв і зберіг віру у свої сили;

е) трохи слабкіший, і в мене буде шанс виграти; ж) не можу відповісти на це питання.

8. Для мене життя варте чого-небудь лише тією мірою, якою я можу:

а) домагатися успіхів у всіх своїх починаннях; б) цілком реалізувати свій творчий потенціал;

в) отримувати у своє розпорядження всі необхідні матеріальні блага в готовому вигляді і займатися лише тим, що подобається;

г) мати можливість здобувати засоби для власного розвитку;

д) мати можливість порівняно спокійного життя; е) вести забезпечений, безтурботний спосіб життя; ж) не можу відповісти на це питання.

9. Моє прагнення дискутувати з однокласниками полягає в тому, що:

а) мені важко втриматися від суперечки з будь-якого приводу;

б) я беру участь у дискусіях, якщо тема мене цікавить;

в) я рідко сперечаюсь, тому що зазвичай дискусанти прагнуть не до істини, а до визнання своєї точки зору;

г) не люблю втягуватися в дискусії через їхню сумбурність; д) не люблю дискусії, тому що рідко виходжу з них

переможцем;

е) уникаю брати участь у дискусіях через свою боязкість; ж) не можу відповісти на це питання.

10. Коли хто-небудь не з членів моєї родини критикує мене, то моя звичайна реакція полягає в тому, щоб:

а) проаналізувати причини і мотиви критики;

б) поцікавитися в автора критики її підставами і врахувати їх у своїх подальших діях;

в) нічого не сказати, забути про неї;

г) при нагоді самому піддати опонента критиці; д) при впевненості у своїй правоті захистити себе; е) нічого не сказавши, затаїти на критика образу; ж) не можу відповісти на це питання.

11. У своїх спробах домогтися успіхів у житті покладаюся передусім на:

а) допомогу сім'ї, батьків;

б) власні зусилля і наполегливість; в) відсутність могутніх ворогів;

г) талант;

д) наявність впливових знайомих; е) наявність вірних друзів;

ж) не можу відповісти на це питання.

12. Стосовно довіри до людей я дотримуюсь такого принципу:

а) потрібно людям довіряти, але при цьому усіх без винятку перевіряти;

б) довіряти не можна нікому, навіть самому собі; в) якоюсь мірою довіряти потрібно кожній людині;

г) усе залежить від конкретної людини: одним можна довіряти цілком, іншим – ні на йоту;

д) люди зазвичай не виправдовують вашої довіри; е) надмірна довірливість - мій найбільший гріх; ж) не можу відповісти на це питання.

13. Моя реакція на думку про власну смерть полягає: а) у сильному відхиленні цієї думки;

б) у тому, що я часто думаю про смерть і мрію, щоб вона була миттєвою;

в) у тому, що я сприймаю це як даність – як кінцеву неминучість і часто про це не думаю;

г) у тому, що я часто про це думаю, мріючи мати сильну волю для гідної зустрічі зі смертю;

д) у тому, що я боюся смерті, але не часто говорю про це іншим;

е) думаю про смерть і страшуся її лише під безпосереднім враженням від звістки про чиюсь смерть;

ж) не можу відповісти на це питання.

14. Якою мірою я намагаюся справити позитивне враження на інших людей?

а) будую щодо цього певні плани і присвячую цьому багато часу;

рідко заздалегідь планую робити це, але, якщо трапляється можливість, намагаюся справити гарне враження;

в) присвячую цьому мало часу;

г) не люблю цього прагнення в інших і ніколи не роблю цього сам;

д) дуже глибоко і довго страждаю, якщо виявляється, що про мене склалося неприємне враження у середовищі шанованих мною людей;

е) відчуваю приємні почуття, якщо виявляється, що про мене склалося приємне враження;

ж) не можу відповісти на це питання.

15. Стикаючись з незвичайною проблемою в особистих справах, я: а) ніколи не вагаюсь – відразу звертаюся по допомогу до кого-небудь, хто знає про це більше, ніж я;

б) якщо є можливість, відразу прошу кого-небудь із друзів допомогти мені;

в) дуже рідко турбую кого-небудь із друзів проханням допомогти мені;

г) ніколи не звертаюся за допомогою до стороннього;

д) докладаю всіх зусиль для її розв'язання, перш ніж звернуся до кого-небудь за допомогою;

е) після деяких вагань звертаюся до друзів за допомогою; ж) не можу відповісти на це питання.

16. Моє ставлення до родичів і друзів таке, що я:

а) ціную тих із них, хто є для мене близькими за своїми духовними інтересами;

б) ціную тих із них, хто сприяє моєму інтелектуальному розвитку;

в) мені потрібно більше друзів і родичів, ніж я маю в цей час;

г) тієї кількості друзів і родичів, що я зараз маю, мені досить;

д) вони не є необхідними для мого щастя;

ціную тих із них, хто, як і я, цікавиться головно матеріальними речами;

ж) не можу відповісти на це питання.

17. Коли який-небудь член сім'ї несправедливо, як мені здається, критикує мене чи просто чіпляється до мене. Моєю звичайною реакцією є:

а) обурюватися, але нічого не говорити;

б) підтримувати мир у сім'ї, погоджуючись із критиком, догоджаючи йому;

в) нічого не говорити, але спробувати пізніше порахуватись;

г) намагатися зрозуміти, чому мене критикують, і, виявляючи витримку, гідно захистити себе;

д) не приймати почуте близько до серця, тому що згодом це минеться;

е) розсердившись, вступити в суперечку; ж) не можу відповісти на це питання.

18. Моє ставлення до релігії полягає в тому, що:

а) не потребую ніякої релігії, але думаю, що для більшості людей вона необхідна;

б) читаю і спостерігаю за різними релігіями і в результаті згодом вирішу для себе це питання;

в) створюю власну релігію, що, як я сподіваюся, згодом буде мене задовольняти;

г) маю релігію, що мене задовольняє;

д) вважаю релігію моїх батьків найбільш придатною для мене;

е) приймаю релігію моїх батьків, хоча вона мене і незадовільняє;

ж) не можу відповісти на це питання.

19. Якою мірою я читаю і вивчаю інформацію про соціально-політичні й економічні зміни в інших країнах:

а) я зовсім не цікавлюся такою інформацією;

б) я занадто зайнятий розв'язанням власних проблем, щоб багато думати про проблеми, які існують в інших частинах світу;

в) я роблю це дуже рідко і з випадкових приводів; г) виявляю до неї мінімальний інтерес;

д) роблю це із задоволенням, але без яких-небудь конкретних висновків для своєї країни;

е) прагну вивчати умови в інших частинах світу, щоб зіставляти з ними становище у власній країні і мріяти про його поліпшення;

ж) не можу відповісти на це питання.

20. Коли я змушений виступати публічно, то:

а) це надзвичайно важко і викликає в мене зняксовілість ізайкання;

б) це важко, але я можу володіти собою без помітних ознак зняксовілісті;

в) це надзвичайно важко, але, оскільки під сумнівом моя самоповага, не намагаюся ухилитися;

г) зазвичай я можу говорити без особливих зусиль;

д) я часто відчуваю задоволення, виступаючи привселюдно; е) це важко, оскільки я не відчуваю впевненості в

доброзичливості аудиторії;

ж) не можу відповісти на це питання.

21. Якою мірою я читаю і вивчаю інформацію про соціальні, політичні та економічні зміни в рідній країні:

а) читаю багато стосовно цієї теми, тому що мене глибоко хвилюють події, які відбуваються в нашому суспільстві;

б) читаю таку інформацію тільки тоді, коли більше нічого читати чи коли я повинен це робити;

в) читаю таку інформацію регулярно;

г) вважаю це заняття безглуздом, тому що проста людина все одно ні на що вплинути не може;

д) читаю таку інформацію тільки для того, щоб за нагоди могли взяти участь в її обговоренні;

е) глибоко байдужий до всього, що виходить за межі моїх особистих справ;

ж) не можу відповісти на це питання.

Моя реакція на позитивну публікацію в пресі мого імені чи імені когось з моїх рідних і близьких полягає в тому, що я:

а) відчуваю велике задоволення і часто з гордістю показую відповідне місце своїм друзям і знайомим;

б) внутрішньо має приємні почуття, але утримуюся від їхнього зовнішнього вираження;

в) побачивши своє ім'я в пресі, не відчуваю ніякого радісного хвилювання, тому що розумію незначущість цієї події;

г) у перший момент відчуваю приємні почуття, але відразу забуваю про цю подію;

д) відчуваю приємні почуття, хоча і вважаю, що це вияв славолюбства;

е) протягом деякого часу відчуваю приємні почуття, про які можу стримано розповісти близьким і друзям;

ж) не можу відповісти на це питання.

22. Моє ставлення до символів, прикмет, передчуттів і т.д. полягає в тому, що:

а) у своєму життєвому досвіді я переконався: вони майже завжди вказують на успіх чи невдачу в якій-небудь діяльності;

б) вони зазвичай передбачають успіх чи невдачу в якій-небудь діяльності;

в) я не можу вирішити, чи є це випадковістю, чи вони дійсно передбачають певну подію;

г) я не вірю, що вони передбачають що-небудь для кого-небудь, і тому не запам'ятовую їх;

д) я розумію, що вони помилкові, але ловлю себе на увазі доних;

е) борючись з їхнім впливом на мене, дію всупереч їм; ж) не можу відповісти на це питання.

23. Якою мірою я активний у класі?

а) завжди прагну відігравати провідну роль у дискусіях;

б) іноді втягуюся в дискусію, не будучи досить компетентним в обговорюваному питанні;

в) не беру участі в дискусіях, якщо не впевнений в істинності і цінності того, про що збираюся сказати;

г) ніколи не беру участі в дискусії, тому що не вірю в їхнюкорисність;

д) беру участь, якщо потрібно підтримати дискусію, але некерую нею;

е) завжди беру участь у дискусіях, хоча й не прагну долідерства;

ж) не можу відповісти на це питання.

24. Моє ставлення до віщунів полягає в тому, що:

а) вони можуть бути корисні тільки тоді, коли стикаєшся із серйозною проблемою і не знаєш, яке прийняти рішення;

б) іноді можна звернутися до них – коли знаєш, що друзі теж збираються це зробити (для розваги);

в) вони заслуговують на те, щоб консультуватися з ними заочної нагоди;

г) ніколи не слід до них звертатися, тому що вони шахраї; д) вони мають дивну інтуїцію, що дає їм змогу іноді правильно пророкувати долю людини; е) вони непогані психологи;

ж) не можу відповісти на це питання.

25. Якою мірою я готовий ризикувати?

- а) часто йду на значний ризик, тому що, якщо виграю, то виграю багато;
- б) йду на серйозний ризик тільки тоді, коли баланс справді на мою користь;
- в) не допускаю серйозного ризику й у разі програшу не піддаюся ніякому азарту;
- г) використовую невеликі шанси, тому що у цих умовах вразі програшу можу продовжувати свої спроби;
- д) не покладаюся ні на які випадки; хочу мати стовідсоткову гарантію;
- е) не можу жити без постійного ризику; ж) не можу відповісти на це питання.

26. Моє ставлення до світу загалом полягає в тому, що:

- а) він сповнений зла, і я не чекаю від нього нічого радісного;
- б) він має багато спокус, так що важко кому-небудь залишитися безгрішним, але прагнути до цього треба;
- в) світ – це цікава панорама; я прагну використовувати свої сили для його вдосконалення;
- г) світ може бути гарним, якщо життя людей буде сповнене гідності і справжньої доброти; потрібно присвячувати цьому всі сили;
- д) я живу тільки раз, тому хочу насолоджуватися життям, а не мріяти про благо всього людства;
- е) я є частиною світу, гарний він чи поганий, тому приймаю його таким, яким він є;
- ж) не можу відповісти на це питання.

27. З огляду на те, що кожен хоче мати багато грошей для задоволення своїх потреб, я також хочу більше грошей для того, щоб:

- а) жити, ні в чому собі не відмовляючи, мати кращий будинок, кращий автомобіль, багато красивого і модного одягу і т.д.;
- б) здійснити свої життєві плани, такі як удосконалення свого бізнесу чи професійних здібностей, одержання якісної освіти тощо;
- в) мати можливість купувати лотерейні квитки, жетони для ігрових автоматів і т.д.;
- г) мати можливість допомагати родичам і близьким людям, що бідують;
- д) застрахувати своє життя;
- е) щоб у мене була можливість робити те, що побажаю; ж) не можу відповісти на це питання.

28. Під час читання щоденних газет моє ставлення до матеріалів, які стосуються моєї професії, полягає в тому, що:

- а) завжди уважно прочитую такі матеріали;
- б) читаю тільки ті матеріали, які особливо мені цікаві;
- в) дуже рідко читаю будь-що про свою професію; мені вистачає того, що маю на роботі;
- г) рідко читаю матеріали про свою професію;
- д) не читаю таких матеріалів, бо вони мені нудні;
- е) ненавиджу такі матеріали, бо не люблю свою професію; ж) не можу відповісти на це питання.

29. Як би Ви вчинили, якби начальство запропонувало Вам посаду, для зайняття якої у Вас, як Ви самі розумієте, немає достатніх даних, але яку вам дуже хочеться зайняти:

а) рішуче відмовилися б, посилаючись на невідповідність Вашої кандидатури;

б) погодилися б через побоювання викликати своєю відмовою недоволення;

в) погодилися б, але тільки за умови, що буде надано тривалий іспитовий термін, за час якого ви прикладете максимальні зусилля для розвитку в себе відповідних умінь;

г) відразу погодилися б, діючи за принципом “не святі горшки ліплять;

д) погодилися б після деяких вагань, виходячи з того, що люди, які займають подібні посади, анітрошки не крадіза Вас;

е) погодилися б, але тільки тимчасово виконувати обов’язки, щоб якимось допомогти справі;

ж) не можу відповісти на це питання.

30. У Будинку відпочинку Ви жили в одному номері з людиною, з якою у Вас виявилось багато спільного, розлучаючись, обмінялися номерами телефонів. Яка ймовірність того, що надалі Ви першим спробуєте відновити контакт:

а) 100%; б) 80%; в) 60%; г) 40%; д) 20%; е) 0%; ж) не можу відповісти на це питання.

31. Якби у Вас були для цього необмежені можливості, як часто Ви зустрічалися б для спілкування зі своїми близькими, друзями, цікавилися їхніми проблемами, намірами:

а) щодня;

б) приблизно 3 рази на тиждень; в) приблизно 2 рази на тиждень; г) 1 раз на тиждень;

д) 1 раз на 2 тижні; е) 1 раз на місяць;

ж) не можу відповісти на це питання.

33ю. (Варіант для юнаків). Як би Ви діяли в ситуації нерозділеної любові за наявності щасливого суперника, в порядності якого Ви, однак, дуже сумніваєтесь:

а) залишили б цю пару і намагались якомога скоріше загасити своє почуття, шукаючи заміну серед інших дівчат;

б) доклали б усіх зусиль для дискредитації конкурента в очах Вашої обраниці;

в) зберігали б і не приховували свого почуття, але, тримаючись гідно, ніяк його не нав’язували б;

г) погодилися б із роллю відданого друга, якому ваша обраниця скаржилася б на те, що їй не відповідають взаємністю (робили б це з надією на її прозріння);

д) намагались б стати для цієї пари відданим другом, щоб мати можливість частіше зустрічатися з предметом своєї любові;

е) мовчки і безсильно страждали б від горя; ж) не можу відповісти на це питання.

33д. (Варіант для дівчат). Якби Ви діяли в ситуації нерозділеної любові за наявності щасливої суперниці, в порядності якої Ви, однак, дуже сумніваєтесь:

а) залишили б цю пару і намагались якомога скоріше загасити своє почуття, переключившись на спілкування з іншими людьми;

б) доклали б усіх зусиль для дискредитації конкурентки в очах Вашого обранця;

в) зберігали б своє почуття, але, тримаючись гідно, ніяк його не нав'язували;

г) мовчки і безсило страждали б;

д) доклали б усіх зусиль для того, щоб виключити можливість навіть випадкових зустрічей з предметом своєї нерозділеної любові;

е) зберігали б своє почуття, але, тримаючись гідно, водночас намагалися б звернути увагу свого обранця на наявні у вас внутрішні і зовнішні позитивні риси;

ж) не можу відповісти на це питання.

Бали з окремих питань виставляються відповідно до наведеного нижче ключа.

Ключ для виставлення балів

.	3	2	1	3	1	2		8.	1	1	2	3	2	3	
.	3	1	3	1	2	2		9.	3	2	1	1	2	3	
.	3	2	2	3	1	1		0.	3	1	2	2	3	1	
.	2	2	1	3	3	1		1.	3	1	2	2	1	3	
.	2	1	2	3	3	1		2.	3	2	2	1	1	3	
.	1	2	3	1	2	3		3.	3	2	1	3	1	2	
.	3	2	1	2	3	1		4.	3	2	3	1	2	1	
.	3	2	1	1	2	3		5.	2	1	3	3	2	1	
.	1	3	1	2	2	3		6.	2	1	3	2	1	3	
0.	2	3	2	1	2	3		7.	2	1	2	3	3	1	
1.	1	3	2	3	1	2		8.	3	2	1	3	1	2	
2.	1	2	1	3	2	3		9.	3	2	1	1	2	3	
3.	-3	1	2	3	2	1		0.	1	1	3	3	2	2	

4.	2	1	2	3	3	1		1.	3	2	1	1	2	3	
5.	3	2	1	2	3	1		2.	3	2	1	1	2	3	
6.	3	2	1	1	3	2		3ю	1	3	3	2	1	2	
7.	1	2	3	3	2	1		3д	2	3	2	1	1	3	

Правила виставлення і тлумачення оцінок

Оцінкою особистісної зрілості досліджуваного служить алгебраїчна сума балів, набраних зі всіх 33 питань тексту. (Отже, ця оцінка може перебувати в межах від +99 до -99 балів). На основі теоретичних міркувань і деяких даних емпіричного характеру встановлено такі рівневі оцінки особистісної зрілості:

(+99) – (+75) – надто високий рівень; (+74) – (+50) – високий;

(+49) – (+25) – задовільний; Менше (+25) – незадовільний.

Аналогічно визначають оцінки з окремих шкал:

1. Мотивація досягнень (питання 1, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 26, 28, 29, 30). (+33) – (+24) – надто високий рівень;

(+23) – (+15) – високий;

(+14) – (+7) – задовільний;

Менше (+7) – незадовільний.

2. Ставлення до свого “Я” (“Я-концепція”) (1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 30).

(+54) – (+42) – надто високий рівень; (+41) – (+30) – високий;

(+29) – (+20) – задовільний; Менше (+20) – незадовільний.

3. Почуття громадянського обов’язку (9, 16, 19, 21, 24, 27)(+18) – (+12) – надто високий рівень;

(+11) – (+7) – високий;

(+6) – (+4) – задовільний; Менше (+4) – незадовільний.

4. Життєва настанова (3, 4, 9, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 26, 27, 28).

(+36) – (+27) – надто високий рівень; (+26) – (+19) – високий;

(+18) – (+11) – задовільний Менше (+11) – незадовільний.

5. Спроможність до психологічної близькості з іншою людиною

(4, 12, 15, 16, 31, 32, 33ю або 33д)

(+21) – (+15) – надто високий рівень; (+14) – (+10) – високий;

(+9) – (+7) – задовільний; Менше (+7) – незадовільний.

Опитувальник “Визначення індексу групової згуртованості СШОРА”

Групова згуртованість – надзвичайно важливий параметр, що вказує на ступінь інтегрованості групи або колективу людей.

Інструкція. Перед Вами 5 запитань, на кожне з яких є кілька варіантів відповіді. Виберете для вас найбільш підходящий. Відповіді кодуються в балах згідно приведених в дужках значень (максимальна сума – 19 балів, мінімальна – 5). В ході опитування бали вказувати не потрібно.

Бланк опитувальника

1. Як би Ви оцінили свою приналежність до групи?

1. Відчуваю себе її членом, частиною колективу (5)
2. Беру участь в більшості видів діяльності (4)
3. Беру участь в одних видах діяльності і не беру участь в інших (3)
4. Не відчуваю, що є членом групи (2)
5. Живу і існую окремо від неї (1)
6. Не знаю, важко відповісти (1)

2. Перейшли б Ви до іншої групи, якби випала така можливість (без зміни інших умов)?

1. Так, дуже хотів би перейти (1)
2. Швидше перейшов би, ніж залишився (2)
3. Не бачу ніякої різниці (3)
4. Швидше за все залишився б у своїй групі (4)
5. Дуже хотів би залишитися в своїй групі (5)
6. Не знаю, важко сказати (1)

3. Які взаємовідносини між членами Вашої групи?

1. Краще, ніж в більшості колективів (3)
2. Приблизно такі ж, як і в більшості колективів (2)
3. Гірші, ніж в більшості колективів (1)
4. Не знаю, важко сказати (1)

4. Які у Вас взаємовідносини з керівництвом?

1. Кращі, ніж в більшості колективів (3)
2. Приблизно такі ж, як і в більшості колективів (2)
3. Гірші, ніж в більшості колективів (1)
4. Не знаю. (1)

5. Яке відношення до справи (навчання, виконання службових обов'язків і т.д.) у вашому колективі?

1. Краще, ніж в більшості колективів (3)
2. Приблизно таке ж, як і в більшості колективів (2)
3. Гірше, ніж в більшості колективів (1)
4. Не знаю (1)

Аналіз індивідуальних результатів. Максимальна сума балів (19) відповідає суб'єктивній оцінці рівня групової згуртованості як високого, клас є дуже привабливим для школяра, всі учні відчують сильну прихильність і симпатію один до одного.

18-13 – рівень вище середнього, більшість учнів відчують симпатію і прихильність один до одного, проте є випадки неприяжності незадоволення.

12 балів – середній рівень групової згуртованості, половина учнів симпатизують один одному, решта ставиться до класу без особливої приязні.

11-6 балів – рівень нижче середнього, учні здебільшого не відчують прихильності і симпатії один до одного, клас викликає більше негативних ніж позитивних почуттів.

5 балів – низький рівень групової згуртованості, більшість учнів ставляться один до одного неприязно, низькі показники свідчать про відсутність процесу інтеграції, ставлення школяра до класу негативне, особа упевнена у відсутності згуртованості, в роз'єднаності та індивідуалістичності членів групи.

На основі індивідуальних результатів опитування роблять загальну оцінку групової згуртованості в класі. Для цього всі результати заносять у зведену таблицю:

Групова матриця результатів для визначення індексу групової згуртованості групи

№ п/п	Прізвище	Номер запитань					Загальна сума балів
		1	2	3	4	5	
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							
7.							
8.							
9.							
.....							
Середнє арифметичне							

Аналіз групової матриці результатів.

19 балів – високий рівень групової згуртованості, всі студенти відчують сильну прихильність і симпатію один до одного.

18-13 балів – рівень вище середнього, більшість студентів відчують симпатію і прихильність один до одного, проте є випадки неприязні та незадоволення.

12 балів – середній рівень групової згуртованості, половина студентів симпатизують один одному, решта ставиться до групи безособливої приязні.

11-6 балів – рівень нижче середнього, студентів здебільшого не відчують прихильності і симпатії один до одного.

5 балів – низький рівень групової згуртованості, більшість студентів ставляться один до одного неприязно.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття № 6 «ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ».

Навчальна мета заняття: з'ясувати психологічні особливості навчання, засвоїти систему понять із теми. Розкрити основні характеристики різних типів навчання, навчитися використовувати отриману інформацію у навчально-виховному процесі. Усвідомити зв'язок між характеристиками і типом навчання, умовами ефективності навчання всіх типів школярів.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Теоретичні принципи діяльнісної теорії навчання.
2. Проблема психічного розвитку у процесі навчання.
3. Класифікація видів навчання. Традиційне навчання та його характеристики.
4. Концепція проблемного навчання.
5. Психологічна сутність програмованого навчання.
6. Інноваційні технології навчання.
7. Індивідуальний підхід у організації навчання.
8. Психологічні основи диференціації навчання. Особливості навчання обдарованих та невстигаючих учнів.

Література

Основна: 3 (с. 56-64), 4 (с. 41-50), 5 (с.21-45), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27).

Допоміжна 1 (с. 25), 3 (с. 10-12), 5 (с.31-40), 8 (с. 45-87), 10 (с. 25-36), 13 (56-60).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання для дискусії

1. При організації засвоєння розумової дії педагог спочатку змодельював її у зовнішньому плані, а потім забезпечив перенесення дії у внутрішній план. Який принцип педагогічної психології у даному випадку був реалізований вчителем у процесі навчання?

2. Прокоментуйте висловлювання філософів. Які закономірності педагогічної психології навчання відображені у даних сентенціях? Аргументуйте свою думку.

Корисніше знати декілька мудрих правил, які завжди могли б слугувати тобі, ніж вивчитися багатьом речам, для тебе некорисним.

Сенека Луцій Аней-молодший (біля IVст. до н.е., Давній Рим)

Учіння без роздумів марне, але і роздуми без учіння небезпечні.

Конфуцій

(Vст. до н.е., Давній Китай)

Швидке накопичення знань, набутих при занадто малій самотійній участі, не дуже плідне. Ученість також може родити лише листя, не даючи плодів.

Ліхтенберг Георг Крістоф (XVIII ст., Німеччина)

3. Широко розрекламований свого часу досвід навчання уві сні (гіпнопедія), як відомо, себе не виправдав. Чому? Які закономірності педагогічної психології не враховувалися у даному випадку?

4. Учителя стверджують: якщо учень не хоче вчитися, то його неможливо навчити. Чи погоджуєтеся ви з цим? Чи буде взагалі відбуватися засвоєння знань у ситуації, коли є навчання, проте немає учіння? Який вихід із даної ситуації ви можете запропонувати?

5. Л.С. Виготський говорив, що учитель – не соліст, від успіху якого залежить успіх спектаклю. Який смисл має дане висловлювання? Про яку важливу закономірність педагогічної психології йдеться?

6. Чи можна стверджувати, що індивідуальне навчання є більш ефективним порівняно із груповим? Чому? Чому недостатньо отримати інформацію лише щодо правильності кінцевої відповіді?

7. За яких умов контроль виконує мотиваційну і закріплюючу функції? Наведіть приклади. Які ще функції може виконувати контроль у навчанні?

Практичні завдання.

1. Визначте відмінність розуміння у педагогічній психології категорій учіння і навчання.

2. Заповніть порівняльну таблицю основних концепцій навчання:

Критерії порівняльного аналізу	Програмоване навчання	Проблемне навчання	Теорія змістовного узагальнення	Концепція розвивального навчання
Методологічна основа				
Автори концепції				
Основні ідеї				
Сильні сторони даного підходу				
Обмеження даного підходу				

3. Проаналізуйте психолого-педагогічні умови формування мотиваційного компоненту навчальної діяльності школярів із різною успішністю.

4. Проілюструйте на прикладі вашої фахової дисципліни вплив типу орієнтовної основи дії на ефективність навчання учнів.

5. Визначте відсутній етап формування розумових дій і понять (за П.Я. Гальперінім):

На уроці математики у 2-му класі педагог запропонував учням відразу ж після пояснення нового матеріалу запам'ятати і повторити алгоритм виконання письмових розрахунків.

Який етап формування розумових дій і понять не врахував учитель?

Дайте психологічний коментар педагогічній ситуації:

Після перевірки контрольних робіт школярів вчитель сказав: «Яка молодець Маша Іванова, у неї у роботі немає жодної помилки, а ось у Петра Сидорова їх, на жаль, багато».

Наскільки дана фраза сприятиме підвищенню успішності учнів?

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте класифікацію виконавських навчальних дій. Відтворіть алгоритм їхнього становлення як розумових дій.
2. Розкрийте психологічні умови цілеспрямованого формування дій самоконтролю і самооцінки учнів різного віку у навчанні.
3. Обравши конкретну тему із профільного предмету вашої підготовки, розробіть доцільні завдання для учнів із урахуванням їхніх індивідуально-типологічних властивостей (за вибором).
4. Опрацюйте рекомендовану літературу. Законспектуйте основні положення:

Індивідуальна робота

1. Порівняйте погляди біхевіористів (Е. Торндайк), когнітивістів (Ж. Піаже), Л.С. Виготського на співвідношення навчання і розвитку у процесі навчання. Складіть тези порівняльного аналізу.
2. Напишіть реферат, що характеризує одну із сучасних концепцій навчання.
3. Дайте психологічну оцінку сучасній системі шкільного оцінювання, яка діє в Україні. Як можна було б удосконалити систему оцінювання знань школярів, студентів? Розробіть власний проект і запропонуйте його для обговорення.
4. Проаналізуйте діагностично-корекційні прийоми роботи з учнями, що демонструють відставання у темпах навчання.
5. Визначте можливості урахування типу перцептивної модальності школярів(див. додаток 3) у навчальному процесі.
6. Як Ви можете пояснити думку Ю. І. Машбиць про те, що навчання – це управління учбовою діяльністю учнів?
7. Який вид навчання сприяє розвитку мислення?
8. Як Ви розумієте поняття “зворотній зв’язок”. Які види зворотніх зв’язків Ви знаєте? Від чого залежить застосування вчителем того чи іншого зворотнього зв’язку на уроках?
9. Назвіть механізми навчання.
10. У чому суть теорії П. Я. Гальперіна?
11. У чому суть теорії Л. В. Занкова?
12. У чому полягають переваги розвивального навчання над традиційним.
13. В чому полягає сутність управління, яке спрямоване на забезпечення основних функцій діяльності вчителя та учнів? Назвіть ці функції.
14. Чому працюючи з усіма класом або групою (при лабораторних заняттях) вчитель повинен застосовувати індивідуальний підхід? Дайте обгрунтовану відповідь.
15. Як оптимізувати процес навчання в загальноосвітніх школах? Які умови необхідно створити?

16. Як проблемне навчання сприяє розвитку навчально- пізнавальних мотивів?
17. У чому полягають основні умови і критерії оптимального вибору вчителем методів навчання?
18. У чому полягає сутність інтеріоризації, екстеріоризації, проблемності і рефлексії як стратегій навчання і розвитку?
19. У чому полягають особистісні фактори розвитку пізнавальної активності учнів в процесі навчання?
20. Враховуючи вікові особливості і розумовий розвиток учнів як відбувається зміна ролей комунікатора і реціпієнта при спілкуванні на уроці?
21. Поясніть таке поняття “формальні знання”. Причини та шляхи подолання формалізму у засвоєнні учнями знань.
22. У чому полягає суть особистісно-орієнтованого навчання (І. С. Якиманська).
23. У чому полягає індивідуальний підхід до учнів, які мають низькі навчальні досягнення та недисципліновану поведінку?
24. У чому полягає відмінність термінів “психологічний” і “педагогічний” аналіз уроку. Зміст психологічного аналізу уроку. Назвіть основні напрями психологічного аналізу уроку.

Розв’язання психологічних задач.

Задача 1. Володимир, учень 7 класу, не виявляє інтересу до уроку географії. Вчителька використовувала всілякі заходи впливу на учня, але ставлення до предмета не змінилося. Володимир непосидючий: хвилини не може просидіти спокійно, зосередившись на чомусь одному; ні до чого не виявляє інтересу. На зауваження вчительки під час уроку Володимир без сорому казав: – Не люблю я географію, не цікаво мені, – і продовжував займатися сторонніми справами. Перед вчителькою постало питання: як привернути Володимира до активної роботи на уроці. З цією метою вона ретельно вивчила характер і поведінку недбайливого учня, відвідала його домівку. З бесіди з батьками вчителька дізналася, що у хлопчика є свої захоплення. Перше - це собака. Годинами хлопчик міг займатися зі своєю собакою, дресирувати її. А по-друге – столярна справа. Бабуся поскаржилася вчительці, що Володимир “зіпсував” чимало дощечок: весь час щось майструє. Після цього на уроці вчителька почала з учнями бесіду про дику собаку Дінго, про її батьківщину – Австралію, а потім почала розмову про службових собак, про те, як їх дресирують, і тут розповіла учням, як вчить свою собаку

Володимир. І непосидючий Володимир зтих, підняв свої очі на вчительку і вона перший раз побачила в них інтерес до своєї розповіді. А коли вчителька розповідала про Володимира і його улюблені захоплення, він, завжди жвавий і зухвалий, почервонів і дуже зніяковів. Але незабаром хлопчик заспокоївся і з великим задоволенням став відповідати на запитання однокласників, як він дресирує свою собаку, хто його навчив цьому, що вона вміє робити. За дорученням вчительки Володимир охоче зробив з дерева багато різних підручних матеріалів. На уроках вона давала йому додаткове навантаження – скласти план до оповідання уроку, виписати з нього важкі слова,

підібрати ілюстрації т. д. Володимир змінився. Він перестав нудьгувати на уроках, припинив нерозумні жарти і витівки, а до кінця чверті сказав: “Виявляється, географія не такий вже нудний предмет!”.

Запитання. Наскільки діяльність вчительки відповідає сучасним поглядам на співвідношення навчання і розвитку? Встановіть процеси розвитку дитини, згідно теорії Л. С. Виготського.

Задача 2. Визначте, про які рівні розвитку дитини йде мова в наступних прикладах?

1. На уроці діти самостійно і правильно виконали всі завдання вчителя.
2. Вчитель учням дав розв’язати задачу, яку ніхто не зміг вирішити. Після складання короткої умови, завдання розв’язали п’ять учнів, а після складання плану задачу розв’язали усі учні.
3. Вчитель на уроці запропонував таке завдання, яке ніхто не зміг вирішити. Пояснення не допомогло, завдання ніхто не виконав.

Задача 3. Оцініть з точки зору розвитку наступний фрагмент позакласного заняття.

У 7 класі проводилося позакласне заняття з правил дорожнього руху. Студент задавав школярам наступні питання:

— Що таке світлофор? Що таке “зебра”? – Що означає кожен колір світлофора? – Як потрібно переходити вулицю?

Задача 4. Прочитайте. Традиційна побудова уроку фізичного виховання полягає у наступному:

1. Шикуйтесь. Повідомлення завдань уроку учителем.
2. Вчитель проводить загально-розвивальні вправи.
3. Реалізація завдань уроку. Вчитель дає завдання – учні виконують. Вчитель надає поради, вибирає учня, який краще виконує вправи і той демонструє ті самі вправи перед усіма учнями.
4. Підведення підсумків уроку. Вчитель каже про активність учнів, оцінює ступінь досягнення завдань уроку, виставляє оцінки за урок.

Запитання. Проаналізуйте, які компоненти та етапи навчання застосовані вчителем на уроці. Які зміни в організації уроку необхідно внести, щоб навчальна діяльність учнів була повноцінною?

Задача 5. Урок математики в 7 класі вчитель почав так:

— Постарайтесь згадати, які відомі вам геометричні фігури і форми тіл представляють предмети, які ви бачили вдома. Назвіть предмети і визначте, яку геометричну фігуру вони вам нагадують. Дане запитання викликало велике пожвавлення у класі. Учні говорили, що кришка столу, вікно, стіна будинку нагадують прямокутник, сидіння табуретки – квадрат, обідній стіл – коло, шафа – паралелепіпед тощо.

— Знайдіть геометричні тіла і фігури в класі, – сказав вчитель. Знову багато прикладів. Далі вчитель пропонує хлопцям вирізати з паперу прямокутник, квадрат і обчислити їх площину.

— Подивіться, що у мене в руках, знову привертає увагу учнів учитель, показуючи їм паралелепіпеди, куби і кулі різних розмірів. Учні правильно

називали геометричні тіла. Потім з'ясували, що границею геометричного тіла є поверхня, а границею поверхні – лінія. В результаті порівняння діти зрозуміли, що геометричне тіло має три виміри, поверхня – два, лінія – одне, а точка виміру не має. Цей висновок кожен учень повинен був записати собі самостійно в зошит. Домашнім завданням для учнів було: поспостерігати, запам'ятати і на наступному уроці назвати 10 різних геометричних тіл і фігур, які учні побачать по дорозі до дому. Таке завдання викликало великий інтерес в учнів вже під час уроку, і підготовка його почалася відразу ж по виході зі школи.

Запитання. Оцініть правильність організації навчальної діяльності на уроці. Які компоненти навчальної діяльності можна виділити з даного опису уроку?

Задача 6. Йде урок. Вчитель запитує – діти відповідають.

– А ти, Микола, чому руку не піднімаєш? Знову не слухав? Дивись, як інші учні працюють. Оксана вже три приклади розв'язала, а ти все ще над першим сидиш. Хлопчик занервувався, засоромився. “Звідки вона взяла, що я не слухав, – подумав Микола. – Слухав я, весь час слухав, та тільки зрозуміти не можу”. А урок тривав. Давши завдання класу, вчителька підійшла до Миколи. Сторінка зошита розмальована карлечками. Вчителька зітхнула. Таких, як він, у класі ще четверо учнів.

Запитання. Проаналізуйте ситуацію уроку. Незнання яких закономірностей процесу навчання призводить вчителя до педагогічних труднощів у навчальній роботі?

Задача 7. Учень VI класу Сергій. Розумові здібності розвинені повноцінно, але вчиться посередньо. У характеристиці вчителя зазначається: “Не старанний. Недбало ставиться до своїх шкільних обов'язків, наспіх виконує домашні завдання, неуважний. Не обов'язковий, безвідповідальний по відношенню до вчителя, батьків, товаришів”. Ця характеристика складена вчителем в кінці навчального року, протягом якого з Сергієм проводилась виховна робота. Уся робота зводилася до того, що його критикували, обговорювали перед всім класом і сторонніми людьми, але хлопчик не виявляв при цьому ніяких ознак сорому, ніяковості. Зрештою з нього вдавалося “видавити” обіцянки: “Більше не буду”, але вимовляв він їх, немов під диктовку, щоб позбутися від подальших докорів.

Запитання. У чому причини негативного ставлення підлітка до навчального процесу? Психологи стверджують, що “ставлення до навчання як умова успішності всього навчально-виховного процесу в школі має неодмінно спиратися на ставлення до самого себе, пережити у вигляді особливого комплексу моральних почуттів, які утворюють внутрішньо пов'язане ціле”. Виходячи з цього положення, виявить помилки, допущені педагогом у виховній роботі. Намітьте програму перебудови подальшої діяльності вчителя.

Задача 8. У практиці навчання широко застосовують метод бесіди. Перед вами наведені приклади розмови вчителя з молодшими школярами:

І варіант

- Діти, що ми вивчали на минулому уроці? Скажи, Вася.
- Ми вивчали особливості води. Вона буває і водою, і туманом, і льодом.
- Діти, хто доповнить Васю? Олена!

- Він не сказав, що вода буває у вигляді пару, снігу.
  - Правильно, Олена, сідай. Тільки сніг – це теж лід.
- Так, хто може тепер усе узагальнити і підвести підсумок?

II варіант бесіди з тієї ж теми:

— Діти, згадайте основні властивості води. Скажіть, без яких із них люди не можуть жити, а без яких можуть. (Діти вже знають про жаркі країни, де живуть без снігу і льоду.)

— Чи може лід перетворюватися в пар, не танучи і неперетворюючись на воду? (Діти бачили, як взимку сушать випрану білизну, як вона спочатку замерзає, а потім полощеться на вітру, немов влітку).

— Якого кольору пар? Якого кольору туман? (Тут можливі метаморфози: пар безбарвний і прозорий, а туман може виявитися семиколірний – у вигляді веселки).

— А тепер підніміть руку, у кого в парті є пар? – провокаційне запитання. Ніхто не зізнається, що в парті є пар. Але тут-то і випадок пояснити: там, де знаходяться люди, трохи пару завжди є – в повітрі. А значить, і в парті є пар, і над партою, і під партою.

Запитання. Порівняйте два типи бесіди, наведених вище. Яка з них є результативнішою? Які вимоги пред'являються до кожної з них? Від чого залежить їх результативність на уроці?

Задача 9. Йде урок історії. Вчитель захоплююче розповідає про події, читає учням уривки з книг, що викликає у них жвавий інтерес. Педагог рекомендує школярам прочитати книги, з яких цитувалися уривки, і диктує учням для запису в зошитах назвикниг. У цей час один із учнів піднімає руку.

- Слухаю тебе, – говорить вчитель.
- А ось ще одна цікава книга, – каже хлопчик.
- Сядь і помовчи, – сказав вчитель.

Запитання. Проаналізуйте ситуацію на уроці, що склалася. Яку помилку допустив вчитель при обранні та використанні методів навчання і виховання? Які наслідки можуть бути через таку поведінку вчителя на уроці?

Задача 10. Першокласниця розповідає матері: “Коли я ходила до садочку, то мені там було краще ніж зараз коли я відвідую школу. Я намагаюся, а Марія Василівна ставить мені низькі бали. Моя подружка отримує високі бали і наді мною сміється. Хіба це хороша подружка? Мамо, не подобається мені в школі ....”

Запитання. Чим можна пояснити втрату інтересу до навчання у дівчинки? Яку помилку допускає педагог при оцінюванні знань? Чи можлива заміна бальної оцінки як цифрового показника навчальних досягнень в початкових класах “оцінними судженнями”? Що може дати така заміна для педагогічної практики?

Задача 11. Вчителька, знаючи сором'язливий характер Наталки, попередила її: – Зараз ти будеш відповідати. Приготуйся. Ось текст, з яким ти впораєшся самостійно. Вона дає дівчинці картку з текстом, який та повинна прочитати. У Наталки є час побороти хвилювання, вона готується, потім впевнено і майже спокійно читає вголос. Багатьом дітям вчителька вже виставила заохочувальні бали, а у Наталки оцінок, ще немає. Дівчинка дуже збудлива, навчання їй дається

нелегко. Відмінну оцінку поставити не можна, а з трійкою можна і почекати. Але коли Наташа написала рядок красивих літер, – всього одну строчку! – вчителька рішуче вивела її “відмінно”.

Запитання. Дайте оцінку діям вчителя. Чи не призведе таке оцінювання знань до зниження виховної функції оцінки, до втратити об’єктивності?

Задача 12. П’ятикласник Михайло погано запам’ятовував вірші та оповідання. Біля дошки зазвичай виголошував дві-три фрази і замовкав або починав говорити зовсім не те. Кожна його двійка боляче озивалася в серці вчительки. Від його друзів вона дізналася, що хлопчик дуже самолюбивий.

– І тоді я ризикнула, – говорить вчителька. Після чергового виклику до дошки поставила в щоденнику вищу оцінку – трійку, сказавши, що сьогодні він набагато краще знає вірш і можна було б поставити чотири, якби не було помилок в інтонації. Хлопчик засяяв і гордо пішов до своєї парти.

– Ось тоді я вперше відступила від свого звичаю: не пояснила хлопцям, чому я так вчинила, – продовжує вчителька.

– Назавтра викликала Михайла знову до дошки. І всім на подив він відмінно переказав зміст оповідання. У щоденнику та журналі з’явилася п’ятірка. Це була перемога. Незабаром хлопчик став встигати з уроку української літератури.

Запитання. У чому причина успіху Михайла? Яку функцію в даній ситуації виконала перша оцінка, виставлена педагогом?

Задача 13. Урок у 7 класі вчитель побудував так:

1. Усне опитування біля дошки (один учень відповідає, інші слухають).
2. Пояснення вчителем нової теми (розповідь, пояснення).
3. Самостійне читання параграфу підручника.
4. Коротка бесіда щодо прочитаного матеріалу.

Запитання. Оцініть ефективність уроку. Чи були враховані вчителем особливості підліткового віку? Які зміни щодо проведення уроку ви б запропонували? Доведіть їх обґрунтованість.

Самостійна робота.

Спробуйте запропоновані методики на собі та залучіть знайомих.

Навчальний процес на уроці відбувається у спілкуванні. Якість його залежить від того, як учитель володіє діалогічним і монологічним мовленням, що у продовж уроку змінюють один одного. Перевірьте себе за допомогою поданого тесту.

Анкета на

“Виявлення ступеня сформованості психолого-педагогічного такту”

Допомагає визначити стадії розвитку психолого-педагогічного такту.

Інструкція. Прочитайте запитання анкети та дайте на них відповідь з твердженням “так” або запереченням “ні”.

Бланк анкети

1. Чутливі Ви до образ. Ви образливий?
2. Скоро Ви забуваєте, коли когось образили?
3. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх причин?

4. Чи схильні Ви інколи до душевних поривань, внутрішньої турбованості?
5. Чи енергійно відстоюєте Ви свої інтереси, коли у ставленні до Вас виявили несправедливість?
6. Чи відстоюєте Ви інтереси несправедливо ображених учнів?
7. Чи легко Ви впадаєте у гнів?
8. Чи захищаєте Ви посторонніх людей, у ставленні до яких було допущено несправедливість?
9. Чи комунікабельна Ви людина?
10. Можете Ви сказати, що навіть при невдачі не втрачаєте почуття гумору?
11. Чи намагаєтесь Ви змиритися з тим, кого образили?
12. Чи робите Ви перші кроки до примирення?
13. Чи можете Ви дати волю рукам, коли хто-небудь сердиться?
14. Чи може трагічний фільм Вас так схвилювати, що на очах виступлять сльози?
15. Чи легко Ви пристосовуєтесь до нових умов?
16. Чи зможете Ви звернутися до людини, яку недолюблюєте, по-дружньому так, що вона й не помітить Вашого справжнього ставлення до неї?
17. Чи дуже переживаєте Ви від несправедливості?
18. Ви ставитеся до майбутнього ви песимістично?
19. Чи вдається Вам при спілкуванні з людьми створити певний настрій?
20. Чи довго Ви зберігаєте почуття гніву, роздратування?
21. Чи довгий час Ви переживаєте горе інших людей?
22. Чи можна сказати, що Ви ставитеся до людей радше насторожено, недовірливо, ніж довірливо?
23. Чи вдається Вам відволікатися від гнітючих проблем, щоб не думати про них постійно?
24. Чи здійснюєте Ви раптові, імпульсивні вчинки?

Обробка результатів. Встановіть кількість позитивних відповідей на запитання: 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23 і кількість негативних відповідей на запитання: 3, 5, 7, 13, 18, 20, 22, 24. Знайдіть суму цих двох показників.

12 балів. Перша стадія розвитку такту. Такт нестійкий, його виховний вплив ще не має глибокої педагогічної ефективності.

16 балів. Друга стадія розвитку такту. Значних порушень такту не спостерігається. Проте вчителів не вистачає гнучкості у реагуванні на різні ситуації, які вимагають тонко психологічного підходу.

20 балів. Третя стадія розвитку такту. Такт є стійким педагогічним умінням вчителя. Легше встановити діловий контакт з школярами, ніж більш складний – психологічний.

24 бали. Четверта стадія розвитку такту. Такт є звичкою, стійкою рисою характеру вчителя.

Тест “Тактика взаємодії”

Допомагає визначити у людини тенденції свого спілкування при розв’язанні конфліктів.

Інструкція. Прочитайте твердження. Оберіть у кожному з них один із варіантів відповіді: “а” або “б”.

Стимульний матеріал для проведення дослідження

- 1.а) Зазвичай я наполегливо добиваюсь свого.
- б) Переважно я намагаюсь знайти точки зіткнення.
- 2.а) Я намагаюсь уникнути неприємностей.
- б) Вважаю, що, коли доведеш те, у чому вважаєш себе правим, на дискомфорт уваги звертати не треба.
- 3.а) Мені неприємно відмовлятися від своєї точки зору.
- б) Я завжди намагаюсь ввійти у становище іншої людини.
- 4.а) Думаю, не варто хвилюватися через суперечності в іншим людьми.
- б) Розбіжності завжди хвилюють мене.
- 5.а) Я намагаюсь заспокоїти іншого і зберегти взаємини.
- б) Я вважаю, що завжди необхідно доводити свою точку зору.
- 6.а) Вважаю, що завжди необхідно шукати спільні точки зору. б) Думаю, що необхідно прагнути до здійснення своїх задумів.
- 7.а) Я, зазвичай, повідомляю свою точку зору, прошу людей висловлюватися.
- б) Я вважаю, що краще демонструвати переваги своєї точки зору.
- 8.а) Я зазвичай намагаюсь переконати інших людей.
- б) Часто я намагаюсь зрозуміти точку зору інших людей.
- 9.а) Я завжди схильюсь до прямого обговорення проблеми. б) Бесідуючи, я стежу за розвитком думки співбесідника.
10. а) Я зазвичай відстоюю свою позицію.
- б) Якщо мене переконують, змінюю свою позицію.

Обробка результатів: Підрахуйте кількість співпадінь із ключем “П” (протидіяння) і “С” (співробітництво).

Ключ:

П = 1а, 2б, 3а, 4а, 5б, 6б, 7б, 8а, 9а, 10а.

С = 1б, 2а, 3б, 4б, 5а, 6а, 7а, 8б, 9б, 10б.

Там, де більший показник, то можна казати про ступінь вираженості даної тенденції у спілкуванні при розв’язанні конфліктів: протидіяння або співробітництво.

3. Самостійно відвідайте та проаналізуйте будь-який урок з навчального предмету, бажано в V-VII класах, так як в цих класах на уроці зазвичай частіше змінюються форми спілкування вчителя з учнями. Проаналізуйте урок та дайте відповідь на такі запитання:

1. Які цілі уроку поставив вчитель?
2. Яка форма викладу матеріалу була обрана вчителем?
3. В якій мірі матеріал уроку відповідав цій формі (постановка проблеми, розкладання її на частини, потреба в образному описі)?
4. Чи відповідав метод викладу навчального матеріалу цілям уроку?
5. Які види зворотного зв’язку були використані вчителем?
6. Чи враховував вчитель під час уроку вікові особливості учнів та здійснював до них індивідуальний підхід. Як це відбувалося?
7. Чи була досягнута мета уроку?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття № 7 «Психологія підлітка».

Навчальна мета заняття: з'ясувати психологічні особливості навчання, засвоїти систему понять із теми. Розкрити основні характеристики різних типів навчання, навчитися використовувати отриману інформацію у навчально-виховному процесі. Усвідомити зв'язок між характеристиками і типом навчання, умовами ефективності навчання всіх типів школярів.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Біологічні та соціальні умови психічного розвитку підлітка
2. Психологічні основи особистісного зростання підлітків
3. Самосвідомість – новоутворення особистості підлітка
4. Криза підліткового віку
5. Психолого-педагогічні основи ресоціалізації депривованих підлітків

Література

Основна: 3 (с. 56-64), 4 (с. 41-50), 5 (с.21-45), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27).

Допоміжна 1 (с. 25), 3 (с. 10-12), 5 (с.31-40), 8 (с. 45-87), 10 (с. 25-36), 13 (56-60).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання для дискусії

1. Чи можна пояснити специфіку кризи підліткового періоду лише особливостями статевого дозрівання? Аргументуйте відповідь.
2. Проаналізуйте поведінковий симптомокомплекс вікової кризи підліткового періоду. Чи можна уникнути негативних реакцій у поведінці підлітків?
3. Чому деяким підліткам важко керувати своєю поведінкою, стримувати афективно-імпульсні реакції і здійснювати саморегуляцію?
4. Проаналізуйте детермінанти психічного розвитку підлітків. Які з них є найбільш значимими в цей період?
5. Чи можна говорити про етапи вікового розвитку в межах підліткового періоду? Обґрунтуйте свою думку.

6. В чому проявляється специфіка соціальної ситуації розвитку підлітків? Наведіть приклади.

7. Визначте, чи існують суттєві відмінності у змісті і характері спілкування підлітків з однолітками та дорослими?

8. Як пов'язана провідна діяльність підлітків із розв'язанням основних суперечностей даного віку? Які новоутворення при цьому виникають?

9. Чому в підлітковому віці змінюється ставлення дитини до школи і учбової діяльності? Чи можна цьому запобігти?

10. Проаналізуйте причини відхилень від нормативної поведінки у підлітковому віці.

Психологічні завдання

1. Спираючись на знання про психологічні особливості підліткового періоду, спробуйте знайти декілька прийнятних варіантів доцільної поведінки вчителя у даних ситуаціях:

а) Вчитель їде автобусом і бачить: підліток, роздратований грубим тоном жінки похилого віку, що стоїть поряд, вимагаючи поступитися місцем, не погоджується зробити це і вказує на вільні місця, що розташовані далі від дверей.

б) Хлопчики VI класу навідріз відмовляються готувати привітання дівчаткам до 8 Березня, пояснюючи це тим, що дівчатка не привітали їх із Днем захисника Вітчизни;

с) Здібний учень виконує учбові завдання пасивно, абияк, впевнений, що його роботи будуть не гіршими, ніж у інших;

д) Оголошено конкурс на кращий малюнок. Дівчинка принесла самостійно виконану роботу. Вчитель бачить, що робота слабка, але, незважаючи на це, дівчинці вона подобається;

е) Вчитель бачить, що один з учнів демонстративно не працює на його уроках.

2. Проаналізуйте наведені ситуації. Визначте, які психологічні особливості підлітків зумовили успішність розв'язання проблем:

а) На початку уроку вчитель проходить класом, перевіряючи наявність інструментів у школярів. Відразу помічає дівчинку, що ретельно розглядає свої руки. На минулому занятті Оленка теж була без інструментів. Вчитель не став з'ясовувати причину при всьому класі.

– Всі відкривають зошити і підручники. Олена сьогодні буде працювати біля дошки. – Наступного уроку в Оленки вже були інструменти, необхідні для роботи.

б) Серед учнів 6-го класу Віка не користувалася повагою. У класі дівчинку вважали безініціативною, не здатною до будь-якої діяльності. Учні не довіряли Віці, уникали вступати в контакти.

с) Клас готувався провести вечір казок у підшефному класі, і вчитель вирішив привернути Віку до цієї роботи.

Поговоривши з дівчинкою, вчитель з'ясував, що Віка захоплюється малюванням. Дівчинка охоче погодилась допомогти у оформленні вечора.

Вчитель похвалив її, ставлячи за приклад. Для Віки це було несподіванкою, що послужила поштовхом до змінень у поведінці.

3. Хлопчик приніс до класу записку, що пояснювала, чому він пропустив уроки. «Ти справді хворів?» – запитав вчитель. Хлопчик мовчав. «А це дійсно мама писала?» – Хлопчик мовчав. «Тоді хто ж це писав?» – продовжував допитуватись вчитель. «Ніхто!» – різко відповів хлопчик.

Дайте психологічний коментар ситуації. Як би ви поводитись на місці вчителя?

4. Учень 7-го класу, який мав зауваження за порушення поведінки, випадково розбив вікно. При обговоренні цієї події в класі інший учень взяв на себе провину товариша.

Якими психологічними особливостями розвитку пояснюється даний вчинок? Чи можна назвати моральним такий вчинок?

5. У зарубіжних дослідженнях вивчалися три типи дисциплінарних впливів на дітей:

- a) використання влади, наказ;
- b) пояснення;
- c) позбавлення батьківської любові.

Поясніть, який тип дисциплінарного впливу є найбільш прийнятним у підлітковому віці. Чому?

6. Прокоментуйте наведені висловлювання із позицій вікової психології.

«Коли мені було чотирнадцять, мій батько був такий дурний, що я насилу переносив його; але коли мені виповнився двадцять один рік, я був здивований, наскільки цей старий чоловік порозумнішав за останні сім років».

«Підлітки: істоти, які ще не здогадуються, що одного прекрасного дня вони будуть знати про життя так само мало, як їхні батьки».

Про які особливості підліткової психіки свідчать наведені висловлювання? Аргументуйте свою відповідь.

7. Якими причинами можуть бути зумовлені відхилення у поведінці підлітків:

- a) втрата соціальних ідеалів у молоді;
- b) невпевненість у завтрашньому дні;
- c) роз'єднання поколінь;
- d) невміння проводити дозвілля;
- e) недоліки виховної роботи у школі;
- f) власний варіант

Відповідь аргументуйте.

8. Які з наведених якостей особистості можуть зумовити розвиток девіації у підлітковому віці.

- a) залежність від чужої думки, ситуації;
- b) принциповість власних поглядів;
- c) самостійність, незалежність;
- d) схильність уникати складних ситуацій;

- e) слабкість самоконтролю, саморегуляції;
- f) інтелектуальні інтереси;
- g) власний варіант.

Відповідь аргументуйте.

9. Прокоментуйте думку Л.С. Виготського: «Підлітка характеризує неслаб Якими особливостями вікового розвитку може бути пояснена означена тенденція?

Е.Г.Ейдемільер стверджує, що корекція поведінки підлітка можлива лише тоді, коли сам підліток хоче змінити свою поведінку.

Як, на вашу думку, можна підвищити ефективність процесу корекції девіантної поведінки у підлітковому віці?

ЗАДАЧІ ТА ВПРАВИ ПРАКТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Завдання № 1. Керуючись знаннями про психологічні особливості підліткового віку, спробуйте знайти декілька прийнятних варіантів тактової поведінки педагога в кожній із запропонованих ситуацій, взятих із життя.

Ситуації

1. Вчитель їде в автобусі і бачить: підліток, роздратований грубим тоном стоячої поряд жінки похилого віку, що вимагає поступитися їй місцем, не погоджується це зробити і показує їй на вільні місця, які розташовані далі від дверей.

2. Хлопчики в VI класі навідріз відмовляються готувати привітання дівчаткам до Дня 8 Березня, пояснюючи своє небажання тим, що дівчатка не привітали їх із Днем захисника Вітчизни.

3. Здібний учень не хоче виконувати навчальні завдання, і впевнений, що його роботи будуть не гірші, ніж у інших.

4. Оголошений конкурс на кращий малюнок. Дівчинка принесла самостійно виконану роботу. Вчитель бачить, що робота слабка, але, незважаючи на це, дівчинці вона подобається.

5. Хлопчик, що успішно займався після школи в одному з гуртків, відмовляється проявити свої здібності на користь класу, пояснюючи це своєю великою зайнятістю.

6. Після нудного уроку, поспішаючи вибігти в коридор, черговий швидко виконав звичні обов'язки по підготовці класу до наступного уроку і збирався піти, не запитавши дозволу у вчителя. Чипотрібно допомогти йому, знаючи, що він один не впорається.

7. Вчитель бачить, що один з учнів демонстративно не працює на його уроці.

8. Молодий учитель бачить, що клас не любить його навчальний предмет і погано працює на уроках.

Завдання № 2. Проаналізуйте вислови підлітків і скажіть, яка особливість їх самосвідомості виявилася в цих висловах, та якими засобами самоконтролю вони вміють користуватися?

1. Я вчуся в музичній школі. Інколи так втомлююся, що не хочеться навіть

дивитися на ноти, але я розумію, що грати необхідно, і роблю це щоденно.

2. Якщо у мене немає бажання робити домашнє завдання, я нака-зую собі: не зробиш усього, що необхідно – не підеш у кіно.

3. Виконуючи роботу, яка мені не дуже подобається, я складаю план. А за планом робити і цікавіше, і швидше.

4. Якщо я зроблю що-небудь не так, як потрібно, то намагаюсь розібратися, чому так сталося, щоб насупного разу не припус-титися помилки.

5. Щоб примусити себе вранці встати, я уявляю, як мені буде соромно, якщо я запізнюсь на урок.

Завдання № 3. Дослідження спрямованих асоціацій

Стимульний матеріал: рис. 1, 2.

Інструкція: «Подивіться на рис. 1. Зафіксуйте протягом 5 хвилин всі асоціації, які приходять вам у голову (краще користуватися диктофоном). Потім те саме зробіть стосовно рис.1».

Рис. 1¹

Рис. 2

Порівняйте результати асоціативного експерименту за наступними параметрами: кількість (загальне число відповідей), якість (словник – різноманітність словника і його віднесеність до різних модальностей психічної реальності). Зробіть висновки про вплив на спрямованість асоціацій стимульного матеріалу. Порівняйте індивідуальні результати з результатами роботи групи. Проаналізуйте результати, використовуючи поняття про предметність почуттів.

Завдання № 4. Дослідження індивідуальних особливостей сприйняття емоційного стану людини

Стимульний матеріал: рис. 3 – 5.

Інструкція: «На кожному рисунку зображені два персонажі. Один – дійова особа, другий – спостерігач. Ваша задача полягає в тому, щоб придумати два діалоги. В одному діалозі перша репліка належить персонажу, у другому діалозі – спостерігачу. Кількість реплік не обмежена. Закінчіть роботу, коли будете вважати за потрібне».

Рис. 23
Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5

Аналіз результатів. Використовуючи контент-аналіз (див. додаток Б), знайдіть подібність і відмінність в описі емоційних станів у відповідях досліджуваного, в діалогах з позиції персонажу з позиції спостерігача. Зробіть висновок про його індивідуальні особливості сприйняття емоційного стану іншої людини. Для інтерпретації даних використовуйте такі поняття: співчуття, сприяння, допомога, симпатія, настрої.

Завдання № 5. Вивчення емоційної чутливості (групове дослідження)

Стимульний матеріал: рис 6 – 9.

Інструкція 1: «Подивіться, будьте ласкаві, уважно на ці малюнки. Побудуйте висловлювання від особи персонажу, зображеного на кожному з них. Докажіть, що ваше уявлення про його зміст має об'єктивну основу, яку крім вас можуть бачити й інші».

Експериментатор детально записує висловлювання досліджуваного. Підраховується кількість якісних характеристик в описі переживань кожного персонажу. Підраховується середня кількість таких характеристик по групі і в порівнянні з ними робиться висновок про індивідуальну емоційну чутливість досліджуваного.

Інструкція 2: «Для оцінки переживань персонажів скористайтесь кольоровими олівцями (варіант 1).

Кожен колір відповідає певному переживанню: червоний – захоплення; синій – хвилювання; помаранчевий – радість; фіолетовий – тривога; жовтий – задоволення; чорний – сум; зелений – спокій.

Інтенсивність переживання виразіть в довжині лінії. Ваше власне переживання в момент дослідження помітьте кольоровим олівцем на лінії 5».

1. _____
2. _____
3. _____

4. _____
5. _____

Аналіз результатів: підраховується (в см) середня довжина лінії одного кольору по кожному персонажу серед всіх учасників групи. Порівнюються середні варіанти відповідей по групі з індивідуальними відповідями. Результати інтерпретуються з використанням поняття

співпереживання.

Рис. 6-9

Практичне заняття № 8 «Психологія ранньої юності».

Навчальна мета заняття: з'ясувати психологічні особливості навчання, засвоїти систему понять із теми. Розкрити основні характеристики різних типів навчання, навчитися використовувати отриману інформацію у навчально-виховному процесі. Усвідомити зв'язок між характеристиками і типом навчання, умовами ефективності навчання всіх типів школярів.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Соціальна ситуація розвитку особистості ранньої юності
2. Новоутворення раннього юнацького віку.
3. Провідна діяльність в ранній юності.
4. Розвиток спонукальної сфери особистості у період ранньої юності.
5. Емоційно-вольова сфера у ранній юності

Література

Основна: 3 (с. 56-64), 4 (с. 41-50), 5 (с.21-45), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27).

Допоміжна 1 (с. 25), 3 (с. 10-12), 5 (с.31-40), 8 (с. 45-87), 10 (с. 25-36), 13 (56-60).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання для дискусії

1. В західній (переважно американській) психології виділяється «тінейджерський» період розвитку, що об'єднує підлітковий і ранній юнацький вік (13-19 років). Визначте позитивні і негативні сторони цієї позиції.

2. Чи змінюється співвідношення факторів психічного розвитку в юнацькому віці порівняно з підлітковим?

3. Визначте схожість та відмінності соціальної ситуації розвитку у підлітковому та юнацькому віці.

4. В чому специфіка соціального статусу учнів старшого шкільного віку

5. Чому у віковій психології підкреслюється наявність стабілізації у розвитку особистості в юнацькому періоді?

6. Як змінюється я-концепція, самооцінка, самоставлення школярів у період ранньої юності?

7. Чи відрізняється почуття дорослості старшокласників від почуття дорослості підлітків? В чому це виявляється?

8. Чому світогляд визначається як нова якість психіки саме в період ранньої юності?

9. Чи можна стверджувати, що формування его-ідентичності (особистісно-сміслового самовизначення) юнаків залежить від особливостей розвитку суспільства. Обґрунтуйте свою відповідь.

10. Яка із молодіжних субкультур є найбільш близькою вам, вашому світогляду, вашій системі цінностей? Поясніть чому?

11. В чому особливості прояву учбової мотивації в період ранньої юності?

12. 2.Що, на вашу думку, є критерієм готовності старшого школяра до професійного самовизначення?

Психологічні завдання

1. Оберіть правильну відповідь.

Специфіка розвитку теоретичної свідомості старшокласників порівняно із молодшими школярами і підлітками полягає у тому, що:

а) з'являється здатність до гіпотетико-індуктивного мислення;

б) розвиваються окремі мислительні функції;

в) формується індивідуальний стиль розумової діяльності; г) всі відповіді вірні;

д) правильна відповідь відсутня.

Аргументуйте свою відповідь. До найважливіших соціальних потреб раннього юнацького віку належать потреби у:

а) спілкуванні і уособленні;

б) визнанні серед однолітків;

в) досягненнях і пошуку;

г) фізичній активності;

д) всі відповіді вірні;

є) правильна відповідь відсутня.

Аргументуйте свою відповідь.

2. За твердженням Колосової А.М., відомо, що в університеті на конкурсних вступних іспитах прохідний бал завжди вище 4 (за 5-бальною системою). Таким чином, всі абітурієнти, що пройшли за конкурсом і зараховані в університет, мають передумови для успішного навчання. Однак реально ситуація інша: має місце значний відсів студентів з університету через академічну неуспішність. Найбільший відсів спостерігається на перших двох курсах.

Які недоліки розвитку розумової діяльності юнаків зумовлюють дані факти? Які особистісні характеристики юнаків проявляються в наведеній ситуації?

3. Шістнадцятирічна Таня у своєму листі написала: «Батьки мене не розуміють! Говорять, що люблять, але хіба так люблять? Вічні підозри, питання – з ким була, де, листи мої потай читають. І завжди лаються. 10-12 балів принесеш – не похвалять, так і треба, а за 5 балів такий скандал завжди! І не запитають чому. І все від любові, да?...»

Дайте психологічний коментар ситуації. Які психологічні особливості віку не враховують батьки при спілкуванні з донькою? Не всі старшокласники правильно обирають професію, багато хто припускається помилки. Які причини, на ваш погляд, зумовлюють помилки у виборі професії? Які рекомендації ви б дали учневі для правильного визначення майбутньої професії?

Старшокласники мають досить високий рівень самосвідомості, для того щоб критично оцінити себе і співвіднести свої якості з властивостями іншої людини. Крім того у них явно виражене прагнення до самоствердження.

Назвіть основні детермінанти ефективності самовиховання у ранньому юнацькому періоді.

Самостійна робота

Порівняйте вікові особливості розвитку підлітків та юнаків. Заповніть таблицю:

Критерії	Підлітковий період	Ранній юнацький період
Соціальна ситуація розвитку		
Провідна діяльність		
Основні новоутворення		
Вікова криза		

1. Доберіть із журналів, газет приклади переживання проблем юності. Поясніть їх сутність, виходячи із вікових особливостей розвитку юнака. Складіть психологічний портрет сучасного юнака.

Індивідуальна робота

Ознайомтеся із науковими працями І.С. Кона щодо проблем психології юнацького періоду. Складіть схему основних характеристики юнацького віку.

1. Проаналізуйте проблему розвитку почуття обов'язку і соціальної відповідальності у ранньому юнацькому віці. Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

2. Охарактеризуйте психологічні особливості студентської юності.

Завдання 1. Нижче наведені приклади змін, які відбуваються з людьми юнацького віку. Вкажіть, до якої категорії відносяться зміни, описані в кожному прикладі – до фізіологічних, соціальних, інтелектуальних?

А) Андрій прекрасно грає на піаніно. Колись він любив похизуватися цим перед оточуючими. Проте, нещодавно він почав червоніти, коли батьки просили його зіграти щось для своїх гостей.

Б) Валя вискочила з будинку, гримнувши дверима, після того, як батьки попросили її вимити посуд. Вона закричала: «Всі вказують мені, що я маю робити! У мене не залишається часу для себе».

В) З тих пір, як Галі виповнилося 16 років, вона відмовляється носити багато із своїх речей. Вона ходить лише в джинсах і в сорочках з надписами, та пояснює: «Це носять всі мої друзі. Я не хочу бути білою вороною».

Г) Руслан у 17 років активно почав займатися спортом: разом з друзями він тричі на тиждень відвідує спортзал, на вихідних грає у футбол. За кожної зручної нагоди він перевіряє, які результати це дає у зовнішніх змінах його тіла: чи збільшились його м'язи, чи змужніла статура.

Завдання 2. Марина і Людмила – учениці 9 класу. У них приблизно однакова успішність і схожий статус у колективі. Коли на початку навчального року вони дізналися, що їх клас буде розформований, то Марина із задоволенням повідомила, що нарешті вона позбудеться неприємного їй

спілкування з однокласниками, які її ображали. Людмила із досадою помітила, що тепер вона не буде у класі з Р. і У., з якими вона колись товаришувала. Однак, після розформування класу Людмила в перші дні познайомилась з усіма, а Марина довго навіть не підходила до нових учнів.

Які особливості комунікативності проявились у Людмили і в Марини? Чи стосуються ці особливості темпераменту або ж характеру? Чому?

Запитання для самоконтролю базових положень теми

1. Охарактеризуйте основні новоутворення раннього юнацького віку.
2. Розкажіть про фізіологічні, соціальні й інтелектуальні зміни, які відбуваються з юнаком.
3. Проаналізуйте основні напрями розвитку самосвідомості старшокласників.
4. У чому полягають особливості спілкування та емоційного життя в ранній юності?
5. Яке місце займає проблема морального вибору в юнацькому віці?
6. Визначте основні особливості розвитку особистості в ранньому юнацькому віці.
7. Які показники свідчать про готовність випускника школи до самостійного життя?
8. Як відбувається процес формування життєвих планів і професійних інтересів у старших школярів?
9. Які особливості соціального статусу учнів старшого шкільного віку?
10. У чому полягає почуття дорослості в учнів старших класів?
11. У чому полягає специфіка самовиховання в старшокласників?
12. Проаналізуйте особливості моральних понять, переконань, ідеалів старшокласників.
13. Проаналізуйте особливості інтересів юнаків.
14. Опишіть найістотніші особливості взаємин юнаків старшого шкільного віку з дорослими.
15. Проаналізуйте завдання, зміст і форми профорієнтаційної роботи з старшокласниками.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття № 9 «Психологія зрілої юності».

Навчальна мета заняття: з'ясувати психологічні особливості навчання, засвоїти систему понять із теми. Розкрити основні характеристики різних типів навчання, навчитися використовувати отриману інформацію у навчально-виховному процесі. Усвідомити зв'язок між характеристиками і типом навчання, умовами ефективності навчання всіх типів школярів.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Соціальна ситуація розвитку в період зрілої юності
2. Вікові особливості прийняття рішень про кар'єру на етапі зрілої юності
3. Розвиток самосвідомості в зрілому юнацькому віці.
4. Дружба в зрілому юнацькому віці.
5. Періодизація психічного розвитку в дорослому віці
6. Загальна характеристика раннього дорослого віку

Література

Основна: 3 (с. 56-64), 4 (с. 41-50), 5 (с.21-45), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27).

Допоміжна 1 (с. 25), 3 (с. 10-12), 5 (с.31-40), 8 (с. 45-87), 10 (с. 25-36), 13 (56-60).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. У чому полягає суть кризи юнацького віку?
2. Які основні новоутворення юнацького віку?
3. Які особливості розвитку самосвідомості особистості в юнацькому віці?
4. Що свідчить про становлення спонукальної сфери юнацького віку?
5. Які досягнення у розвитку мислення і мовлення характерні для учнів юнацького віку?
6. Які чинники спричиняють педагогічну занедбаність юнаків?
7. На яких підставах ранню юність називають перехідним віком?
8. Які чинники зумовлюють розвиток спонукальної сфери у період ранньої юності?
9. У чому полягають особливості спілкування у ранній юності?
10. Які показники свідчать про готовність випускника школи до самостійного життя?
11. Які типові варіанти формування ідентичності створив канадський психолог Ж.Марша?
12. Які етапи розрізняють у професійному самовизначенні у віковій психології?
13. Охарактеризуйте основні теорії психічного розвитку юнаків.
14. Проаналізуйте особливості соціальної ситуації розвитку дитини в юнацькому віці.
15. Охарактеризуйте провідну діяльність юнаків.
16. Охарактеризуйте специфіку потреб та інтересів сучасних юнаків.
17. Охарактеризуйте основні типи акцентуацій характеру юнаків.
18. Охарактеризуйте основне новоутворення раннього юнацького віку.
19. Проаналізуйте основні напрями розвитку самосвідомості

старшокласників.

20. Охарактеризуйте досягнення в пізнавальному розвитку на етапі ранньої юності.

21. Охарактеризуйте соціальну ситуацію розвитку в період зрілої юності.

22. Охарактеризуйте розвиток самосвідомості в зрілому юнацькому віці.

23. Проаналізуйте особливості психосексуального розвитку підлітка.

24. Охарактеризуйте розвиток вищих психічних функцій у юнацькому віці.

25. Дайте оцінку кризи особистості юнацька.

26. Порівняйте соціальну ситуацію розвитку підлітка та юнака.

27. Охарактеризуйте розвиток „Я” і набуття ідентичності в юнацькому віці.

28. Проаналізуйте відношення американського вченого Е. Еріксона до періоду ранньої юності.

29. Охарактеризуйте розумовий розвиток у старшому шкільному віці.

30. Дайте оцінку особливостям розвитку особистості у ранньому юнацькому віці.

31. Схарактеризуйте загальну теорію морального розвитку особистості американського психолога Л. Колберга.

32. Поясніть проблему сенсу життя в ранньому юнацькому віці.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Практичне заняття № 10 «Психологія дорослості».

Навчальна мета заняття: з'ясувати психологічні особливості навчання, засвоїти систему понять із теми. Розкрити основні характеристики різних типів навчання, навчитися використовувати отриману інформацію у навчально-виховному процесі. Усвідомити зв'язок між характеристиками і типом навчання, умовами ефективності навчання всіх типів школярів.

Кількість годин – 4.

Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Розвиток особистості в молодості.
2. Особливості самосвідомості у молодості.
3. Психологічні особливості кризи молодості.
4. Соціальна ситуація розвитку у зрілості.
5. Психологічні характеристики зрілості.
6. Кризи вікового розвитку у період зрілості.
7. Фактори, що сприяють або перешкоджають досягненню вершин професіоналізму (акме). Закономірності розвитку на стадії пізньої зрілості.

Література

Основна: 3 (с. 56-64), 4 (с. 41-50), 5 (с. 21-45), 6 (с. 13-18), 7 (с. 12-15), 8 (с. 45-54), 9 (с. 26-27).

Допоміжна 1 (с. 25), 3 (с. 10-12), 5 (с.31-40), 8 (с. 45-87), 10 (с. 25-36), 13 (56-60).

План проведення заняття:

I. Вступу до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру методи вікової психології.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання для дискусії.

1. Поясніть, чому акмеологія як галузь психології виникла тільки у середині ХХ ст.?

2. Чи відрізняються методи дослідження дорослих за формою і змістом від аналогічних методів дослідження інших вікових періодів ?

3. Аргументуйте, чи можна закономірності психіки, виявлені на дітях, переносити на психіку дорослого і навпаки. Чого більше при порівнянні психіки дорослого та психіки дитини – спільного чи відмінного? Чи є між ними принципова різниця? Поясніть свою думку. Наведіть приклади, які підтверджують думку про їх схожість і відмінність.

4. Які внутрішні та зовнішні фактори впливають на здатність дорослої людини адаптуватися до життєвих критичних ситуацій? Аргументуйте свою думку.

5. Чи можна припустити можливість зупинки особистісного розвитку на етапі дорослості? За яких умов?

6. Чи можна уникнути кризи середнього віку? Аргументуйте свою думку.

7. Чим обумовлюється спосіб життя людей похилого віку? Відповідь аргументуйте. Наведіть приклади.

Психологічні завдання.

1. Порівняйте особливості розвитку особистості, її соціального статусу на різних стадіях зрілості.

2. Підберіть із періодичних видань приклади переживань людей різних стадій зрілості. Чим вони обумовлені? Чи відрізняються переживання людей різних стадій зрілості? Чому?

3. Прокоментуйте висловлювання:

- «Юність думає лише про сьогодні, зрілий же вік не хеще ні справжнім, ні минулим, ні майбутнім» (Ф.Рохас);

- «В молодості ми живемо, щоб любити, в зрілому віці ми любимо, щоб жити» (Ш.Сент-Евремон);

- «Зрілість часто дурніша за юність і ще частіше вкрай несправедлива до неї» (Т. Едісон);

- «Блага юності - сила і краса, благо старості - розквіт розуму»(Демокріт).

Якими закономірностями вікового розвитку людини у зрілості можна пояснити дані сентенції? Аргументуйте свою думку.

Самостійна робота

1. На основі вивчення публікацій у психологічних журналах за останні 10 років складіть бібліографію на тему: «Сучасні підходи українських та російських психологів до проблеми розвитку зрілої особистості».

2. Користуючись наведеною методикою (див. додаток С), проаналізуйте мотивацію навчання в вищому навчальному закладі студентів вашої групи або друзів.

3. Проаналізуйте динаміку копінг-стратегій (додаток О) людей різних стадій зрілості. Чим вона обумовлена? Чи відрізняються копінг-стратегії людей узрілості та у підлітковому і юнацькому віці? Чому?

4. Складіть 10 завдань для самостійного опрацювання теоретичного матеріалу із теми «Психологія зрілості» (задачі, проблемні питання, різні типи вправ, тестів, творче формулювання проблем).

5. Запишіть до термінологічного словника ключові поняття за темою

Індивідуальна робота

Користуючись навчальними посібниками та додатковою літературою (3-4 джерела) опрацюйте одну із тем (за вибором):

- Зв'язок акмеології із іншими галузями психології;
- Мотивація та ефективність професійної діяльності особистості;
- Основні положення та погляди сучасних психологів на проблему особистостісної зрілості.

Представте результати у вигляді реферату або виступу на семінарському занятті.

2. Складіть хронологічну таблицю основних етапів розвитку акмеології як галузі психології з детальним описом змісту кожного періода.

3. Складіть план спецкурсу із вікової психології за темою «Психологія проблем людини у світлі акмеології». У розробці спецкурсу мають бути представлені його структура (модулі, теми), мета, завдання, зміст, література.

4. Проведіть опитування, бесіду або анкетування 2-3-х дорослих 28-33рр.(38-42-х рр.) щодо наявності в них ознак кризи молодості (кризи середини життя). Зробіть висновки. Підготуйте письмовий звіт або виступ на семінарському занятті про результати.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Що таке свобода?
2. З яких смислових блоків формується внутрішня свобода особистості?
3. Які особливості онтогенезу внутрішньої свободи / несвободи та її функціонування в дорослому віці?
4. У чому полягають гендерні відмінності смислової будови феномена особистісної свободи?
5. Якими є вікові особливості переживання особистісної свободи?
6. У чому полягають особливості переживання ув'язненими почуття

внутрішньої свободи / несвободи?

7. Які пов'язані між собою феномен внутрішньої свободи / несвободи та самосвідомість, система психологічних захистів, а також життєстійкість особистості?

8. У чому полягають особливості психотерапевтичної роботи з темою свободи / несвободи?

9. Що таке життєтворчість у тлумаченні В. М. Ямницького?

10. У чому полягає криза середини життя і як вона пов'язана з життєтворчістю особистості?

11. Які життєві завдання вирішуються на різних рівнях життєтворчої активності в дорослому віці?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

4.Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна

1. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - К. : Каравела, 2010. - 400 с.
2. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Центр учб. літ., 2018. - 111 с.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Либідь, 2015. - 399 с.
4. Кацавець Р.С. Вікова психологія : навч. посіб.. - Київ : Алерта, 2019. - 111 с.
5. Кордунова Н.О. Психолого-педагогічний практикум для вчителів. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2013. - 72 с.
6. Кочемировська О.О. Вікова психологія для суддів: дитина в контактi з законом. - Харків : Громад. Альтернатива, 2010. - 132 с.
7. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. : / В.П. Кутішенко. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 125 с.
8. Педагогічна психологія : підручник / М.Б. Євтух, Е.В. Лузік, Н.В. Ладогубець, Т.В. Ільїна. - Київ : Кондор, 2015. - 420 с.
9. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. : / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. - К. : Академвидав, 2011. - 360 с.
10. Степанов О.М. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О.М. Степанов. - К. : Академвидав, 2011. - 414 с.

Допоміжна

1. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія : Актуальні студії сучасних українських учених : навч. посібник. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – 152 с.

URI:

<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/348/1/%D0%9A%D0%B0%D1>

[%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%84.%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf](#)

2. Методика викладання психології у вищій школі : [навч. посіб.] / Ю. Ю. Бойко-Бузиль, С. Л. Горбенко та ін. – К. : Атіка, 2012. – 272 с. URI:<https://core.ac.uk/download/pdf/84273707.pdf>

3. Михальченко Н.В. Вікова психологія. Навчально-методичний посібник. / Автор-упорядник Михальченко Н.В. - Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017.- 244 с. URI:http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/213/1/%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

4. Олейник Н. О. Вікова психологія (з практикумом) : лабораторний практикум / Н.О. Олейник. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 76 с. URI: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/6478>

5. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчально-методичний посібник / редактор-укладач Н. М. Когутяк. – Івано-Франківськ, 2010. – 126 с. URI:<http://194.44.152.155/elib/local/3627.pdf>

6. Резван О. О Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван, Н. С. Моргунова, О. В. Кір'янова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 157 с. URI:<http://eprints.kname.edu.ua/55297/1/2019%2045%D0%9D%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC.pdf>

7. Сидоренко О.Б. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчальний посібник для студентів подвійних спеціальностей з психологією. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 262 с. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21981>

8. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач : навч. посіб. / Л. О. Мільто — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 156 с. URI: https://lib.iitta.gov.ua/2622/1/MILTO_879-13.pdf

9. Токарева Н.М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне – Кривий Ріг, 2013 – 283 с. URI: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1757/1/%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.pdf